

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

БОРТНІК ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК [94:329.14:323.2](477.8)«192»

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПАРТІЯ «СЕЛЯНСЬКИЙ СОЮЗ» В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ
ЖИТТЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В 1920-х рр.**

07.00.01 – історія України

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Т.В. Бортнік

Науковий керівник:
Красівський Орест Якубович,
доктор історичних наук, професор

Львів – 2025

АНОТАЦІЯ

Бортнік Т.В. Партія «Селянський союз» в суспільно-політичному житті Західної України в 1920-х рр. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів, 2025.

Комплексно проаналізовано діяльність партії «Селянський союз» в суспільно-політичному житті Західної України у 1920-х рр.

Проаналізовано історіографію проблеми та джерельну базу дослідження, теоретико-методологічні засади роботи. Констатовано, що попри вже наявний масив української та зарубіжної історіографії, переважно відповідні позиції стосуються порушеної в дисертації теми лише частково та не деталізовано. Натомість досі бракує комплексного дослідження діяльності та місця партії «Селянський союз» в суспільно-політичному житті Західної України в 1920-х рр., а отже обрана проблема є актуальною, нагальною та своєчасною. Водночас вже існуючі роботи вищезазначених дослідників складають важливе історіографічне підґрунтя для подальшої наукової роботи. Опрацьована при проведенні дисертаційного дослідження джерельна база (архівні матеріали поруч із опублікованими документами) та застосована при цьому методологія є широкою та різноплановою і надає можливість комплексно й ґрунтовно проаналізувати діяльність українських ліворадикальних сил в Західній Україні у 1920-х рр. роль, місце та участь партії «Селянський союз» в суспільно-політичному житті Західної України в 1920-х рр.

З'ясовано особливості утворення «Селянського союзу» в нових політичних умовах на Волині, Поліссі, Холмщині та Підляшші на початку 1920-х рр. Відзначено, що українські діячі Холмщини та Підляшшя, Волині та Полісся, зокрема А. та П. Васиньчуки, М. Чучмай, С. Маківка, А. Братунь, С. Козицький, С. Назарук завдяки консолідації власних сил у перші повоєнні роки зуміли здобути досвід парламентської діяльності, на відміну від українських політичних кіл Галичини, які вирішили вибори до польського

сенату та сейму 1922 р. бойкотувати. Найбільший вплив та підтримку серед місцевого населення, як продемонстрували результати виборів 1922 р., отримав Блок національних меншин, складовою частиною якого був й УЦВК. Створена з числа українських сенаторів та послів УПР актуалізувала «українське питання» у стінах польського парламенту, хоча як єдина фракція проіснувала не довго, розділившись за ідейними напрямками на праві, ліві та помірковані «автономістсько-федералістичні» кола. Водночас ставало зрозумілим, що в межах українського політичного руху бракує сили, яка би могла однаково адекватно реагувати як на соціальні, так і національні виклики, зберігаючи при цьому свій вплив як у стінах обох палат польського парламенту, так і серед українських виборців краю.

Охарактеризовано формування організаційних засад та програмних принципів у першій половині 1920-х рр. Зауважено, що упродовж 1922–1924 рр. чільним українським діячам Холмщини, Підляшшя, Волині та Полісся вдалося пройти шлях від організації Українського Центрального Виборчого Комітету, самоврядної одиниці у складі Блоку національних меншин, а разом з останнім – репрезентантів української громади у польському парламенті до становлення повноцінної політичної партії «Селянський союз», яка у стінах польському відстоювала на владному рівні права та інтереси українських селян, і водночас постійно комунікувала з останніми на місцевому (повітовому та сільському) рівнях. З огляду на прийняту 1924 р. програму, партія окреслювала себе класовим політичним об'єднанням українських селян, ставила перед собою головною метою цілковиту заміну тодішніх політичних, економічних та культурних відносин на максимально вигідні для українського селянства, в якому вбачали потужний, і досі недостатньо врахований, елемент майбутньої політики. Зокрема, у справі земельного питання та господарчої політики у партії декларували: необхідність переходу всіх поміщицьких, церковних та державних до власності малоземельних та безземельних селян без викупу відповідно до трудових норм на засадах індивідуально-спадкового користування; проведення такого розподілу землі відповідно до трудових норм

трудовими селянськими комітетами, насамперед, поміж місцевим населенням; збереження у державній власності земель, необхідних для «зразкових господарств» та наукових цілей; удержавлення всіх підземних багатств та лісів і використання цих ресурсів, насамперед, з метою відбудови знищених господарств краю; запровадження державної політики зі створення селянсько-господарського кредиту, аграрної допомоги, постачання рільничих машин та спорядження, що сприяло би розвитку та вдосконаленню сільських господарств та сільсько-господарської культури. У справі освіти «Селянський союз» виступав за: загальне, обов'язкове, світське навчання рідною (для української громади – українською) мовою; державне фінансування навчання в початковій, середній та вищій школі, як загальноосвітній, так і фаховій; створення на українських теренах українських шкіл всіх типів та ступенів; удоступнення навчання в школах для всього українського селянства; запровадження шкільної та позашкільної професійної, сільсько-господарської та технічної освіти для селян. Також у програмі передбачалась вимога повноцінного задоволення громадянських прав населення, його соціального захисту, лібералізації податкової сфери та судівництва і разом з цим декларувалася й необхідність національного визволення українського селянства, а перебудова всіх ділянок життя на нових основах, як відзначалося, повинна була здійснюватися виключно в національних формах. Організаційний статут «Сельсоюзу», також затверджений 1924 р., складався з трьох розділів. Перший розділ обґрунтовував членство у партії, визначав права та обов'язки партійних членів, порядок їх прийому та виключення. У другому розділі статуту вказувалось, що українське соціалістичне об'єднання «Селянський союз» складається зі сільських, окружних комітетів та Центрального комітету (ЦК), регламентувався принцип їхньої діяльності та взаємодії. У третьому розділі статуту визначались джерела грошового фонду – внески, податки, доходи від підприємств і особливі прибутки.

Розкрито основні аспекти парламентської діяльності «сельсоюзників» у сеймі та сенаті Другої Речі Посполитої I каденції. Наголошено, що з перших

днів офіційного створення «Селянського союзу» у серпні 1924 р., його представники з числа українських делегатів до польського сейму та сенату намагалися за допомогою діяльності у парламенті досягнути ключових постулатів, прописаних у програмі партії. Відтак, свою увагу «сельсоюзники» зосередили на кількох ключових напрямках: вимоги соціального характеру, а також національні домагання зі запровадження української мови навчання та діловодства, українського шкільництва різного рівня, відновлення закритих раніше православних храмів, розбудова зруйнованих в роки Першої світової війни господарств та, зрештою, проведення вигідної для українського селянства земельної реформи, за якої земля без відшкодування була би розподілена між місцевими селянами, боротьба з польським осадництвом. Такі вимоги регулярно порушували у своїх виступах члени «Селянського союзу» П. Васиньчук, С. Козицький, М. Чучмай, С. Маківка, А. Братунь. Разом з цим, від перших днів існування «Селянський союз» поруч із діяльністю в парламенті намагався налагодити роботу мережі місцевих осередків та регулярно проводив віча на місцях, попри офіційну заборону зі сторони польської влади на їх організацію. Після травневих подій 1926 р. вже до кінця року ілюзії українського політикуму щодо нової влади в Другій Речі Посполитій остаточно зникли і для цього середовища ставало очевидним, що і режим «санації» не має наміру виконувати українські суспільно-політичні постулати, вимоги у справі вигідної для українських селян земельної реформи, розвитку сільського господарства чи сприяти справі української освіти та культури, що проявилось і у практично відсутності польсько-української співпраці в місцевих органах самоврядування. Зі свого боку, УПР, всередині якої розпочалися внутрішні чвари між представниками УНДО та «Сельробу» (вчорашніми «сельсоюзниками»), не могла за таких обставин забезпечити ефективно та результативно відстоювання українських інтересів в польському парламенті єдиним фронтом (що і до цього була нелегкою справою), а тим паче вносити до своїх вимог якісь нові акценти. Такою ситуація була до завершення каденції сейму та сенату міжвоєнної Польщі I скликання у листопаді 1927 р., з якої

відійшла в історію й парламентська діяльність партії «Селянський союз» у форматі єдиної та самостійної політичної сили.

З'ясовано особливості відносин «Селянського союзу» з іншими партіями і організаціями в контексті партійного розколу в другій половині 1920-х рр. Одразу ж після свого становлення «Сельсоюз» перебував у постійному пошуку політичних союзників для координації спільних дій як у стінах парламенту, так і на рівні місцевих осередків. Спочатку «Сельсоюз» як первісно партія національно-державницького спрямування долучився до діалогу щодо розробки спільної платформи всіх політсил схожого ідейного профілю включно із галицькими та еміграційними. Однак в умовах, коли вихідні позиції для об'єднання партій були різними, створення єдиної української платформи виявилось справою нездійсненою. Проблемною для «Сельсоюзу» видалася навіть комунікація із найбільш ідейно близькими соціалістичними партіями щодо створення єдиної платформи. Натомість починаючи зі середини 1920-х рр. «сельсоюзники» поступово потрапили під вплив КПЗУ, зацікавленої у створенні легального політичного об'єднання, через яке офіційно можна було реалізовувати свої завдання. За курування радянської сторони та після тривалих переговорів у жовтні 1926 р. об'єднався із партією «Народна воля» в Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання «Сельроб», що вплинуло й на риторичку колишніх «сельсоюзників» щодо національно-демократичних сил, насамперед УНДО, яке відтепер послідовно розглядалось як сила, з якою в жодному разі з ідейних міркувань неможливий союз, тим більше, що це був основний конкурент за вплив в УПР. В той же час саме з подачі вчорашніх предстаників «Селянського союзу» до програми «Сельробу» поруч із соціальними гаслами були включені й українські національні вимоги. Втім перманентні непорозуміння між групами – вихідцями з двох різних партій – не сприяли стабільності та єдності об'єднання, що особливо загострювалося постійними фінансовими труднощами. Як результат, вже восени 1927 р. в партії відбувся розкол, і більша частина колишніх «народовольців» створила власну партію «Сельроб-лівицю», а основу збереженого «Сельробу» відтепер

становили вихідці зі «Сельсоюзу» на чолі із С. Маківкою, С. Козицьким, А. Братунем та М. Чучмаєм. Іронія долі полягає в тому, що до кінця 1927 р. конкуренцію у боротьбі за вплив на українське селянство, поруч із іншими політсилами, почали створювати колишні соратники-«сельсоюзники», очолювані братами Васиньчуками та С. Назаруком, які не пристали на злиття із «народовольцями», і з кінця 1926 р. розпочали відроджувати «Селянський союз» як партію правоцентристської орієнтації. В таких умовах обидві групи підходили до парламентських виборів, які мали відбутися навесні 1928 р.

Простежено участь діючих та колишніх представників «Сельсоюзу» у виборах 1928 р. до польського парламенту. Відзначено, що станом на осінь 1927 р. для представників «Сельсоюзу» стало зрозумілим, що для того, аби мати шанси отримати мандати у сеймі та сенаті на виборах 1928 р. потрібно було шукати політичних союзників. В цей час з ініціативою створення єдиного виборчого блоку всіх українських національно-державницьких партій виступало галицьке УНДО. Однак головним противником включення «Сельсоюзу» до відродженого УНДО «Блоку національних меншин», куди увійшли й єврейські представники, виступив А. Васиньчук. Будучи в часі існування УНР прихильником С. Петлюри, він вважав, що після паризького процесу, де вбивцю українського лідера С. Шварцбарда виправдали, українці не повинні жодним чином співпрацювати із євреями навіть з технічних питань. У результаті 18 грудня 1927 р. «сельсоюзники» створили власний Український виборчий комітет, а у січні 1928 р. розпочали виборчу кампанію. Однак розуміючи, що перемога на виборах була можливою лише у складі більшого об'єднання, керівництво «Сельсоюзу», не зважаючи на подальший спротив А. Васиньчука, врешті вирішило приєднатися до БНМ, а 13 січня 1928 р. на конференції у Ковелі було досягнуто остаточних домовленостей з УНДО. Це призвело до розколу всередині організації – А. Васиньчук, С. Пелех та Б. Бжусь розірвали з нею співпрацю, вирішивши йти на вибори окремо, що негативно врешті позначилося на результатах виборів. У підсумку, в парламенті зразка 1928 р. українське населення Холмщини, Підляшшя, Волині та Полісся могли

представляти лише 9 депутатів, з яких тільки 1 був членом сенату. Завдяки тому, що в цих виборах взяли участь українці Галичини, загальне українське представництво у сеймі склало 40 депутатів, а у сенаті – 11. Проте більшість депутатів-українців належало до УНДО; від цієї партії до сейму пройшло 26 осіб, а до сенату – 9. В тому числі до польського парламенту II каденції (1928–1930 рр.) потрапило 3 вихідців із первісного складу «Селянського союзу» – М. Чучмай та П. Васиньчук стали послами до сейму, а С. Козицький – сенатором.

Підсумовано, що фактично після цих виборів політичні лідери Холмщини та Підляшшя втратили свою загальнодержавну та загальноукраїнську вагу, яку вони мали у першій половині 1920-х рр.

Ключові слова: «Селянський союз», суспільно-політичне життя, Західна Україна, міжвоєнний період.

SUMMARY

Bortnik T. V. The «Peasant Union» Party in the socio-political life of Western Ukraine in the 1920s. – On the rights of the manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Candidate of Historical Sciences, specialty 07.00.01 “History of Ukraine”. – Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine, Lviv, 2025.

The activities of the «Peasant Union» party in the socio-political life of Western Ukraine in the 1920s are comprehensively analyzed.

The historiography of the problem and the source base of the study, the theoretical and methodological principles of the work have been analyzed. It has been stated that despite the already existing array of Ukrainian and foreign historiographies, most of the relevant positions relate to the topic raised in the dissertation only partially and not in detail. However, there is still a lack of a comprehensive study of the activities and place of the «Peasant Union» party in the socio-political life of Western Ukraine in the 1920s, and therefore the chosen problem

is relevant, urgent and timely. At the same time, the existing works of the above-mentioned researchers constitute an important historiographical basis for further scientific work. The source base (archival materials along with published documents) and the methodology used in the dissertation research are broad and diverse and provide an opportunity to comprehensively and thoroughly analyze the activities of Ukrainian left-wing radical forces in Western Ukraine in the 1920s. The role, place and participation of the «Peasant Union» party in the socio-political life of Western Ukraine in the 1920s.

The peculiarities of the formation of the «Peasant Union» in the new political conditions in Volhynia, Polissya, Kholmshchyna and Podlasie in the early 1920s are clarified. It is noted that Ukrainian figures of Kholmshchyna and Podlasie, Volhynia and Polissia, in particular A. and P. Vasynchuk, M. Chuchmai, S. Makivka, A. Bratun, S. Kozytsky, S. Nazaruk, thanks to the consolidation of their own forces in the first post-war years, managed to gain experience in parliamentary activity, unlike the Ukrainian political circles of Galicia, which decided to boycott the elections to the Polish Senate and Sejm in 1922. The greatest influence and support among the local population, as demonstrated by the results of the 1922 elections, was received by the Bloc of National Minorities, of which the Ukrainian Central Electoral Committee was a component. The Ukrainian Parliamentary Representation, formed from Ukrainian senators and ambassadors, actualized the «Ukrainian issue» within the walls of the Polish parliament, although it did not last long as a single faction, dividing along ideological lines into right-wing, left-wing, and moderate «autonomist-federalist» circles. At the same time, it became clear that within the Ukrainian political movement there was a lack of a force that could respond equally adequately to both social and national challenges, while maintaining its influence both within the walls of both chambers of the Polish parliament and among the Ukrainian voters of the region.

The formation of organizational foundations and program principles in the first half of the 1920s is characterized. It is noted that during 1922–1924, leading Ukrainian figures of Kholmshchyna, Podlasie, Volhynia and Polissya managed to go

the way from organizing the Ukrainian Central Electoral Committee, a self-governing unit within the Bloc of National Minorities, and together with the latter – representatives of the Ukrainian community in the Polish parliament to the formation of a full-fledged political party «Peasant Union», which within the walls of the Polish government defended the rights and interests of Ukrainian peasants at the power level, and at the same time constantly communicated with the latter at the local (county and village) levels. In view of the adopted in 1924 program, the party defined itself as a class political association of Ukrainian peasants, set as its main goal the complete replacement of the then political, economic and cultural relations with those that were most beneficial for the Ukrainian peasantry, in which they saw a powerful, and still insufficiently taken into account, element of future policy. In particular, in the matter of the land issue and economic policy, the party declared: the need for the transfer of all landlord, church and state property to the property of small-landed and landless peasants without redemption in accordance with labor norms on the basis of individual hereditary use; carrying out such a distribution of land in accordance with labor norms by labor peasant committees, primarily among the local population; preserving in state ownership the lands necessary for «model farms» and scientific purposes; nationalizing all underground resources and forests and using these resources, primarily for the purpose of rebuilding the destroyed farms of the region; introduction of a state policy to create a peasant farm loan, agrarian assistance, supply of agricultural machinery and equipment, which would support the development and improvement of farms and agricultural culture. In the matter of education, the Peasants' Union advocated: general, compulsory, secular education in the native (for the Ukrainian community – Ukrainian) language; state financing of education in primary, secondary and higher schools, both general and vocational; creation of Ukrainian schools of all types and levels on Ukrainian lands; making education in schools accessible to the entire Ukrainian peasantry; introduction of school and extracurricular professional, agricultural and technical education for peasants. The program also included the requirement of full satisfaction of the civil rights of the population, its social protection, liberalization of the tax sphere and judiciary, and at

the same time declared the need for the national liberation of the Ukrainian peasantry, and the restructuring of all areas of life on a new basis, as noted, should be carried out exclusively in national forms. The organizational charter of the «Peasant Union», also approved in 1924, consisted of three sections. The first section justified membership in the party, determined the rights and obligations of party members, the procedure for their admission and exclusion. The second section of the charter indicated that the Ukrainian socialist association «Peasant Union» consists of village, district committees and the Central Committee (CC), and regulated the principle of their activities and interaction. The third section of the charter determined the sources of the monetary fund – contributions, taxes, income from enterprises and special profits.

The main aspects of the parliamentary activities of the «Peasant Union» in the Sejm and Senate of the Second Polish Republic of the 1st term are revealed. It is emphasized that from the first days of the official creation of the «Peasant Union» in August 1924, its representatives from among the Ukrainian delegates to the Polish Sejm and Senate tried to achieve the key postulates prescribed in the party program through their activities in parliament. Therefore, the "Peasant Union" focused their attention on several key areas: demands of a social nature, as well as national demands for the introduction of the Ukrainian language of instruction and office work, Ukrainian schooling of various levels, the restoration of previously closed Orthodox churches, the development of farms destroyed during the First World War and, ultimately, the implementation of a land reform beneficial to the Ukrainian peasantry, under which land would be distributed among local peasants without compensation, and the fight against Polish colonization. Such demands were regularly violated in their speeches by members of the «Peasant Union» P. Vasynchuk, S. Kozytsky, M. Chuchmay, S. Makivka, A. Bratun. At the same time, from the first days of its existence, the «Peasant Union», along with its activities in parliament, tried to establish a network of local branches and regularly held local meetings, despite the official ban on their organization by the Polish authorities. After the May events of 1926, by the end of the year, the illusions of Ukrainian politicians regarding the new government in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth had finally disappeared,

and it became obvious to this environment that the «sanation» regime did not intend to fulfill Ukrainian socio-political postulates, requirements for a land reform beneficial to Ukrainian peasants, the development of agriculture, or to promote Ukrainian education and culture, which was also manifested in the virtual absence of Polish-Ukrainian cooperation in local self-government bodies. For its part, the UPR, within which internal strife began between representatives of the Ukrainian National Democratic Union and «Selrob» (yesterday's representatives of the «Peasant Union»), could not under such circumstances ensure effective and productive advocacy of Ukrainian interests in the Polish parliament by a united front (which was already a difficult task), and even less so introduce any new accents to its demands. This was the situation until the end of the term of the Sejm and Senate of interwar Poland of the 1st convocation in November 1927, from which the parliamentary activity of the «Peasant Union» party in the format of a single and independent political force also passed into history.

The peculiarities of the relations of the «Peasant Union» with other parties and organizations in the context of the party split in the second half of the 1920s have been clarified. Immediately after its formation, the «Peasant Union» was in a constant search for political allies to coordinate joint actions both within the walls of parliament and at the level of local branches. Initially, the «Peasant Union» as an initially national-state party joined the dialogue on the development of a common platform of all political forces of a similar ideological profile, including Galician and emigrant ones. However, in conditions where the starting positions for the unification of parties were different, the creation of a single Ukrainian platform turned out to be an impossible task. Even communication with the most ideologically close socialist parties regarding the creation of a single platform turned out to be problematic for the «Peasant Union». Instead, starting from the mid-1920s. The «Peasant Union's» representatives gradually came under the influence of the Communist Party of Western Ukraine, which was interested in creating a legal political association through which it would be officially possible to implement its tasks. Under the supervision of the Soviet side and after lengthy negotiations in October 1926, it

merged with the «People's will / Narodna Volia» party into the Ukrainian Peasant-Worker Socialist Association «Selrob», which also influenced the rhetoric of the former «Peasant Union's» representatives regarding the national-democratic forces, primarily the Ukrainian National Democratic Union, which from now on was consistently viewed as a force with which an alliance was in no way possible for ideological reasons, especially since it was the main competitor for influence in the UPR. At the same time, it was precisely at the suggestion of yesterday's representatives of the «Peasant Union» that Ukrainian national demands were included in the program of «Selrob» along with social slogans. However, permanent misunderstandings between groups – from two different parties – did not contribute to the stability and unity of the association, which was especially aggravated by constant financial difficulties. As a result, in the fall of 1927, a split occurred in the party, and most of the former representatives of «Narodna Volia» created their own party «Selrob-livytsa», and the basis of the surviving «Selrob» was now formed by those from the «Peasant Union» led by S. Makivka, S. Kozytsky, A. Bratun and M. Chuchmay. The irony of fate is that by the end of 1927, competition in the struggle for influence on the Ukrainian peasantry, along with other political forces, began to be created by former comrades – «Peasant Unionists», led by the Vasynchuk brothers and S. Nazaruk, who did not agree to merge with the «Narodna Volia», and from the end of 1926 began to revive the «Peasant Union» as a party of a center-right orientation. In such conditions, both groups approached the parliamentary elections, which were to be held in the spring of 1928.

The participation of current and former representatives of the "Peasant Union" in the 1928 elections to the Polish parliament was traced. It is noted that by the fall of 1927, it became clear to the representatives of the «Peasant Union» that in order to have a chance of receiving mandates in the Sejm and Senate in the 1928 elections, it was necessary to look for political allies. At that time, the Galician Ukrainian National Democratic Union took the initiative to create a single electoral bloc of all Ukrainian national-state parties. However, the main opponent of the inclusion of the «Peasant Union» in the «Bloc of National Minorities» revived by the Ukrainian National

Democratic Union, which also included Jewish representatives, was A. Vasynchuk. Being a supporter of S. Petliura during the existence of the Ukrainian People's Republic, he believed that after the Paris trial, where the murderer of the Ukrainian leader S. Schwarzbard was acquitted, Ukrainians should not cooperate with Jews in any way, even on technical issues. As a result, on December 18, 1927, representatives of the «Peasant Union» created their own Ukrainian Election Committee, and in January 1928 they began an election campaign. However, realizing that victory in the elections was possible only as part of a larger association, the leadership of the «Peasant Union», despite further opposition from A. Vasynchuk, finally decided to join the BNM, and on January 13, 1928, at a conference in Kovel, final agreements were reached with the Ukrainian National Democratic Union. This led to a split within the organization – A. Vasynchuk, S. Pelekh and B. Bzhus broke off cooperation with it, deciding to run separately, which ultimately negatively affected the election results. As a result, in the 1928 parliament the Ukrainian population of Kholmshchyna, Podlasie, Volhynia and Polissya could be represented by only 9 deputies, of whom only 1 was a member of the Senate. Due to the fact that Ukrainians from Galicia took part in these elections, the total Ukrainian representation in the Sejm was 40 deputies, and in the Senate – 11. However, the majority of Ukrainian deputies belonged to the Ukrainian National Democratic Union; from this party, 26 people passed to the Sejm, and 9 to the Senate. Including the Polish parliament of the second term (1928–1930) 3 people from the original composition of the «Peasant Union» got into the Polish parliament of the second term (1928–1930) – M. Chuchmai and P. Vasynchuk became ambassadors to the Sejm, and S. Kozytskyi – a senator.

It is summarized that in fact, after these elections, the political leaders of the Kholm region and Podlasie lost their national and all-Ukrainian weight, which they had in the first half of the 1920s.

Keywords: «Peasant Union», socio-political life, Western Ukraine, Western Volhynia, Kholmshchyna, Podlasie, Ukrainian parliamentary representation, interwar period of the twentieth century.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, опубліковані в наукових фахових та іноземних виданнях

1. Бортнік Т. На шляху до створення «Сельсоюзу»: консолідація українського політикуму Волині, Холмщини та Підляшшя (1922–1924). *Літопис Волині*. 2020. № 23. С. 7–12.
2. Бортнік Т. Діяльність українського політикуму Холмщини та Підляшшя, Волині на сторінках часопису «Наше життя» у 1922–1923 роках. *Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 5. С. 67–80.
3. Бортнік Т. Участь «Селянського союзу» у створенні Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання («Сельроб»). *Новітня доба*. 2021. Вип. 9. С. 50–62.
4. Бортнік Т. Участь «Селянського союзу» у виборах до сейму та сенату Другої Речі Посполитої 1928 року. *Емінак*. 2021. № 4 (36). С. 148–159.
5. Bortnik T., Artymyshyn Y. «“From the Sejm and the Senate”»: parliamentary activities of the “Selianskyi Soyuz” (“The Peasants’ Union”) of 1924–1925 on the pages of the newspaper “Nashe Zhyttia” (“Our Life”). *East European Historical Bulletin*. 2022. № 22. P. 103–114.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ	
1.1. Стан дослідження	22
1.2. Джерельна база	46
1.3. Методологія	53
РОЗДІЛ 2. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ЗАХІДНІЙ ВОЛИНІ, ХОЛМЩИНІ ТА ПІДЛЯШШІ НА ПОЧАТКУ 1920-Х РР.	
2.1. Особливості політичного становища українців регіону	62
2.2. Вплив парламентських виборів 1922 р. на формування політичних орієнтирів українців Західної Волині, Холмщини та Підляшшя	72
РОЗДІЛ 3. УТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТІЇ «СЕЛЯНСЬКИЙ СОЮЗ» В СЕРЕДИНІ 1920-Х РР.	
3.1. Формування програмних і організаційних засад	108
3.2. Парламентська діяльність	115
РОЗДІЛ 4. РОЗКОЛИ В ПАРТІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РОКІВ	
4.1. Взаємини «Селянського союзу» з іншими партіями і організаціями	147
4.2. Участь у виборах 1928 р. до польського парламенту	186
ВИСНОВКИ	203
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	210
ДОДАТОК	237

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Становлення в Україні демократичної багатопартійної системи у пострадянську добу спонукає дослідників до вивчення українського історичного досвіду партійного будівництва та діяльності, його здобутків та прорахунків в контексті українського минулого. Особливо це стало актуальним при вивченні таких українських теренів як Холмщина, Підляшшя, Волинь та Полісся, які після Першої світової війни та поразки Української революції увійшли до складу міжвоєнної Польщі. Початок 1920-х рр. став для цього краю часом, коли після тривалої «сплячки» в умовах Російської імперії, чиею частиною ці території були впродовж «довгого ХІХ століття», розпочався бурхливий процес розвитку українського політичного руху, зміцнення національної свідомості волинян, холмщаків, поліщуків та підляшуків.

Саме в цей час через делегування своїх представників до польського парламенту українське населення отримало шанс відстоювати свої інтереси на політичному та державному рівні, з якого скористалося сповна – в умовах, коли українці Східної Галичини бойкотували вибори до сейму та сенату Другої Речі Посполитої 1922 р., власне українські делегати від північно-західних українських етнічних земель в основному сформували Українську парламентську репрезентацію у парламенті І каденції. Частині з них, на чолі із П. Васиньчуком, вже 1924 р. вдалося створити Українське соціалістичне об'єднання «Селянський союз», яке як самостійна політсила хоч і проіснувала недовго, але через одночасне відстоювання у своїй програмі соціальних гасел поруч із національними, – змогла досить швидко здобути популярність серед українців Холмщини, Підляшшя, Волині та Полісся, а відтак стати цікавим політичним феноменом середини 1920-х рр., а не просто «попередником «Сельробу»», як її зображували в радянській історіографії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках науково-дослідної роботи відділу новітньої

історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України «Міжнаціональні відносини в Україні ХІХ – початку ХХІ ст. Західні землі» (державний реєстраційний номер 0109U004083), а також міжвіддільської науково-дослідної роботи Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України «Українська Парламентська Репрезентація у сеймі та сенаті Другої Речі Посполитої: засади функціонування, персоніфікація діяльності (1922–1939)» (державний реєстраційний номер 0120U102425).

Мета дисертаційної роботи – проаналізувати діяльність партії «Селянський союз» в суспільно-політичному житті Західної України у 1920-х рр.

Для досягнення мети поставлено наступні **завдання**:

– проаналізувати історіографію проблеми та джерельну базу дослідження, теоретико-методологічні засади роботи;

– з'ясувати особливості утворення «Селянського союзу» в нових політичних умовах на Волині, Поліссі, Холмщині та Підляшші на початку 1920-х рр.;

– охарактеризувати формування організаційних засад та програмних принципів у першій половині 1920-х рр.;

– розкрити основні аспекти парламентської діяльності «сельсоюзників» у сеймі та сенаті Другої Речі Посполитої І каденції;

– дослідити специфіку відносин «Селянського союзу» з іншими партіями і організаціями в контексті партійного розколу в другій половині 1920-х рр.;

– простежити участь діючих та колишніх представників «Сельсоюзу» у виборах 1928 р. до польського парламенту.

Об'єкт дослідження – суспільно-політичне життя Західної України в 1920-х рр., **предмет** – діяльність партії «Селянський союз» в зазначений період.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1922–1928 рр., де нижня хронологічна межа зумовлена проведенням цього року у Польщі виборів до парламенту І каденції, а верхня – часом виборів до сейму та сенату ІІ скликання. Для розгляду проблеми дослідження у ширшому контексті у

дисертації побіжно розглядатимуться події, які перебувають поза її хронологічними межами.

Територіальні рамки роботи – міжвоєнна Західна Україна ХХ ст. з особливим акцентом на ядрі діяльності «Селянського союзу» – Холмщині, Підляшші, Волині та Полісся; Варшава як місце засідань сейму та сенату Другої Речі Посполитої.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові, спеціально-наукові та конкретно-наукові групи методів. До першої групи належать методи аналізу та синтезу, абстрагування, узагальнення, системно-структурний метод. Із спеціально-наукових методів, які використано у процесі дослідження, необхідно відзначити історико-генетичний, хронологічний, компаративний (порівняльний), синхронний, просопографічний та статистичний методи. З конкретно-наукових методів застосовано методи розгляду, опису і аналізу побаченого, евристичний та археографічний, критичний метод опрацювання джерел, методи історичної герменевтики і семіотичного аналізу.

Наукова новизна одержаних результатів.

Уперше в українській історіографії:

– охарактеризовано утворення партії «Селянський союз» в нових політичних умовах на Холмщині, Підляшші, Волині та Поліссі на початку 1920-х рр.;

– відтворено цілісну панораму формування організаційних засад та програмних принципів «Селянського союзу» в середині 1920-х рр.;

– комплексно відтворено парламентську діяльність представників «Селянського союзу» у сеймі та сенаті Другої Речі Посполитої I скликання.

Набули подальшого розвитку:

– дослідження концепцій, програм і доктрин українських політичних партій національно-державницького табору щодо боротьби і протистояння асиміляційній політиці Польської держави з одного боку та об'єднання навколо спільної політичної платформи;

– вивчення проблем формування Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання («Сельроб») на тлі розколу в середині «Сельсоюзу»;

Удосконалено:

– характеристику взаємин послів та сенаторів всередині УПР;
– аналіз концептуальних положень підготовчих програмних документів «Селянського союзу» та «Сельробу».

Практичне значення дослідження полягає в тому, що матеріали і висновки дисертації можуть бути використані у науково-дослідницькій сфері (при підготовці фундаментальних праць з історії України), навчальній (у процесі розробки і викладання нормативних та спеціальних курсів у закладах вищої освіти), а також практично-політичній (для діяльності політичних партій, що сповідують національно-демократичну ідеологію). Зібраний фактологічний матеріал, науково-теоретичні узагальнення можуть слугувати для подальшого поглибленого аналізу суміжної проблематики.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дисертації обговорювалися на засіданні відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, а також міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: X Наукових читаннях імені академіка Ярослава Ісаєвича (Львів, 2020); XXIII Міжнародному науково-практичному форумі «Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій» (Львів, 2022); III Міжнародній науково-практичній конференції «Українське військо: сучасність та історична ретроспектива» (Київ, 2023); XI Наукових читаннях імені академіка Ярослава Ісаєвича «Культура в контексті війни» (Львів, 2023).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено у п'ятьох наукових публікаціях – у статтях вітчизняних фахових і закордонних видань.

Структура дисертації побудована за хронологічно-проблемним принципом. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатку. Загальний обсяг дисертації – 237 сторінок, обсяг основної частини тексту – 209 сторінок, список використаних джерел нараховує 332 позиції.

РОЗДІЛ 1 ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ

1.1. Стан дослідження

Міжвоєнна історія українсько-польських відносин є, з точки зору історії, часом неоднозначних подій. З одного боку, для тієї частини українського населення, яке потрапило після поразки Української революції до складу Польщі, впродовж 1920–1930 рр. з'явився шанс брати участь у політичному житті держави, зокрема делегувати та бути обраним як посол чи сенатор до польського парламенту, що для населення колишніх підросійських теренів було справді «кроком вперед». З іншого боку, перманентне засилля польської влади щодо розвитку українського шкільництва та культурних ініціатив, переслідування та арешти опозиційних діячів, недостатня економічна допомога для розвитку західноукраїнських територій (т. зв. «східних кресів») породили в польському та українському суспільствах взаємні образи, стереотипи та упередження, які особливо загострилися напередодні та під час Другої світової війни і в певних сучасних колах обох країн функціонують досі.

Такий стан справ пояснює і той факт, чому міжвоєннє є одним із найбільш досліджених в українській історіографії періодів. Разом з цим, і серед такого великого масиву досліджень існують аспекти, які або взагалі, або недостатньо розглянуті в українській та зарубіжній історичній науці. Зокрема, якщо суспільно-політичні, економічні та культурні процеси Галичини та Волині – місць активного українсько-польського протистояння у часі поміж світовими війнами – переважають серед наукових зацікавлень вчених, то історія теренів Холмщини та Підляшшя 1920–1930-х рр., де таке протистояння було не настільки помітним, і досі почасти науковцями розглядається побіжно – переважно на тлі розгляду вищезазначених територій. Це, в тому числі, стосується й історії Українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» – політичної партії, яка в середині 1920-х рр. була популярною головно

серед холмщаків та підляшуків, а також гідно конкурувала із політичними конкурентами на Волині та Поліссі.

Наявні історіографічні позиції, які безпосередньо або суміжно стосуються теми дослідження, можна поділити на українську та зарубіжну історіографію.

В межах українського історіографічного масиву доцільно хронологічно виділити праці, що побачили світ у міжвоєнний час до 1939 р., позиції радянського часу, що з'явилися у 1945–1991 рр. та напрацювання сучасної історіографії, опубліковані після 1991 р.

Серед праць, опублікованих у 1920–1930-х рр., варто особливо відзначити розвідки В. Мудрого¹, Д. Великановича², І. Герасимовича³. Зокрема, у своїй книзі «Боротьба за огнище української культури у Західних землях України» В. Мудрий презентував нарис, присвячений історії боротьби українців за право на здобуття національної освіти на західноукраїнських землях, характеризував тогочасні польсько-українські відносини, висвітлив етапи боротьби за український університет, зокрема відтворив перебіг створення у 1921 р. Таємного українського університету та його діяльність. Д. Великанович та І. Герасимович також у своїх публікаціях розглядали проблему існування українських шкіл в умовах Другої Речі Посполитої, звертали увагу на складні обставини утраквізму, в яких доводилося працювати українським вчителям та навчатися українським учням. Втім, хоч згадані розвідки і містять чималий фактологічний та статистичний матеріал, який дозволяє порівняти його із даними офіційних польських документів, однак для них характерний значний рівень суб'єктивізму їхніх авторів, що робить виклад матеріалу достатньо упередженим.

Варто звернути окрему увагу на книгу Є. Пастернака «Нарис історії Холмщини і Підляшшя: новіші часи», у якій окреслив головні етапи історії краю від часу поділів Польщі до депортацій українців регіону до УРСР у 1944 –

¹ Мудрий В. Боротьба за огнище української культури у Західних землях України. Львів: Укр. краєва студ. рада, 1923. 130 с.

² Великанович Д. За українську школу. Львів: Рідна школа, 1937. 56 с.

³ Герасимович І. Українські школи під польською владою. Станиславів: Бистриця, 1924. 22 с.

1946 рр. та в рамках операція «Вісла» 1947 р.⁴ В тому числі автор описав політичну діяльність у міжвоєнний час українських послів та сенаторів польського парламенту включно із їхніми промовама під час сесійних засідань, суспільне та культурно-освітнє становище українського населення краю, намагання польської влади полонізувати його через шкільну освіту та розширення мережі костелів за одночасного скорочення мережі православних храмів. Втім і ця праця, попри її надзвичайну інформативність, відображає проблему однобоко і тим більше не порушує всі аспекти досліджуваної теми.

Зацікавлення Західною Україною ще до початку Другої світової війни проявили й державні видавництва УСРР. Так, наприкінці 1920-х рр. тут з'явилася праця С. Ткачівського, у якій з радянських позицій аналізувалося економічне та політичне становище Західної України у складі Другої Речі Посполитої⁵.

Цього ж року було опубліковано книгу К. Вінярського, присвячену суміжній до діяльності «Селянського союзу» та згодом «Сельробу» тематиці – третьому з'їзду КПЗУ про національне питання на Західній Україні⁶. Дослідження ухвал цього з'їзду провели також Є. Гірчак та К. Данилович⁷. Зрештою, і в середовищі ЦК КПЗУ у Львові ще 1930 р. опублікували книгу І. Халупника, у якій автор розглянув проблеми в аграрній сфері у Другій Речі Посполитій на рубежі 1920–1930-х рр. із короткою передісторією економічного становища цієї держави, зокрема в Західній Україні, впродовж 1920-х рр. Однак для всіх згаданих розвідок характерна заідеологізованість та прорадянська тенденційність, винятково негативні оцінки щодо «польського буржуазного уряду» та сприйняття некомуністичної українського інтелігенції як ворожого чинника.

⁴ Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя: новіші часи. Вінніпег; Торонто, 1968. 466 с.

⁵ Ткачівський С. З кривавої книги Західної України. (До десятиліття окупації західно-українських земель буржуазними державами). 1918–1928. Київ, 1929. 80 с.

⁶ Вінярський К. Третій з'їзд КПЗУ про національне питання на Західній Україні. Харків: Державне видавництво України, 1929. 116 с.

⁷ Гірчак Є., Данилович К. III з'їзд Комуністичної партії Західної України. Б. м., б. р. 82 с.

Такі ж ознаки характерні і для праць, які з'явилися вже у повоєнний час в СРСР, в тому числі і приєднаній до УРСР Західній Україні. Для першого десятиліття після війни в історіографічних працях на тематику історії західноукраїнських теренів характерною була риторика про їх визволення «від соціального та національного гніту» Польщі та «возз'єднання краю із радянською Україною». Крізь призму обґрунтування «історії революційного руху народних мас проти польського окупаційного режиму», радянські науковці пробували розглядати різні аспекти – соціально-економічний розвиток краю, спроби його інкорпорації польською владою, становлення робітничого та селянського руху, нелегальну діяльність комсомолу у боротьбі із урядом у 1920–1930-х рр. тощо. При цьому, історія будь-якої із українських міжвоєнних партій регіону, в тому числі «Сельсоюзу», розглядалися лише в контексті їхніх відносин із КПЗУ.

Зокрема, у такому ракурсі була підготована монографія М. Герасименка та Б. Дудикевича, яка з'явилася 1955 р.⁸ Розглядаючи діяльність КПЗУ, дослідники зазначили, що тогочасне керівництво провадило хибну політику та не вміло належним чином спрямовувати настрої місцевого населення. Крім цього, значну увагу автори відвели становленню та діяльності партії «Сельроб», зокрема його ролі у розвитку страйкового руху в Західній Україні. Втім, хоч науковці досить переконливо, опираючись на факти, доводили, що Східна Галичина та Західна Волинь у складі Другої Речі Посполитої перебували на колоніальному становищі, однак суспільно-політичні процеси регіону описувалися суттєво викривлено: вслід за радянською пропагандою, на сторінках книги українські, навіть лівоцентричні, партії характеризувалися «фашистськими» та «буржуазно-націоналістичними». За такого підходу про будь-яке об'єктивне дослідження діяльності партій, зокрема і «Селянського союзу» не могло бути і мови.

⁸ Герасименко М., Дудикевич Б. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921–1939 рр.). Київ, 1955. 224 с.

Початок 1956 р. у СРСР т. зв. «відлиги» в суспільно-політичному житті позитивно вплинув на проведення історичних досліджень: ширшим став доступ учених до архівних документів та міжвоєнної преси, у працях істориків поменшало войовничої риторики, урізноманітнилася тематика досліджень.

Одним із перших фундаментальних наукових проектів цього часу із дослідження історії Західної України став 5-томник «З історії західних земель», які вийшов впродовж 1957–1960 рр⁹. З-поміж іншого, автори четвертого тому видання частково розглянули й історію Холмщини та Підляшшя як частини західноукраїнських земель.

Втім у багатьох доробках суспільно-політичні процеси на території Західної України й надалі розглядалися в контексті ретрансляції розвитку робітничого руху, а це, своєю чергою, впливало на тематику таких досліджень, для яких звичним став аналіз соціально-економічного становища краю та національної боротьби з точки зору марксизму-ленінізму. До таких належать публікації Н. Гурладі¹⁰, М. Зільбермана¹¹, М. Кравця¹², В. Твердохліба¹³.

Вивченням історії ліворадикальних осередків в Західній Україні займався А. Ярошенко. Історик стверджував, що ініціаторами організації ліворадикальних осередків на західноукраїнських землях були політично активні робітники великих міст, а також колишні військовополонені та біженці,

⁹ З історії західних земель [в 5 т.] / під ред. І.П. Крип'якевича. Київ: Наукова думка, 1957–1960. Т. 4. 152 с.

¹⁰ Гурладі Н. Проти фашизму і війни, за владу рад і возз'єднання з Радянською Україною (З історії революційного руху молоді в Західній Україні 1929–1939 рр.). Львів, 1959. 49 с.

¹¹ Зільберман М. Революційна боротьба трудящих Західної України (1924–1928 рр.). Львів: Видавництво Львівського університету, 1968. 198 с.

¹² Кравець М. До характеристики УСДП у Західній Україні (1920–1924). *Український історичний журнал*. 1958. № 1. С. 84–91.; Кравець М. Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921–1939 рр. Київ : Вид-во академії наук Української РСР, 1959. 236 с.

¹³ Твердохліб В. Революційно-визвольна боротьба трудящих Прикарпаття (1921–1939 рр.). Львів: Вища школа, 1974. 123 с.; Твердохліб В. Солідарність у боротьбі за визволення. Допомога громадськості країни рад західноукраїнським трудящим у боротьбі за возз'єднання в єдиній українській радянській державі 1917–1939. Львів: Вища школа, 1978. 195 с.

що повернулися із Росії¹⁴. Також низку публікацій присвятив процесу виникнення та перших років становлення КПСГ- КПЗУ О. Карпенко¹⁵.

Місце національного питання, в тому числі проблеми автономії українських земель у складі Польщі, в програмах українських ліворадикальних сил лягло в основі дослідження Б. Кухти, який відзначив, що специфіка становища української громади в умовах Другої Речі Посполитої дозволили цим партіям поєднувати у своїй програмі соціальні вимоги разом із національними¹⁶.

В монографії С. Макарчук розглядалися соціальний та національний склад населення західноукраїнських земель, тамтешні суспільно-політичні процеси в період від кінця XIX ст. до 1939 р., зміни етносоціальних структур під впливом різноманітних економічних та політичних чинників, боротьба політичних партій за посилення впливу серед населення¹⁷. Втім і цей дослідник головно звернув увагу на діяльність, насамперед, КПЗУ, та й її характеризував виключно крізь призму комуністичного ідейного підходу як таку, що спрямована «на єдино реальний та правильний шлях соціального та національного звільнення трудящих – шлях боротьби за перемогу соціалістичної революції в Польщі та возз'єднання Західної України з радянською Україною»¹⁸.

¹⁴ Ярошенко А. Комуністична партія Західної України – організатор і керівник революційно-визвольної боротьби трудящих західноукраїнських земель. Київ, 1959. 46 с.; Ярошенко А. Під Ленінським прапором (В. І. Ленін і революційний рух Західної України). Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1961. 168 с.

¹⁵ Карпенко О. Деякі питання історії Комуністичної партії Західної України (1924-1925 рр.). *Український історичний журнал*. 1958. № 3. С. 83–96.; Карпенко О. До питання про утворення КПЗУ. *Український історичний журнал*. 1989. № 2. С. 63–70.

¹⁶ Кухта Б. Національне питання в діяльності комуністичної партії Західної України в 20–30-х роках XX століття (на допомогу лектору). Львів, 1970. 20 с.

¹⁷ Макарчук С. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западно-украинских землях в период империализма. Львов : Вища школа, 1983. 256 с.

¹⁸ Там само. С. 252.

У той же момент, хоч роботи Н. Баєвої¹⁹ та О. Швидака²⁰ в основному стосувалися відносин відповідно між КПЗУ та «Сельробу» та КПП і КПЗУ у 1930-х рр., у них частково окреслений й період 1920-х рр. в тому числі в контексті відносин із іншими, здебільшого лівими, політичними осередками в Західній Україні.

Новаторською на цьому тлі виявилася монографія Є. Галушки, у якій він комплексно розглянув організаційне становлення КПЗУ, рішення її з'їздів, конференцій і пленумів партії, проаналізував форми та методи роботи її низових ланок, звернув увагу на місце національного питання в її політиці та простежив відносини західноукраїнських комуністів із іншими українськими партіями того часу. Зокрема, автор виділив кілька ключових етапів діяльності КПЗУ: утворення КПСГ, легальне існування партії у 1920 р.; становлення та консолідація у 1921–1922 рр.; діяльність до та опісля травневого перевороту 1926 р. у Польщі. Попри суттєве ідеологічне навантаження, яке значно знижує науковий рівень роботи та її об'єктивність, все ж монографія базована на вагомих архівних джерельних матеріалах, аналізу яких дослідник присвятив окремі публікації²¹.

У той же час І. Заболотний здійснив спробу нарису суспільно-політичних процесів на Волині у 1917–1939 рр., як і характеристики економічного та політичного становища цього краю в часі існування міжвоєнної Польщі та під час т. зв. «возз'єднання Західної України з УРСР»²².

Діяльність українських лівих політичних партій у міжвоєнній Польщі в радянський час досліджувалася і на рівні дисертаційних досліджень. Зокрема, Г. Завгородній вивчав історію КПЗУ на тлі т. зв. «революційної боротьби мас трудящих у 1924–1928 роках», звертаючи увагу й на відносини партії з іншими

¹⁹ Баєва Н. У вогні боротьби: про керівну роль КПЗУ у боротьбі трудящих проти соціального і національного гніту у 1929–1933 рр. Львів: Каменярь, 1972. 63 с.;

²⁰ Швидак О. Інтернаціональна єдність трудящих Західної України і Польщі у революційно-визвольній боротьбі (1929–1939 рр.). Київ: Видавництво Київського університету, 1972. 228 с.

²¹ Галушко Є.М. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919–1928 рр. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1965. 262 с.

²² Заболотний І. Нескорена Волинь: Нариси історії революційного руху на Волині. 1917–1939. Львів, 1964. 2013 с.

західноукраїнськими політичними силами²³; О. Андрушко досліджував схожі аспекти, але в період т. зв. «інтернаціонального об'єднання трудящих для боротьби за соціальне та національне звільнення» у 1919–1923 рр.²⁴; В. Задорецький розглядав місце національного питання в політиці західноукраїнських лівих партій на тлі діяльності КПЗУ впродовж 1919–1926 рр.²⁵

Вчений І. Васюта присвятив свої наукові розвідки історії селянського руху²⁶, соціально-економічним відносинам, зокрема розвитку сільського господарства²⁷, та суспільно-політичним процесам в Західній Україні у міжвоєнну добу²⁸. Його праці характеризувалися багатим на факти та опертим на широку джерельну базу про діяльність політичних партій регіону матеріалом, який, однак, з огляду на радянську ідеологію, мав на меті продемонструвати динаміку популярності саме ідеології комунізму серед селян Західної України, що, мовляв, стало визначальним для активізації місцевого селянського руху. Однак заради справедливості варто зауважити, що праці автора, які побачили світ після 1991 р., відзначалися більшим рівнем об'єктивності в оцінках КПЗУ та «Сельробу», зокрема прорадянська та класова орієнтація цих організацій трактувалася як один із ключових чинників, що заважали єднанню українських сил для захисту національних інтересів²⁹. Врешті у монографії «Галицько-Волинське село між світовими війнами»

²³ Завгородний Г. Коммунистическая партия Западной Украины во главе революционной борьбы трудящихся масс в 1924–1928 годы: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук. Киев, 1961. 18 с.

²⁴ Андрушко А. Деятельность коммунистической партии Западной Украины по интернациональному сплочению трудящихся на борьбу за социальное и национальное освобождение (1919–1923 гг.): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук. Киев, 1973. 30 с.

²⁵ Задорецький В. Национальный вопрос в деятельности КПЗУ (1919–1926 гг.): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук. Львов, 1974. 29 с.

²⁶ Васюта І. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. Львів : Видавництво Львівського університету, 1971. 220 с.

²⁷ Васюта І. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до воз'єднання (1918–1939). Львів: Вища школа, 1978. 192 с.

²⁸ Васюта І. Формування робітничо-селянського союзу в революційній боротьбі на Західній Україні, 1921–1939. Львів: Вища школа, 1988. 172 с.

²⁹ Васюта І. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918–1939 рр.). *Український історичний журнал*. 2001. № 5. С. 22–42.; Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939). Львів: Каменярь, 2006. 335 с.

І. Васюта у поєднанні широкого фактичного матеріалу, статистики та архівних першоджерел дослідив демографічно-економічні та політичні чинники, які визначали виробничо-технічні та соціально-економічні підвалини аграрної еволюції Галичини та Волині, відродження сільського господарства після Першої світової війни та розвиток торговельних галузей у міжвоєнний час. Водночас автор звернув увагу на проблеми реформування землеустрою, етнополітичного спрямування його проведення в Західній Україні, показав динаміку соціальної та національної структури поміщицьких та селянських господарств, їх фінансово-економічне становище, висвітлив масштаби аграрного перенаселення та селянського руху, вплив на нього різних політичних сил³⁰.

Варто також відзначити працю Ю. Сливки «Сторінки історії КПЗУ», у якій дослідник розглянув суспільно-політичне життя Західної України, зокрема Холмщини, Підляшшя, Волині та Полісся, крізь призму провідної ролі у цих процесах КПЗУ, у якій бачив головного поборника у міжвоєнний час проти встановлення польської державності в регіоні та простежив співпрацю західноукраїнських комуністів із іншими тодішніми політичними партіями та організаціями³¹. У ній дослідник розглядав діяльність політичних сил в Західній Україні через контекст їхньої співпраці із КПЗУ, якій все ж віддавав провідну роль в суспільно-політичних процесах в регіоні. Щоправда, початок горбачовської «перебудови» вплинув і на ідейне навантаження монографії – Ю. Сливка стверджував, що наприкінці 1920-х рр. керівництво західноукраїнських комуністів «не піддалося “ухилам” чи “збоченням”, а боролось за свої ідеї, проти сталінського тоталітарного бачення».

Ю. Сливка також очолив редакційну колегію біографічного довідника, присвячений діячам лівих партій на території Західної України, що побачив світ наприкінці 1980-х рр.³². До створення книги окрім Ю. Сливки, долучилися

³⁰ Васюта І. Галицько-волинське село між світовими війнами: монографія. Львів: Каменярь, 2010. 507 с.

³¹ Сливка Ю. Сторінки історії КПЗУ. Львів: Каменярь, 1989. 93 с.

³² Борці за возз'єднання: біографічний довідник / [редкол. Ю. Ю. Сливка та ін.; упорядник Ю. Сливка]. Львів: Каменярь, 1989. 360 с.

Я. Грицак, М. Литвин, М. Кугутяк, О. Зайцев, О. Красівський, К. Науменко та інші. Відзначимо, що до роботи були в тому числі включені біографічної довідки про осіб, репресованих радянською владою та представників опозиційних течій у КПЗУ та «Сельробу», зокрема і про вчорашніх «сельсоюзників».

Врешті, у книзі М. Панчука в умовах кінця 1980-х рр. також була здійснена спроба, враховуючи здобутки національної і світової історіографії та переосмисливши догми радянської доби, усунути т. зв. «білі плями» історії українських лівих політичних партій у Другій Речі Посполитій³³.

Однак найбільше з усього вищезгаданого масиву історіографічної бази тематика власне «Селянського союзу» порушувалася у роботі Г. Сизоненко³⁴. Дослідниця простежила історію виникнення цієї партійної організації, становлення якої, втім, розглядалося як процес, що відбувався «за керівної ролі КПЗУ на платформі соціалізму», а «Селянський союз» – як «нова прогресивна політична сила на селі, яка стала однією з важливих ланок КПЗУ в організації революційного і національно-визвольного руху на Західній Україні». Розроблення програми та статуту «Сельсоюзу», на думку Г. Сизоненко, також відбувалося під проводом західноукраїнських комуністів, та й популярність самої партії серед селян Холмщини, Підляшшя, Волині та Полісся пояснювався не власне її здобутками, а «успіхами соціалістичного будівництва в Радянському Союзі». Зрештою, «Селянський союз», як і «Народна воля», розглядалися лише як попередники Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання («Сельроб»), яке було, згідно із твердженням автора, «легальною масовою революційною організацією трудящих Західної України та важливою ланкою, що зв'язувала КПЗУ з широкими масами західноукраїнських трудящих» і історія якого, ретрансльована на основі широкої архівної бази, головню і була покладена в основу книги³⁵.

³³ Панчук М.І. «Білі плями» героїчного літопису: Із історії Ком. партії Зах. України. Київ: Політвидав України, 1989. 134 с.

³⁴ Сизоненко Г. Сель-роб у боротьбі за воз'єднання. Львів: Каменярь, 1971. 176 с.

³⁵ Там само. С. 26–27, С. 36–40.

В той же час цікаво, що авторка потрактувала «Сельроб-правицю» (тобто ту частину організації, яка після розколу 1926 р. стояла на позиціях українських націонал-комуністів і до якої здебільшого належали колишні члени «Сельсоюзу») як безпомилкову революційну течію³⁶. За такі наукові твердження вона зустріла шквальну критику офіційних представників історико-партійної науки періоду «застою». Попри це праця Г. Сизоненко і досі залишається чи не єдиним серйозним та цілісним дослідженням історії «Селянського союзу», «Народної волі» та особливо «Сельробу», написаних у радянський, та й почасти у пострадянський час.

Загалом, для більшості із радянських праць характерними є такі ознаки: намагання спростувати або проігнорувати наукові напрацювання тодішніх зарубіжних та діаспорних істориків із наголошенням на їхній необ'єктивності та непрофесіоналізмі; ретрансляція тяжкого економічного становища робітництва та селянства, спричиненого діями міжвоєнної польської влади, некомуністичних партій та церкви; трактування як реакційної політики урядів як ЗУНР так і Польщі; твердження про відданість українських національних партій «інтересам буржуазії»; тези про розпалювання міжнаціональних конфліктів поміж українськими та польськими націоналістами тощо. З іншого боку, радянські дослідники перебільшували здобутки та рівень організованості комуністичних сил Західної України у всіх сферах діяльності та їх впливи на настрої місцевого населення. Тому виклад матеріалу у них характеризується значним ідеологічним наповненням, який моментами межує з пропагандою та маніпуляцією.

Відновлення Української незалежності 1991 р. посприяв активізації історичних досліджень, базованих на раніше недоступних архівних фондах та історіографічних досягненнях зарубіжної історіографії, із застосуванням нової, західної дослідницької методології.

³⁶ Там само. С. 93–103.

З-поміж іншого, активізувались дослідження періоду міжвоєнної Польщі, зокрема розвитку у різних контекстах в цей час таких українських земель, як Холмщина та Підляшшя, Волинь та Полісся.

Ключові віхи історії регіону та становища українського населення згаданих теренів можна знайти в роботі П. Костика «Трагічна доля Холмщини і Підляшшя»³⁷. Вивченням теми польсько-українських міжетнічних відносин у міжвоєнній Польщі займалася Л. Чекаленко, яка розглянула проблеми адаптації українців, які опинилися у складі Другої Речі Посполитої, до життя в нових умовах, а також взаємні візії між польською владною верхівкою та західноукраїнськими політичними діячами³⁸.

Вагоме місце у дослідженні суспільно-політичних процесів українців Холмщини, Підляшшя, Волині та Полісся належить Ю. Макару, який вивчав становище тамтешнього українського населення у міжвоєнній Польщі³⁹, а також історико-політичні, економічні, демографічні, культурні аспекти розвитку цих земель⁴⁰. В той же час варто відзначити, що для розвідок цього автора, вихідця із Холмщини, чия сім'я була депортованою до УРСР в середині 1940-х рр., характерний значний рівень заангажованості та дещо однобокого зображення об'єкту дослідження.

Тим не менше, неможливо заперечити надзвичайну цінність ще одного наукового проекту – тритомної монографії «Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи», до якого окрім Ю. Макара долучилися також В. Макар, а також М. Горний та А. Салюк⁴¹. У виданні на базі зібраних в

³⁷ Костик П. Трагічна доля Холмщини і Підляшшя. Львів, 1997. 51 с.

³⁸ Чекаленко Л. Трагізм української нації очима польської еліти. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Київ: Ін-т істор. України НАН України, 1998. № 2. С. 261–270.

³⁹ Макар Ю. Становище українців у міжвоєнній Польщі. *Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Частина 2: XX століття / Міжнародна асоціація українців*. Відповідальні редактори: Станіслав Кульчицький, Віктор Даниленко. Одеса; Київ; Львів, 1999. С. 480–487.

⁴⁰ Макар Ю. Холмщина і Підляшшя в першій половині ХХ століття. Історико-політична проблематика. Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 2003. 88 с.

⁴¹ Макар Ю., Макар В., Горний М., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 1. Дослідження. Чернівці: Букрек, 2011. 880 с.; Макар Ю., Макар В., Горний М. Від депортації до депортації. Суспільно-

архівах України, Польщі та Канади матеріалів, із залученням опублікованих документів і значної кількості наукових опрацювань автори виклали своє бачення становища українців Холмщини та Південного Підляшшя від їх евакуації до Росії під час Першої світової війни, їх суспільно-політичного, економічного, культурного життя під час перебування у складі міжвоєнної Польщі, під час Другої світової війни, до депортації на підставі Угоди від 9 вересня 1944 р. до УРСР і акції «Вісла» – депортації в кордонах повоєнної Польщі.

У контексті досліджуваної теми варто відзначити, що в 1 томі серії автори, зокрема, зосередилися на проблемі гуртування української спільноти у Другій Речі Посполитій, тодішній господарській діяльності українців, питанню українського шкільництва в краю, культурно-просвітницькій діяльності українських організацій, функціонуванні православної церкви на українських теренах. В результаті автори комплексно та деталізовано розглянули життя місцевих українців, їх боротьбу за свої культурно-освітні, релігійні та мовні права⁴². Загалом наведені у книзі джерельні та історіографічні матеріали є важливою базою для проведення і даного дослідження, однак водночас варто зауважити, що при характеристиці подій, які стосуються міжвоєнного часу, дослідники подають факти насамперед з метою обґрунтування передумов до депортацій 1940-х рр., дещо вириваючи їх від контексту Другої Речі Посполитої та надаючи викладу розвідку тенденційного характеру.

До наукових зацікавлень М. Горного належить діяльність відомих особистостей – вихідців з Холмщини та Підляшшя, що знайшло своє втілення у розвідках «Українці Холмщини і Підляшшя: видатніші особи ХХ століття»⁴³,

політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 2. Спогади. Чернівці: Букрек, 2014. 900 с.; Макар Ю., Макар В., Горний М. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 3. Спогади. Чернівці: Букрек, 2015. 959 с.

⁴² Макар Ю., Макар В., Горний М., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 1. Дослідження. Чернівці: Букрек, 2011. С. 287–386.

⁴³ Горний М. Українці Холмщини і Підляшшя: видатніші особи ХХ століття. Львів, 1997. 664 с.

«Українська інтелігенція Холмщини і Підляшшя у ХХ ст.»⁴⁴ та «Вплив соціально-економічних факторів на формування інтелігенції Холмщини і Підляшшя»⁴⁵. У цих працях автор простежив політику владних структур Польщі у національному питанні, діяльність українських національно-культурних організацій та місце в них інтелігенції, яка в умовах заборони українських політичних, культурно-освітніх і релігійних організацій намагалася розвивати український національний рух на цих землях упродовж 1920–1930-х рр. Також М. Горний простежив кількісний та якісний параметри інтелігентського прошарку у відповідному регіоні, чинники впливу на його формування і національне самоусвідомлення. Крім цього дослідник проаналізував внесок окремих осіб у розвиток культурно-освітньої, релігійної та економічної сфер на Холмщині та Підляшші у час міжвоєнтя. Зазначені публікації М. Горного дають змогу ознайомитись з діяльністю та політичними поглядами лідерів українського населення Холмщини та Підляшшя, з числа яких у 1920-х рр. і сформувалася місцева українська політична еліта, яка була делегована населення до польського парламенту у ролі послів та senatorів та долучилася до становлення партії «Селянський союз».

Окремі аспекти діяльності політичної еліти та інтелігенції (зокрема роль української політичної еліти Холмщини і Підляшшя у виборах до польського сейму та сенату 1922 р), соціально-економічного розвитку, трансформації етнічного складу населення на Холмщині та Підляшші в період між двома світовими війнами, ставлення польських політичних сил до українського питання та політики офіційної Варшави до вищезазначених територій розглядала у своїх розвідках Т. Шевчук⁴⁶.

⁴⁴ Горний М. Українська інтелігенція Холмщини і Підляшшя у ХХ ст.: монографія. Львів, 2002. 326 с.

⁴⁵ Горний М. Вплив соціально-економічних факторів на формування інтелігенції Холмщини і Підляшшя. *Питання історії нового та новітнього часу. Зб. наук праць*. Чернівці, 2000. Вип. 7. С. 52–58.

⁴⁶ Шевчук Т. Є. Роль української політичної еліти Холмщини і Підляшшя у виборах 1922 р. *Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний збірник*. 2006. Вип. 6. С. 252–262; Шевчук Т. Є. Українська інтелігенція Холмщини і Підляшшя в боротьбі за свої права в міжвоєнний період. *Українська історична наука на шляху творчого поступу. Матеріали III Міжнародного конгресу українських істориків*. Луцьк, 2008. С. 295–298.; Шевчук Т. Є. Відображення діяльності українського товариства «Рідна хата» на Холмщині і Підляшші в 1919–1930 рр. в архівних джерелах Польщі. *Південний архів:*

Участь українських політичних сил Волині, Холмщини та Підляшшя у парламентських виборах 1922 р. у Другій Речі Посполитій досліджував й Ю. Крамар, який відзначив, що в той час, як українці Східної Галичини вирішили бойкотувати вибори до сейму та сенату 1922 р., протестуючи у такий спосіб проти польської окупації краю, то українська громада Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя схвалили рішення місцевих діячів взяти участь у голосуванні та висунути своїх кандидатів, аби вивести боротьбу за права українців на державний рівень⁴⁷.

Перу цього ж науковця належить дослідження національно-культурної та релігійної політики урядів Польщі на Волині у 1921–1939 рр., в контексті чого дослідник з'ясував: особливості національної, соціальної та конфесійної структури населення Західної Волині; зміст польської державної політики у сфері міжнаціональних відносин; регіональні особливості впроваджуваної на західноволинських землях політики; форми, методи та засоби її реалізації щодо місцевого українського, польського, єврейського, німецького, чеського, російського населення; освітню та релігійну політику Польщі як інструмент асиміляційного впливу на непольських мешканців краю; роль мистецької культури у збереженні національно-культурної ідентичності населення Західної Волині в умовах перебування у складі Польщі⁴⁸.

Цей же дослідник в рамках монографічного дослідження розглянув проблеми національно-культурного та релігійного життя на західноволинських землях у 1921–1939 рр. Зокрема, Ю. Крамар на основі широкого кола документальних джерел проаналізував зміни у шкільній освіті на Волині після

Збірник наукових праць. Випуск XXV. Херсон, 2007. С. 138–145.; Шевчук Т. Встановлення польського політичного режиму на Холмщині та Підляшші (1918–1923 рр.). *Південний архів. Історичні науки: Збірник наукових праць*. Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. Вип. 28. С. 178–188.; Шевчук Т. Ідеологічні концепції польських політичних сил щодо українського питання та земель Холмщини і Підляшшя. *Південний архів. Історичні науки: Збірник наукових праць*. Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. Вип. 27. С. 176–186.

⁴⁷ Крамар Ю. Участь українських політичних сил Волині, Холмщини та Підляшшя у парламентських виборах 1922 р. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: історичні науки*. Луцьк, 2009. Вип. 13. С. 170–176.

⁴⁸ Крамар Ю. Національно-культурна та релігійна політика урядів Польщі на Волині (1921–1939 рр.): дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.02 – всесвітня історія. Львів, 2015. 536 с.

її входження до складу Польщі, розкрив роль конфесійного фактору в укладі міжнаціональних стосунків у краї та простежив форми культурно-мистецького життя волинян у міжвоєнне двадцятиліття⁴⁹.

Історичні розвідки В. Сергійчука «Етнічні межі і державний кордон України»⁵⁰ та «Трагедія українців Польщі»⁵¹ носять здебільшого узагальнюючий характер, зокрема простежуючи історичну приналежність Холмщини та Підляшшя до того чи іншого державного утворення та долю українського населення цих земель впродовж століть з особливим акцентом на політику міжвоєнної Польщі щодо цих територій та депортаційні акції 1944 – 1946 рр. та 1947 р. Однак їхня головна цінність полягає у тому, що вони базовані на широкому джерельному матеріалі, який можна залучити і до даного дослідження.

У дисертаційному дослідженні О. Степанчук «Становище українського населення Холмщини в контексті польської національної політики 20-30-х років ХХ ст.» авторка висвітлила особливості цієї політики, яку реалізувала центральна влада та місцева воєводська адміністрація, з'ясувала роль польського війська у полонізації та окатоличенні українців Холмщини, визначила зміст політики в релігійній сфері щодо православної церкви у Польщі, а також окреслила культурно-освітню політику влади щодо українського населення, розкрила зміст політики “зміцнення польськості” в ході земельної реформи 1920–1925 рр., як і її впливу на соціально-економічне становище українського селянства та встановила основні форми боротьби українського населення за реалізацію своїх конституційних прав⁵².

М. Кучерепа та Я. Цецик присвятили свою двотомну розвідку комплексному дослідженню на основі архівних документів та історіографічної

⁴⁹ Крамар Ю. Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. 404 с.

⁵⁰ Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України 2. вид., доп. Київ: Українська видавнича спілка, 2000. 432 с.

⁵¹ Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. Тернопіль : КЖВ «Тернопіль», 1997. 440 с.

⁵² Степанчук О. Становище українського населення Холмщини в контексті польської національної політики 20 – 30-х років ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2013. 20 с.

бази українських національних партій (в першу чергу УНДО, УСРП та ОУН) на Волині в міжвоєнний час, в тому числі в контексті діалогу із політичними партіями іншого ідейного спрямування⁵³.

З іншого боку, Ігор Бегей зосередив свою наукову роботу на аналізі особливостей діяльності політичних сил лівого спрямування – насамперед галицьких, але частково розглядаючи й становлення та функціонування політичних осередків на Холмщині, Підляшші, Волині та Поліссі. Зокрема, автор розглянув парламентські й позапарламентські форми роботи соціалістичних і комуністичних сил в умовах Другої Речі Посполитої, їх впливу на політичні процеси в регіоні й за кордоном⁵⁴.

В той же час варто відзначити й праці, в яких спеціальна увага тою чи іншою мірою зверталася саме на діяльність партії «Селянський союз».

У цьому контексті варто, перш за все, згадати дослідження І. Соляра, який чи не вперше у пострадянський час в українській історіографії звернув спеціальну увагу на діяльність «сельсоюзників» як окремою та самостійною політичною силою у середині 1920-х рр.

Так, у монографії «Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України (1923–1928)» дослідник, аналізуючи міжпартійні взаємини в Західній Україні в середині 1920-х рр., проблему єднання національно-державницьких сил, вплив внутрішніх та зовнішніх чинників на об'єднавчі процеси в краї, стверджував, від початку існування «Сельсоюз» перебував у постійному пошуку політичних союзників для координації спільних дій як у стінах парламенту, так і на рівні місцевих осередків. Спочатку політсила як первісно партія національно-державницького спрямування долучилася до діалогу щодо розробки спільної платформи всіх політсил схожого ідейного профілю включно із галицькими та еміграційними – УНТП,

⁵³ Кучерепа М., Цецик Я. Українські національні партії на Волині (1921–1939 роки): у 2 частинах. Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2011. Ч. 1. 304 с.; Кучерепа М., Цецик Я. Українські національні партії на Волині (1921–1939 роки): у 2 частинах. Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2011. Ч. 2. Документи і матеріали. 292 с.

⁵⁴ Бегей І. Українська лівіця Галичини: теорія і практика (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.). Київ: УБС НБУ, 2015. 374 с.

ЗГ УНТП, УРП, УПСР, УПНП, УХНП. Однак в умовах, коли вихідні позиції для об'єднання партій буди різними, а почасти й протилежними – навіть в межах однієї партійної організації, створення єдиної української платформи виявилось справою нездійсненою. Проблемною для «Сельсоюзу» видалася навіть комунікація із найбільш ідейно близькими УРП та УПСР щодо створення єдиної платформи українських соціалістичних сил. В результаті, в той час, коли дві останні політсили об'єдналися в УРСР, «сельсоюзники» до новоствореної партії не лише не приєдналися, але й незабаром після її виникнення припинили з нею співпрацю⁵⁵.

В той же час, розглядаючи перипетії подальшого злиття «Селянського союзу» із «Народною волею» в єдиний «Сельроб», І. Соляр наголошував на штучному характері цього об'єднання, що згодом зумовило постійні конфлікти всередині організації⁵⁶. Він також заперечив твердження радянських істориків про те, що утворення цієї організації було наслідком зростання авторитету КПЗУ⁵⁷.

Основні віхи становлення та діяльності «Селянського союзу» на тлі розгляду суспільно-політичного життя українців Холмщини та Підляшшя в міжвоєнну добу окреслив Ю. Перга⁵⁸. Науковець проаналізував головні причини консолідації українців Холмщини та Підляшшя у боротьбі за свої національні права в 1918–1922 рр., розкрив специфіку еволюції політичної думки українців Холмщини та Підляшшя в 1918–1922 рр., що полягала у

⁵⁵ Соляр І. Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України (1923–1928). Львів : Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України, 2010. С. 53–56, С. 81–89.

⁵⁶ Соляр І. Спроба об'єднання лівоцентристських сил Західної України в середині 1920-х років. *Галичина*. Івано-Франківськ, 2001. Вип. 5. С. 258–261.

⁵⁷ Соляр І. Радянофільство у Західній Україні (1920-ті рр.). *Український історичний журнал*. 2009. Вип. 1 (484). С. 55–67.; Соляр І. «Сельроб» від створення до розколу (1926–1927 рр.). *Галичина*. Івано-Франківськ, 2006–2007. Вип. 12–13. С. 126–132.

⁵⁸ Перга Ю. Антон Васинчук: на шляху до лідерства в Українському народному русі Холмщини. *Спеціальні історичні дисципліни: питання та теорії методики. Генеалогія та геральдика. Збірка наукових праць*. Київ: НАН України, Інститут історії України, 2014. Ч. 24. С. 98–106.; Перга Ю. Діяльність українського товариства доброчинності «Рідна хата» 1919-1930 рр. *Часопис української історії*. 2014. Вип. 30. С. 95-100; Перга Ю. Суспільно-політичне життя українців Холмщини та Підляшшя 1918–1939 рр.: дис. канд. іст. 07.00.01. Київ, 2016. 190 с.; Perga I. The participation of Ukrainian political parties of Chelm and Podlasie regions in parliamentary elections Second Polish Republic in 1928. *Сторінки історії*. Київ: НТУУ «КПІ», 2016. № 42. С. 100–106.

дотриманні автономістично-федеративних поглядів, з'ясував, що протягом 1922–1930 рр. українські політичні сили в сеймі та сенаті (серед них – і «Селянський союз») проводили планомірну та цілеспрямовану роботу щодо надання широких прав (зокрема, культурних, освітніх, економічних та політичних) українській національній громаді в умовах існування Другої Речі Посполитої. Водночас Ю. Перга дійшов до висновку, що боротьба між українськими політичними силами в другій половині 1920-х рр. призвела до послаблення українського політичного руху та зниження ефективності діяльності місцевих суспільних організацій.

У наукових розвідках М. Пиріг функціонування «Селянського союзу» проаналізовано в контексті діяльності українського ліворадикального руху в Польщі в 1919–1929 рр., зокрема участі партії при утворенні «Сельробу»⁵⁹. Головними чинниками, що вплинули на розвиток українського ліворадикального руху, на думку дослідниці були: радикалізація політичної думки населення західноукраїнських земель, діяльність польських комуністів та радянських інституцій. Водночас, як стверджувала дослідниця, національний та соціальний склад ліворадикальних сил у Західній Україні залежав від етнічного складу населення та рівня економічного розвитку певних регіонів. Говорячи про місце національного питання в риторичі лівих радикальних політичних осередків на західноукраїнських теренах, М. Пиріг простежила, що воно еволюціонувало від тези про приєднання Східної Галичини та Волині до радянської України до ідеї автономії західноукраїнських земель у складі Польщі.

⁵⁹ Пиріг М. Національне питання у діяльності українських ліворадикальних сил Польщі: 20-ті рр. ХХ ст. *Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр.* / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: ВІР УАН, 2013. Вип. 75. С. 57–59; Пиріг М. Становлення та організаційні принципи діяльності Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання (Сельроб) у 1926–1928 роках. *Мандрівець*. 2013. Вип. 4. С. 31–37.; Пиріг М. Український ліворадикальний рух у Польщі (1919–1929 рр.): дис. ... на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. Львів, 2016. 245 с.; Пиріг М. Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання («Сельроб») у виборчій кампанії 1928 року до польського сейму та сенату. *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка: зб. наук. пр.* Львів, 2012–2013. Вип. 13–14. С. 407–416.

О. Власюк, спираючись на різноманітні джерела та історіографічний доробок, здійснив спробу простежити діяльність української партії «Селянський союз», спрямовану на розбудову організаційних структур, форми її роботи з населенням, пошук ситуативних або стратегічних союзників, внутрішньопартійні суперечки щодо ідеологічного обличчя протягом 1924-1930 рр.⁶⁰. В результаті вивчення питання, вчений дійшов до висновку, що діяльність «Селянського союзу» протягом 1924-1930 рр. стала важливим етапом в політичному житті українців Волині, Холмщини та Підляшшя, вона сприяла зростанню національної свідомості населення, надала значний політичний досвід активній частині українського суспільства, представляла його інтереси у вищих законодавчих органах Другої Речі Посполитої. Значні успіхи та стрімке організаційне зростання першого періоду діяльності співпало в часі з посиленням радянофільських настроїв і призвело до зближення з комуністичним рухом. Результатом цього став розкол у самому «Сельсоюзі», ослаблення його впливів у суспільстві і безрезультатні спроби правого крила партії відновити їх через пошук шляхів зближення з УНДО⁶¹.

Узагальнюючи аналіз української історіографії, варто зазначити, що тема діяльності «Селянського союзу» в ній розглянута недостатньо – існує буквально лише декілька публікацій, у яких спеціально звернено наукову увагу на цю тематику, яка у більшості інших праць розглядається лише побіжно – на тлі історії Холмщини, Підляшшя, Волині, Полісся, або Західної України загалом.

Водночас зарубіжну історіографію досліджуваної тематики головно складають напрацювання польської історичної науки. Останню за хронологічним принципом можна розділити на 2 групи: дослідження міжвоєнного часу та розвідки, що побачили світ після Другої світової війни – в часі існування ПНР та постсоціалістичної Польщі.

⁶⁰ Власюк О. Діяльність українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» у 1924–1930 рр. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Історичні науки.* 2011. Вип. 17. С. 149–162.

⁶¹ Тамс само. С. 162.

Напрацювання першої групи характерні здебільшого тенденційністю та шовіністичними підходами до тодішніх національних меншин Другої Речі Посполитої, насамперед, українців та білорусів. До цієї групи належать праці політичних лідерів та ідеологів польської національної демократії Р. Дмовського⁶², С. Грабського⁶³ та Є. Гертиха⁶⁴. Хоча першочерговим завданням цих видань, як видається, є обґрунтування необхідності повної національної асиміляції меншин як запоруки становлення сильної Польщі, однак фактологічний та статистичний матеріал (хоч почасти і сфальсифікований, а тому потребує критичного опрацювання) дозволяє простежити основну динаміку суспільно-політичних, економічних та культурних змін, які мали місце у міжвоєнній Польщі загалом і на т. зв. «східних кресах» зокрема.

В той же час у таборі ідеологів польських соціалістів у своїх працях Т. Голушко⁶⁵ та К. Сроковський⁶⁶, розглядаючи проблему національного питання та українських та білоруських теренах та опираючись на історичні та статистичні матеріали, виступали за ідею «державної асиміляції» шляхом створення у Польщі федерації народів. Згадані праці також цінні не лише за змістом (також почасти тенденційним), але й використаними у ній документами та літературою.

Історіографія часу існування ПНР, з одного боку, позбулася шовінізму, характерного для робіт міжвоєнного часу, втім з іншої сторони у текстах давалася взнаки приналежність тодішньої Польщі до прорадянського Східного блоку, що вплинуло і на ідейне спрямування текстів, хоч меншою мірою, ніж це було в СРСР.

В цьому контексті варто, насамперед, відзначити праці М. Папежинської-Турек, зокрема її монографію щодо українського питання в Другій Речі

⁶² Dmowski R. *Polityka narodowa w odbudowanym państwie*. Warszawa, 1939. 123 s.

⁶³ Grabski S. *Z zagadnień polityki narodowo-państwowej*. Warszawa: Nakładem księgarni wydawniczej L. Igła, 1925. 58 s.

⁶⁴ Giertych J. *O program polityki kresowej*. Warszawa: *Polityka*, 1932. 164 s.

⁶⁵ Holówko T. *Kwestia narodowościowa w Polsce*. Warszawa, 1922. 62 s.

⁶⁶ Srokowski K. *Sprawa narodowościowa na kresach wschodnich*. Kraków: Drukarnia «Czasu», 1924. 56 s.

Посполитій, в якій цю проблему проаналізовано в політичному, соціальному і релігійному аспектах від початку приєднання західноукраїнських теренів до Польщі і до травневого перевороту 1926 р.⁶⁷. Особливу увагу дослідниця присвятила, з-поміж іншого, й парламентській діяльності українських послів, в тому числі й представників «Селянського союзу», у стінах польського парламенту I скликання в контексті відстоювання ними інтересів української національної меншини у справі земельної реформи, боротьби з польським осадництвом, проблеми розвитку української освіти, мови та культури, повноцінного функціонування православної церкви тощо. Цікаво, що науковець наголошувала насамперед на хибній політиці польського уряду, чиї прорахунки у національному питанні не гармонізували, а навпаки загострювали міжнаціональні відносини в Другій Речі Посполитій.

У схожому ключі написана й монографія Р. Тожецького, у якій він детально проаналізував: значення Ради Амбасадорів 1923 р. для польської та української сторони; політику всіх польських урядів 1920-х рр. щодо українського питання та сприйняття останнього тодішнім польським суспільством та військом; співвідношення українських політичних сил, діяльність Української парламентської репрезентації в стінах сейму та сенату Другої Речі Посполитої I скликання; економічне, культурно-освітнє життя українців в міжвоєнній Польщі; значення греко-католицької церкви в суспільно-політичному житті Галичини та православної – на Холмщині, Підляшші, Волині та Поліссі у 1923–1929 рр.⁶⁸. Загалом поданий автором матеріал детально презентує становище польсько-українських відносин упродовж 1920-х рр., «українське питання» в діяльності влади та польських політичних сил, дії українського політикуму, представленого на цьому етапі переважно вихідцями з Холмщини та Підляшшя (і здебільшого членів

⁶⁷ Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w drugiej Rzeczypospolitej, 1922–1926. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979. 390 s.

⁶⁸ Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Krakow: Wyd-wo Literackie, 1989. 468 s.

«Селянського союзу») у справі боротьби за національні права української меншини на державному рівні.

Досить неупереджено та об'єктивно вивчав проблеми взаємодії влади і національних меншин А. Хойновський, який у книзі «Konserpcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939» проаналізував не лише підхід польських урядів до концепції національного політики у 1921–1939 рр., а і вимоги самих національних меншин у Другій Речі Посполитій⁶⁹.

Зрештою, ще 1961 р. у США вийшла монографія «Poland and her national minorities (1919–1939)» С. Горака, поляка за походженням, у якій він критично розглянув проблему національної політики міжвоєнних польських урядів та проаналізував проблеми різних національних меншин, які проживали у складі Другої Речі Посполитої⁷⁰.

Із розпадом соціалістичного табору та формування в Польщі демократичного режиму урізноманітнілася й наповненість наукової літератури з тематики дослідження.

У 1992 р. з'явилася робота М. Сивицького «Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich», у якій, ґрунтуючись на архівних матеріалах Війська польського, автор продемонстрував усю складність та неоднозначність відносин між польською владою та українцями у міжвоєнний час⁷¹.

Серед сучасних дослідників історії української громади Холмщини та Підляшшя у 1920–1930-х рр. варто особливо відзначити Г. Купріяновича, який зокрема проаналізував освітньо-культурне та економічне становище українців Холмщини та Підляшшя в період між постановом незалежної Польщі 1918 р. та «санаційним» переворотом 1926 р.⁷².

Подібні аспекти вивчає дослідник з Люблінського університету ім. Марії Складовської-Кюрі М. Шуміло. Зокрема, ним простежені основні віхи життя

⁶⁹ Chojnowski A. Konserpcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. Wrocław: Ossolineum, 1979. 262 s.

⁷⁰ Horak S.M. Poland and her national minorities (1919–1939). New-York: Vintage press, 1961. 260 s.

⁷¹ Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. T. 1. Warszawa: Tyrsa, 1992. 317 s.

⁷² Kuprianowicz G. Ukraińskie życie kulturalno-oświatowe i ekonomiczne na Chełmszczyźnie i południowym Podlasiu w latach 1918–1926. *Rocznik Chełmski*. Chełm, 1995. T. 1. S. 171–210.

одного із лідерів української громади Холмщини 1920–1930-х рр. Антона Васиньчука⁷³, його брата Павла – багатолітнього очільника партії «Селянський союз»⁷⁴, а також зосереджено увагу на діяльності українських послів від Холмщини та Підляшшя, Волині та Полісся в рамках сейму та сенату міжвоєнної Польщі та їхньому відстоюванні прав українського меншини в політичному, економічному, культурно-освітньому житті⁷⁵.

Вчений А. Айненкель вивчав суспільно-правові, політичні, соціально-економічні та культурні взаємини між поляками та українцями у міжвоєнній Польщі, формування мережі місцевої польської адміністрації в Західній Україні в цей час, реалізацію владних повноважень та взаємне ставлення польської влади та українців Галичини, Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя⁷⁶.

Зрештою, серед польських дослідників, які у своїх розвідках розглядали окремі аспекти діяльності політичних партій, проблеми освіти, культури та суспільного життя українців Холмщини та Підляшшя у 1920-х рр., варто також назвати Є. Дорошевського⁷⁷, Р. Потоцького⁷⁸, М. Сирника⁷⁹, Р. Томчика⁸⁰, К. Зеленка⁸¹.

Водночас, в англomовній монографії Т. Снайдера «Sketches from a Secret War: A Polish Artist's Mission to Liberate Soviet Ukraine» вчений також

⁷³ Szumiło M. Działalność Antoniego Wasyńczuka w ukraińskim ruchu narodowym na Ziemi Chełmskiej i Podlasiu w latach 1919–1922. *Rocznik Chełmski*. T. 5. Chełm, 1999. S. 171–190.; Szumiło M. Antoni Wasyńczuk 1885–1935. *Ukraiński działacz narodowy i polityk*. Lublin, 2006. 147 s.

⁷⁴ Szumiło M. Anton i Pawło Wasyńczykowie – ukraińscy działacze narodowi z Chełma. *Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків*: зб. наук. праць / Упор. М. Кучерепа. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. Т. 2. С. 56–64.

⁷⁵ Szumiło M. *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928–1939)*. Lublin, 2007. 325 s.

⁷⁶ Айненкель А. Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період. Вибрані проблеми. *Україна–Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках» Варшава, 22–24 травня 1997*. Варшава: Світовий союз воїнів Армії Крайової. Об'єднання українців у Польщі, 1998. 245 с.

⁷⁷ Doroszewski J. *Oświata w życie kulturalne społeczności ukraińskiej na Lubelszczyźnie w latach 1918–1939*. Lublin 2000. 338 s.

⁷⁸ Potocki R. *Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930–1939*. *Res Historica*. 1997. Z. 1. Lublin, 1997. S. 331–338.

⁷⁹ Symyk M. *Ukraińcy w Polsce 1918–1939. Oświata i szkolnictwo*. Wrocław: Design Studio, 1996. 148 s.

⁸⁰ Tomczyk R. *Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne 1925–1939*. Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Stacjica, 2006. 336 s.

⁸¹ Zelenko K. *Stosunki polsko-ukraińskie w II Rzeczypospolitej 1918–1939*. Lublin, 1994. 49 s.

зосередився на становищі «українського питання» в політиці офіційної Варшави та протистоянні СРСР та Польщі в ідеологічній сфері та діяльності спецслужб за симпатії серед українського населення Західної України⁸².

Однак, попри вже наявний масив української та зарубіжної історіографії, переважно відповідні позиції стосуються порушеної в дисертації теми лише частково та не деталізовано. Натомість досі бракує комплексного дослідження діяльності та місця партії «Селянський союз» в суспільно-політичному житті Західної України в 1920-х рр., а отже обрана дисертанткою проблема є актуальною, нагальною та своєчасною. Водночас вже існуючі роботи вищезазначених дослідників складають важливе історіографічне підґрунтя для подальшої наукової роботи.

1.2. Джерельна база

Різноманітність джерельної бази дисертації зумовлюється специфікою дослідження партії «Селянський союз» в суспільно-політичному житті Західної України в 1920-х рр. Її можна поділити на неопубліковані та опубліковані джерела.

Основу неопублікованих джерел становлять матеріали українських та польських архівів.

Серед перших, насамперед, використано документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України: фонд № 6 – «Центральний комітет Комуністичної партії Західної України (ЦК КПЗУ) (1923–1938)» (опис № 1, справи № 225, 308, 446), у яких містяться документи, що стосуються: листування Закордонного бюро допомоги (ЗБД) КПЗУ із ЦК КП(б)У, ГПУ, польською секцією при Виконавчому комітеті Комуністичного інтернаціоналу (ВККІ) з питання участі членів КПЗУ у підпільній роботі та повноважного

⁸² Snyder T. *Sketches from a Secret War: A Polish Artist's Mission to Liberate Soviet Ukraine*. Yale University Press, 2005. 427 p.

представництва СРСР у Варшаві із народним комісаріатом закордонних справ (НКЗС) СРСР в УСРР (із надсиланням копій листів заступнику уповноваженого НКЗС СРСР в УСРР, першому секретарю повноважного представництва СРСР у Празі та НКЗС СРСР і повноважному представнику СРСР у Варшаві) про політичну ситуацію у Західній Україні та перебіг об'єднавчих процесів між «Сельсоюзом» та «Народною волею» в «Сельроб» у 1925–1926 рр.; документів, які стосувалися переговорів головної управи УСРП із «Сельсоюзом» щодо співпраці та міжпартійної консолідації у 1924–1926 рр.; рішень окружних партконференцій КПЗУ із національного питання за 1928 р.⁸³

Водночас до роботи залучено матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Львові з наступних фондів: фонд № 309 – «Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів» (опис № 1, справа № 2606) із матеріалами про ініціативи УНТП та УРП щодо об'єднання на одній платформі українських національно-демократичних сил⁸⁴; фонд № 351 – «Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання (“Сель-Роб”), м. Львів» (опис № 1): справа № 1 зі статутом та програмою «Сельробу», створеного на основі «Селянського союзу» та «Народної волі»⁸⁵; справа № 4 із повідомленнями про засідання ЦК об'єднання⁸⁶; справа № 6 зі статистичними даними про кількість конференцій “Сельробу” із зазначенням їх учасників у Львівському, Станіславівському і Тернопільському воєводствах у 1928 р.⁸⁷; справи № 12⁸⁸ та № 14⁸⁹ із листуванням, повідомленнями та іншими документами про діяльність Бережанського та Бібрського повітових комітетів партії «Сель-роб» за 1927–1928 рр. відповідно; справа № 72 із агітаційними листівками з часу передвиборчої кампанії 1928 р.⁹⁰; фонд № 355 – «Західно-Українське Товариство Ліги Націй, м. Львів» (опис № 1, справа № 50) із документами, які

⁸³ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 225; 308; 446.

⁸⁴ ЦДАЛ. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2606.

⁸⁵ ЦДАЛ України. Ф. 351. Оп. 1. Спр. 1. 27 арк.

⁸⁶ ЦДАЛ України. Ф. 351. Оп. 1. Спр. 4. 49 арк.

⁸⁷ ЦДАЛ України. Ф. 351. Оп. 1. Спр. 6. 7 арк.

⁸⁸ ЦДАЛ України. Ф. 351. Оп. 1. Спр. 12. 17 арк.

⁸⁹ ЦДАЛ України. Ф. 351. Оп. 1. Спр. 14. 4 арк.

⁹⁰ ЦДАЛ України. Ф. 351. Оп. 1. Спр. 72. 16 арк.

стосувалися даної організації в контексті оголошення рішення Ради Антанти у березні 1923 р.⁹¹; фонд № 392 – «Українська парламентарна репрезентація в польському сеймі та сенаті, м. Варшава» (опис № 1, справи № 4, 5, 7) із матеріалами, пов'язаними із діяльністю Українського клубу у польському парламенті, що відображали дискусії всередині об'єднання та публічні заяви його членів з числа українських послів та senatorів⁹²; фонд 581 – «Колекція документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки» (опис № 1, справи № 95 та 119), які містять кореспонденцію, що стосуються налагодження контактів УНТП з іншими українськими партіями щодо створення спільної політичної платформи⁹³.

Цінними для дисертаційного дослідження виявилися й документи з Державного архіву Львівської області (ДАЛО) з фонду № 121 – «Львівська воєводська команда державної поліції, м. Львів», зокрема справа № 112 (з опису № 2)⁹⁴ та № 70 (з опису № 3) зі звітами поліціантів щодо проведених партійних з'їздів та посольських віче, а також діяльності місцевих осередків «Сельсоюзу» та «Сельробу».

Важливою складовою джерельної бази є документи Державного (воєводського) архіву в Любліні (Archiwum Państwowe w Lublinie), оскільки у міжвоєнний час Холмщина та Підляшшя – ядро діяльності «Селянського союзу» – входили до складу саме до Люблінського воєводства. Зокрема, фонди «Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Chełmie»⁹⁵ та «Rusińskie Dobroczyenne Stowarzyszenie “Ridna Chata” w Chełmie»⁹⁶ дають змогу ознайомитися із діяльністю офіційних та напівлегальних організацій, що були створені українцями для боротьби за свої політичні та культурно-релігійні права,

⁹¹ ЦДІАЛ України. Ф. 355. Оп. 1. Спр. 50.

⁹² ЦДІАЛ України. Ф. 392. Оп. 1. Спр. 4, 5, 7.

⁹³ ЦДІАЛ України. Ф. 581. Оп. 1. Спр. 95, 119.

⁹⁴ ДАЛО. Ф. 121. Оп. 2. Спр. 112.; Ф. 121. Оп. 3. Спр. 70.

⁹⁵ APL. Zesp. Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Chełmie. Sygn. 28. Dziennik podawczy. 20 k.

⁹⁶ APL. Zesp. Rusińskie Dobroczyenne Stowarzyszenie «Ridna Chata» w Chełmie. Sygn. 34. Podania do władz administracyjnych. 5 k.

навколо яких власне і сформувалося коло діячів, які в результаті стали послами та сенаторами в польському парламенті та згодом створили «Сельсоюз».

В той же час фонд «Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny» також є надзвичайно важливим для розкриття точки зору офіційної польської влади зазначеного періоду⁹⁷. Наприклад, він містить накази Люблінського воєводи, меморандуми, звіти таємної поліції та інші матеріали, які дозволяють визначити ставлення польської влади до української меншини в період Другої Речі Посполитої.

Матеріали Архіву нових документів (Archiwum Akt Nowych) дають можливість побачити загальну ситуацію в міжвоєнній Польщі та роль Холмщини та Підляшшя, Волині та Полісся в тих чи інших загальнодержавних процесах. Ці матеріали, зокрема, зберігаються у фондах «Ukraińska Socjaldemokratyczna Partia (1924)»⁹⁸, «Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy (1919–1938)»⁹⁹, «Ukraińskie Chłopsko-Robotnicze Socjalistyczne

⁹⁷ APL. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 2070. Zebrania i wiece polityczne – sprawozdania starostów 42 k.; APL. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 437. Zjazd przedstawicieli ludności ukraińskiej województwa lubelskiego w Chełmie w dniu 18.IV.1922 r. 80 k.; APL. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 419. Ruch ukraiński i ruski. 18 k.; APL. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 2072. Zebrania i wiece polityczne – informacje. 74 k.; APL. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 439. Zjazd przedstawicieli ludności ukraińskiej województwa lubelskiego w Chełmie w dniu 22.V.1927 r. 16 k.; APL. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 1725. Tygodniowe sprawozdania sytuacyjne starosty chełmskiego Nr 1–13, 15–33. 287 k.; APL. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 424. Akcja przedwyborcza wśród ludności ukraińskiej. 48 k.; APL. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 343. Tygodniowe Sprawozdania Sytuacyjne – ruch polityczny, ruch wywrotowy, ruch narodowościowy, ruch zawodowy, ruch strajkowy i bezrobocie, przestępczość kryminalna Nr: 5, 6, 7, 8. 64 k.; APL. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 2051. Tygodniowe sprawozdania sytuacyjne starosty zamojskiego Nr 3–14. 238 k.; APL. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 1726. Tygodniowe sprawozdania sytuacyjne starosty chełmskiego Nr 3–14. 241 k.

⁹⁸ AAN. Zesp. 1370. Ukraińska Socjaldemokratyczna Partia (1924). Sygn. 255/1 Klub Poselski USP: interpelacje i przemówienia posłów, 1924. 173 k.;

⁹⁹ AAN. Zesp. 1294. Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy (1919–1938). Sygn. 165/I-2 т.1 Zjazdy i konferencje partyjne: protokoły z obrad, materiały komisji i sekretariatu, rezolucje, ankiety delegatów, 1924–1928. 121 k.; AAN. Zesp. 1294. Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy (1919–1938). Sygn. 65/I-2 т. 12 Zjazdy i konferencje partyjne: protokoły z obrad, materiały komisji i sekretariatu, rezolucje, ankiety delegatów, 1924–1928. 44 k.; AAN. Zesp. 1294. Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy (1919–1938). Sygn. 165/IV т. 1–2 Sekretariat Komitetu Centralnego. 76 k.

Zjednoczenie Sel-Rob Jedność» (1928)¹⁰⁰, «Komenda Wojewódzka Policji Państwowej we Lwowie» (1920–1927)¹⁰¹.

В той же час додатково у роботі використано неопубліковані матеріали з фонду УНДО відділу рукописів Національної бібліотеки Польщі (Biblioteka Narodowa w Warszawie)¹⁰².

Важливе місце у роботі належить опрацюванню опублікованих джерел, які можна виділити у декілька груп. До першої з них належать документи, витяги з преси про розвиток робітничого та селянського руху в Західній Україні, об'єднані в збірники, які видавалися у радянський час. До таких, зокрема, належить видання «Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з радянською Україною (1921–1939 рр.). Збірник документів і матеріалів»¹⁰³. Перший том цього видання хронологічно охоплює 1921–1928 рр., а тематично зосереджує увагу на діяльності тогочасних ліворадикальних сил на Волині, головнo «Сельробу» (включно із колишніми «сельсоюзниками») та КПЗУ, маніфестах цих партій, тематичних повідомленнях з преси, матеріалах із характеристикою становища населення в Західній Україні, різноманітні документи з Державного архіву Волинської та Львівської областей, зокрема витяги із документів місцевої польської поліції, протоколи повітових старостатів та воєводи.

У 1964 р. побачило світ ще одне зібрання документів – «Під прапором жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1921–1928 рр.)»¹⁰⁴ – у якому містяться матеріали з Львівського, Тернопільського, Івано-Франківського, Волинського

¹⁰⁰ AAN. Zesp. 1301 Ukraińskie Chłopsko-Robotnicze Socjalistyczne Zjednoczenie SEL-ROB JEDNOŚĆ (1928). Sygn. 173/1 Program, statut, okólniki, odezwy, 1928. 83 k.

¹⁰¹ AAN. Zesp. 2021. Komenda Wojewódzka Policji Państwowej we Lwowie. Sygn. 6. Inwigilacja organizacji i osób podejrzanych o działalność polityczną w województwie lwowskim, ustalenie miejsca pobytu. Protokół, raporty, rezolucja, wykazy, korespondencja. 1920–1927.

¹⁰² Biblioteka Narodowa w Warszawie. Oddział Rękopisów. Zespół UNDO. mf 75611.

¹⁰³ Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з радянською Україною (1921–1939 рр.). Ч. 1: (1921–1928 рр.): збірник документів і матеріалів / упор.: Л. Буднікова та ін. Луцьк: Волинське обласне видавництво, 1957. 270 с.

¹⁰⁴ Під прапором жовтня. Вплив великої жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1921–1928 рр.). Документи та матеріали. Львів: Каменяр, 1964. 380 с.

та Рівненського обласних архівів, ЦДІАЛ України та архіву тодішнього Інституту історії партії при ЦК КП України щодо суспільно-політичних процесів в регіоні впродовж 1920-х рр. Хоч джерела цієї групи відзначаються значним рівнем заідеологізованості та тенденційності в радянському дискурсі, однак цінним є їхній фактологічний та статистичний матеріал, який, при критичному аналізі, може якісно доповнити джерельне підґрунтя роботи. У той же момент, широку базу документів, які стосуються української суспільно-політичної думки у ХХ ст., в тому числі у міжвоєнний час, зібрали у тритомнику «Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: документи і матеріали», виданому в середовищі діаспори¹⁰⁵.

Другу групу опублікованих джерел складають стенограми засідань сейму (*stenogramy sejmowe*) Другої Речі Посполитої I каденції (1922–1927), на основі яких можна відтворити перебіг парламентських сесій, підходи польської влади до «українського питання», промови парламентарів та урядовців, а водночас і способи відстоювання українськими послами та сенаторами, в тому числі зі «Сельсоюзу», українських національних інтересів в політиці, економіці, освітньо-культурній та церковній сферах на державному рівні.

Третю групу опублікованих джерел формує мемуаристика. Насамперед, у вже згаданій серії «Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя українців холмсько-підляських українців (1915–1947)» упорядники зібрали спогади чільних діячів політичного, економічного та культурно-освітнього руху на Холмщині та Підляшші, які 1924 р. заклали основу партії «Селянський союз»¹⁰⁶. Варто відзначити й спогади безпосереднього діяча «Селянського союзу», а пізніше – «Сельробу» Степана Маківки, у яких він розкрив основні

¹⁰⁵ Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. Документи і матеріали. Мюнхен: Сучасність, 1983. Т. 1–3.

¹⁰⁶ Макар Ю., Макар В., Горний М., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 1. Дослідження. Чернівці: Букрек, 2011. 880 с.; Макар Ю., Макар В., Горний М. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 2. Спогади. Чернівці: Букрек, 2014. 900 с.; Макар Ю., Макар В., Горний М. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 3. Спогади. Чернівці: Букрек, 2015. 959 с.

віхи своєї діяльності у міжвоєнний час. Втім, оскільки видання побачило світ в Україні у повоєнний час, не дивно, що відображені у книзі події ретрансльовані відповідно до радянського контексту та з радянськими ідеологічними кліше¹⁰⁷.

Заслужують також на увагу мемуари Івана Макуха, голови Української соціалістичної радикальної партії¹⁰⁸, та Антіна Чернецького, одного із лідерів соціал-демократів¹⁰⁹. Ці спогади дозволяють прослідкувати оцінку та ставлення до західноукраїнських лівих партій зі сторони представників інших політичних сил не тільки як до конкурентів чи прихильників більшовиків, але й насамперед як до також представників української громади, активних діячів громадсько-політичного життя, що також боролися проти окупаційної польської влади, щоправда своїм, іншим, способом та використовуючи відмінні гасла.

До четвертої групи опублікованих матеріалів належить міжвоєнна періодика. Друковані органи центральної влади, такі як «Biuletyn Polsko-Ukraiński», «Sprawy Narodowościowe» відображали позиції польської влади та пересічного суспільства щодо питань української національної меншини та подавали статистичні дані з різних аспектів державного життя та становища національних громад у Другій Речі Посполитій. Цінною для дослідження також є газета «Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych», публікації якої ретрансльовували характер суспільно-політичних процесів у Західній Україні, а також відображали відомості про кількісний склад політичних осередків, їхній вплив, заходи державного примусу місцевої польської влади щодо опозиційних політичних та громадських діячів – представників національних меншин у міжвоєнній Польщі. Також важливим джерелом є офіційне видання сейму Речі Посполитої «Dziennik ustaw RP», який регулярно виходив з 1919 р., у якому публікувались закони, прийняті сеймом, Декрети президента Польщі, Постанови Ради міністрів та інші важливі документи центральних органів державної влади.

¹⁰⁷ Маківка С. Нескорені кресли: записки політв'язня. Львів: Кн.-журн. Вид-во, 1954. 108 с.

¹⁰⁸ Макух І. На народній службі: Спогади. Київ: Основні цінності, 2001. 570 с.

¹⁰⁹ Чернецький А. Спомини з мого життя. Київ: Основні цінності, 2001. 168 с.

На противагу вищезазначеним польським позиціям періодики, опрацьовані у роботі українські видання «Наше життя», «Селянський шлях» (обидві газети – пресові органи «Селянського союзу»), «Громадський голос», «Воля народу», «Діло» відображали ставлення українців до тих чи інших загальнодержавних подій, висвітлювали їхнє суспільно-політичне життя, основні моменти українського партійного будівництва, зокрема зародження, становлення, парламентську діяльність «Селянського союзу». Досліджуючи матеріали української періодики та співставляючи їх із польськими аналогами, дисертантка намагалася дослідити об'єкт дослідження виважено та максимально не заангажовано.

Таким чином, опрацьована при проведенні дисертаційного дослідження джерельна база є широкою та різноплановою і надає можливість комплексно й ґрунтовно проаналізувати діяльність українських ліворадикальних сил в Західній Україні у 1920-х рр. роль, місце та участь партії «Селянський союз» в суспільно-політичному житті Західної України в 1920-х рр.

1.3. Методологія

Різноманітність суспільно-політичного життя Західної України в 1920-х рр. та специфіка участі у ньому партії «Селянський союз» як об'єкту дослідження дозволила його розглядати у контексті різних напрямків сучасних гуманітарних студій та трактувати як важливий компонент міждисциплінарних розвідок, що робить її вивчення перспективною галуззю та уможливорює використання при її реконструкції як традиційних, так і цілком нових методик проведення наукових робіт.

Головна ідея роботи полягає у відтворенні сюжетів, які стосуються становлення партії «Селянський союз» (утворення партії в нових політичних умовах на Волині на початку 1920-х рр. та формування організаційних засад), ідеологічних засад партійної організації (її програмних принципів та їх

реалізації в першій половині 1920-х рр. та парламентської діяльності), розколів в партії в другій половині 1920-х рр. (в контексті взаємин «Сельсоюзу» з іншими партіями і організаціями та участі у виборах 1928 р. до польського парламенту), використовуючи для цього широке коло джерел – неопублікованих матеріалів українських та польських архівів, а також опублікованих збірників документів та матеріалів, стенограм засідань сейму Другої Речі Посполитої, мемуаристики, міжвоєнної періодики.

Охоплення дослідженням великого переліку проблем, як і необхідність опрацювання багатоманітного спектру джерел, зумовили застосування міждисциплінарного підходу – залучення окрім досягнень власне історичної науки здобутків інших наук та дисциплін: філософії, політології, економіки, культурології, педагогіки та ін. Цим пояснюється різноманіття інструментарію, який використано в процесі виконання наукової роботи.

Під час роботи над обраною темою автор керувалася загальнонауковими принципами історизму, наукової об'єктивності, сходження від абстрактного до конкретного, системності, термінологічним принципом, принципами комплектності джерел, опори на історичні джерела. Принцип історизму дозволив розглядати об'єкт дослідження у його динаміці, мінливості у часі, а відтак – у висвітленні історичних явищ та подій з точки зору відповідних їм часу та умов. За допомогою цього принципу і виникнення та діяльність «Селянського союзу», і суспільно-політичне життя Західної України в 1920-х рр. у роботі виступають змінюваними та динамічними явищами, що постійно перебувають у процесі розвитку. Завдяки принципу наукової об'єктивності досліджувані явища та процеси вивчались у всій їх багатоаспектності, різноманітті та суперечливості, із врахуванням усіх внутрішніх елементів явищ, незалежно від того, чи співпадали вони із світоглядом дослідниці чи ні. На висновки дослідження не впливали симпатії чи антипатії науковця щодо того чи іншого аспекту, оцінки явищ та подій базуватись на фактах, а не на власних враженнях. Це особливо важливо при дослідженні проблеми, коли йдеться про

тему, яка часто в публічному дискурсі ретрансльована в негативних конотаціях, але з іншого боку існує вимога дотримуватися академічного рівня роботи.

За допомогою принципу сходження від абстрактного до конкретного, що передбачає проходження дослідником шляху від фрагментарного, неповного до цілісного та більш повного знання, із нецілісної інформації, отриманої із комплексу окремих джерел, позицій різних науковців та авторського підходу до дослідження вдалось досягнути сукупного та конкретного знання про об'єкт та предмет дослідження.

Суть принципу системності полягає в тому, щоб виявити складові елементи системної цілісності та їх специфічну якість; визначити зв'язки, відносини й залежності елементів між собою; пізнати елементи у їх якісній визначеності та взаємодії, що розкриває властивості системи як єдиного цілого; виявити функціональне призначення, роль та ефективність впливу системи й кожного її елемента на середовище і зворотний вплив середовища на систему. Згаданий принцип дозволив розглядати як саму партійну мережу «Селянського союзу», так і суспільно-політичне життя Західної України в 1920-х рр. як системи, що складаються із різних, часто спрямованих ідейно протилежно, елементів, які, постійно між собою взаємодіючи, продукують нові погляди та оцінки.

Завдяки термінологічному принципу терміни та поняття вивчались в їхній історичній динаміці, визначались їхні значення та сенсові навантаження у той чи інший період історії, що сприяло кращому розумінню текстів джерел досліджуваного періоду. Особливо це важливо для вивчення тих аспектів, щодо яких сьогодні існує чимало сучасних політичних та історичних міфів в українсько-польських взаєминах, котрі передаються через певні терміни, поняття, фрази та мовні кліше, а також – при визначенні основоположних понять у роботі.

Принцип комплексності джерел залучений шляхом використання в дисертаційному дослідженні не лише здобутків української та зарубіжної історіографії, а і широкого кола різних груп українських та польських джерел –

архівних матеріалів, опублікованих документів, періодичних видань. В результаті, в дисертації опрацьовано різноманітні джерела, що репрезентують сутність об'єкту дослідження, а саме внутріпартійну як офіційну так й таємну документацію, листування між окремими комуністичними осередками та організаціями, документи органів влади.

У той же момент принцип опори на історичні джерела унаочнений у використанні широкої низки архівних джерел. Особливої актуальності він набуває з огляду на недостатньо об'єктивне розкриття окремих фактів у польській та українській історіографії, які досить часто характеризуються з протилежних точок зору. Більше того, чимало аспектів суспільно-політичного життя українців Холмщини та Підляшшя взагалі не знайшли свого відображення у працях українських фахівців, однією з причин чого можна вважати недостатню кількість джерел в українських архівах для повноцінного аналізу теми.

При розв'язанні дослідницьких завдань використано загальнонаукові, спеціально-наукові та конкретно-наукові групи методів. До першої групи належать методи аналізу та синтезу, абстрагування, узагальнення, системно-структурний метод. За допомогою методу аналізу із загального комплексу знань виділено конкретні факти, твердження, оцінки, переконання тощо, завдяки методу синтезу – конкретні факти, твердження, оцінки, переконання, характерні для різних сегментів «Селянського союзу» та суспільно-політичного життя Західної України в 1920-х рр. зведені до висновку про останній як цілісність, а завдяки методу абстрагування вдалось перейти від конкретних (емпіричних) знань, отриманих з історичних джерел та історіографії, до абстрактних (концептуальних, теоретичних) висновків. Загалом, ці методи дозволили на основі окремих фактів вибудувати власні концепції, а на основі останніх виділити факти.

За допомогою системно-структурного методу вдалось розглянути об'єкт дослідження як узагальнений феномен, що складається із елементів, кожному з яких притаманна власна специфіка і функції, однак водночас ці елементи є тісно

пов'язаними між собою. Зокрема, він дозволив подивитись на явище суспільно-політичного життя Західної України в 1920-х рр. та партію «Селянський союз», як на систему, що складається із безлічі зв'язків на рівнях «влада–населення», «центральна влада–місцева влада», «українські послы–парламент» чи «українські послы–повітові віча» тощо.

Із спеціально-наукових методів, які використано у процесі дослідження, необхідно відзначити історико-генетичний, хронологічний, компаративний (порівняльний), синхронний, просопографічний та статистичний методи. Історико-генетичний метод дав можливість послідовно розкрити еволюцію становлення партії «Селянський союз», формування її організаційних засад та ідеологічних принципів, а також розколи. Хронологічний метод дозволив розглянути трансформацію поглядів діячів Холмщини, Підляшшя, Волині та Полісся щодо необхідності об'єднання сил для створення власної партії, репрезентації її в польському парламенті, її розпаду на різні групи у хронологічній послідовності.

Завдяки компаративному методу співставлено різні, часто протилежні, позиції західноукраїнських політичних сил міжвоєнної доби, як і різні підходи всередині УПР чи власне «Сельсоюзу». Синхронний метод дозволив розглянути соціальні структури, які існують паралельно, в їхній динаміці; прослідкувати зміни, що відбулися із складними суспільними системами у часі та просторі (діяльність українських, польських, білоруських, німецьких, єврейських політичних сил як на рівні сейму та сенату Другої Речі Посполитої, так і при роботі із пересічним населенням в рамках віче та активності місцевих партійних комітетів).

Просопографічний метод надав можливість залучити вивчення світоглядних орієнтирів українського населення Холмщини та Підляшшя, змін у їхніх життєвих пріоритетах, політичних вподобаннях та ставленні до центральної і місцевої влади у міжвоєнний час до більш повного розкриття особливостей суспільного та політичного життя в складі Другої Речі Посполитої. Крім того, вищезгаданий підхід сприяв розкриттю моделі

поведінки польської влади та її окремих представників стосовно українського питання.

У процесі дослідження перебігу виборів до сейму та сенату за участі українських представників, при аналізі їх наслідків та ілюстрації діяльності політичних партій і громадських організацій регіону неможливо обійтися без методів статистичної обробки інформації. Вони дали змогу систематизувати дані про чисельність виборців та їхню активність; кількісний склад політичних партій і їхніх представників у центральних органах влади; прослідкувати динаміку етнічних змін регіону, особливо після завершення Першої світової війни; розкрити наслідки значного зменшення частки православних релігійних споруд на кількість віруючого населення.

З конкретно-наукових методів застосовано методи розгляду, опису і аналізу побаченого, евристичний та археографічний, критичний метод опрацювання джерел, методи історичної герменевтики і семіотичного аналізу.

Завдяки методам розгляду, опису і аналізу побаченого дослідниці вдалось опрацювати архівні матеріали. Евристичний метод застосовувався для збору додаткового матеріалу в умовах проблемної ситуації та упорядкування вже існуючих даних у процесі рішення задач, поставлених дисертантом. Були використані методики дроблення інформації (розбивки завдань на підзавдання) та формування стратегії – цілі діяльності. Археографічний метод сприяв пошуку та виявленню в архівах писемних пам'яток. Також цей метод дозволив уперше залучити в науковий обіг значний масив архівних матеріалів. При використанні методу критичного аналізу джерел дисертантка, на першому етапі ознайомлення з ними, застосовувала дві складові критики, запропонованих французькими істориками Ш. Сеньобасом та В. Ланглуа – зовнішню та внутрішню критику джерел. Мета першої складової – попереднє дослідження, яке стосується зовнішності джерела (письмо, мова, форма тощо), мета другої – з'ясування достовірності відомостей шляхом аналогії.

Метод історичної герменевтики допоміг передати прихований зміст джерел, зашифрований художніми засобами-символами (ключові слова та

звороти у офіційних документах, публіцистиці, пресі). Семіотичний аналіз сприяв розшифруванню конкретних символів в західноукраїнському суспільстві, значення якого почасти могло значно відрізнялась від загальнопольського контексту, або ж навпаки.

У викладі матеріалу застосовано проблемно-хронологічний підхід, розділи дослідження структурно відбивають головні аспекти теми дослідження, а в самих розділах матеріал структуровано за проблемним принципом.

Таким чином, застосована у дисертації методологія допомогла залучити інформацію із різних за видом та змістом джерел, аналітично, критично їх оцінити та максимально використати у тексті наукової роботи, значно підвищивши її інформативність та якість.

Для кращого розуміння суті предмету дослідження варто визначити ключові для даного дисертаційного дослідження поняття «політична партія» та «суспільно-політичне життя».

Варто відзначити, що на сьогодні існує чимало визначень терміну «політична партія», однак найточніша, на нашу думку, дефініція стверджує, що у сучасному розумінні політична партія – це організована група громадян, що виражає інтереси тих чи інших соціальних верств і прагне до реалізації своєї мети шляхом боротьби за державну владу і її використання.

Сьогодні політологи виділяють декілька підходів до появи політичних партій:

1) класовий – становлення партій пов'язують із виділенням великих соціальних груп (класів), а самі партії є найбільш активною і організованою частиною якого-небудь класу, що виражає його інтереси. Цей погляд на партію отримав обґрунтування у роботах К. Маркса, Ф. Енгельса і В. Леніна. Сьогодні класовий підхід зустрічає все більше критики, що пов'язано з розмиванням самих класів;

2) ідеологічний – становлення партій пов'язується з виділенням груп, оснований не стільки на спільності соціально-економічного становища, скільки

на спільності поглядів. Сама ж партія, як писав С. Бостан, є групою людей, які визнають одну і ту ж політичну доктрину;

3) інституціональний – партія розуміється як організація, діюча в системі держави (М. Дюверже);

4) функціонально-прагматичний – становлення партій пов'язується з метою завоювання влади, самі вони трактуються як групи людей, що ставлять перед собою завдання приходу до влади¹¹⁰.

Дослідниця Л. Гонюкова узагальнила дещо інші підходи до розуміння явищ політичних партій, серед яких виділила:

1) доктринальний (ліберальна концепція): партії - це групи людей, ідеологічно пов'язаних між собою (Б. Констан, Б. Франклін, Д. Медісон, Й. Блунчлі);

2) класовий (марксистська концепція): пов'язує виникнення і функціонування партій з класовим представництвом (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін);

3) інституціональний: партія є політичним інститутом, що діє в політичній системі (Р. Міхельс, М. Острогорський, М. Дюверже, Дж. Сарторі);

4) функціональний: асоціації, що мобілізують та активізують діяльність людей і є базою політичних лідерів, які здійснюють управління державою (Р. Макридис, П. Меркл, С. Елдерсфельд)¹¹¹.

Термін «суспільно-політичного життя» формують дві складових – «суспільне життя» та «політичне життя».

Під «суспільним життям» визначається реальний, органічно цілісний процес існування, розвитку і взаємодії соціальних суб'єктів (осіб, соціальних спільнот, суспільств), що відбувається у конкретно-історичних умовах і характеризується певною системою форм діяльності, відносин, спілкування і духовного освоєння та перетворення дійсності людиною. Специфічною рисою

¹¹⁰ Бостан С. Методологічний інструментарій конституційно-правового дослідження. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 3. С. 22–29.

¹¹¹ Гонюкова Л. Методологія дослідження політичних партій у державно-управлінській науці. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. Вип. 2. С. 182.

цього явища є те, що воно постає єдність матеріального і духовного, стихійного і свідомого начал. В той же час часто «суспільне життя» визначається як сукупна життєдіяльність усіх соціально-історичних індивідів, їх самоідентифікації, самоутвердження і самореалізації, в ході яких кожний з цих індивідів відкриває для себе заново і збагачує своїм, тільки йому притаманним екзистенційним досвідом, інваріантні структури і неминущі цінності загальнолюдського характеру.

У той же момент, під «політичним життям» розуміємо сукупність духовних, чуттєвих, емоційних і практичних предметних форм політичного буття людини і суспільства, що характеризує їх відношення до політики і участь у ній. Це поняття використовується для загальної оцінки політичної і соціальної обстановки конкретних епох, країн, суспільств, діяльності і політичної поведінки соціальних верств, груп, окремої людини. Характеристика ж самого політичного життя дозволяє оцінювати умови, в яких воно існує, і його визначальні соціальні, політичні, економічні і культурно-історичні фактори: тип держави, політичний лад суспільства, його політичну організацію і культуру, структуру влади, форми спілкування. Варто відзначити, що політичне життя формується культурно-історичними традиціями, національними особливостями народу та суспільним середовищем, до якого входить політичне життя людини і суспільства, економічні, ідеологічні, культурні, правові, релігійні форми суспільного життя людей і суспільних відносин. Також політичне життя безпосередньо обумовлене станом громадянських та політичних прав і свобод (свободи слова, зборів, совісті та ін.) і найістотніше впливає на їх формування та захист.

Загалом, широка історіографічна база, різноаспектний масив джерел та багатоманітний та міждисциплінарний методологічний інструментарій, застосований в дисертації, дозволив провести комплексне дослідження діяльності партії «Селянський союз» на тлі суспільно-політичного життя Західної України у 1920-х рр.

РОЗДІЛ 2

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ЗАХІДНІЙ ВОЛИНІ, ХОЛМЩИНІ ТА ПІДЛЯШШІ НА ПОЧАТКУ 1920-Х РР.

2.1. Особливості політичного становища українців регіону

Після завершення Першої світової війни для українства Холмщини та Підляшшя однією із головних проблем, які потребували вирішення було повернення на рідні терени після так званого біженства 1915 р. І хоч наприкінці 1918 р. розпочалася репатріація українців згаданих регіонів, коли невеликі групи населення зуміли повернутись на досі спустошені території¹¹², незворотні етнічні зміни, що відбулися під час війни, зробили з української громади замість домінуючої етнічної спільноти меншість, яка компактно розселилася на теренах південно-східних повітів Люблінського воєводства. Так, якщо влітку 1915 р. з Холмщини та Підляшшя виселили більше 300 000 українців, яких розмістили в 37 губерніях Росії, в тому числі в Тобольському, Томському, Забайкальському, Уральському, Самаркандському та ін. районах, то навіть після репатріації, яка тривала до 1921 р., відновити довоєнний рівень українського населення у Холмщині та Підляшші (понад 400 000 осіб) так і не вдалося¹¹³. Зокрема, згідно із результатами перепису населення від 30 вересня 1921 р., на теренах Люблінського воєводства лише 61 079 осіб вказало, що вони русинської (української) національності¹¹⁴.

Зі свого боку, вважаючи ці терени “споконвічно польськими” землями та прагнучи якнайшвидше їх інтегрувати до новопосталої Польської держави,

¹¹² Пастернак Є. Нарис історії Холмщини... С. 182.

¹¹³ Костик П. *Трагічна доля Холмщини і Підляшшя*. Львів, 1997. С. 25.; Шевчук Т. Є. Встановлення польського політичного режиму на Холмщині та Підляшші (1918–1923 рр.). *Південний архів. Історичні науки. Збірник наукових праць*: Видавництво ХДУ, 2009. Вип. 28–29. С. 179.

¹¹⁴ Kuprianowicz G. *Українське життя культурно-освітнє і економічне на Chełmszczyźnie і południowym Podlasiu w latach 1918–1926. Rocznik Chełmski*. Т. 1. Chełm, 1995. S. 172.

влада одразу почала наступ на українців, унаочненням чого стало призначення місцевих адміністрацій, до складу яких не мали права входити українці, прийняття нових законів та активне насадження католицизму. Щодо останнього явища особливо показовим є проведення у 1919 р. на території Холмщини та Підляшшя релігійно-ревіндикаційної акції, під час якої на користь католицької церкви були забрані релігійні споруди та землі у православних і греко-католицьких парафій. Так, за підрахунками М. Папезинської-Турек, якщо до Першої світової війни на цих теренах функціонувало 400 православних церков, то вже станом на 1922 р. 154 з них перетворили на костели, 7 забрали на культурні цілі, 35 було знищено під час війни, 164 зачинено; і лише 34 продовжили існувати у рамках східного обряду¹¹⁵. Такий стан речей, згідно із планами польської влади, зокрема Люблінського воєводи, мало би сприяти активізації спольщення «русинського населення» краю, і водночас символічно «покарати» православну церкву, за, начебто, її активну співпрацю з царським урядом та участь у репресіях офіційного Петербурга проти поляків під час існування Російської імперії¹¹⁶.

Мали місце й економічні та соціальні виклики для українців Холмщини та Підляшшя: внаслідок довготривалих воєнних дій цей регіон був сильно спустошений, а навіть якщо будівлі й зберігалися, то часто держава їх реквізувала, або ж передавала польським осадникам. Як наслідок, українці залишалися без жодного майна, і ситуація ускладнювалася труднощами із подальшим їхнім працевлаштуванням, адже місцева польська влада в умовах існування Другої Речі Посполитої не надто сприяла вирішенню цієї проблеми¹¹⁷.

У той же момент в політичному контексті початок 1920-х рр. став тим часом, коли на Волині, Холмщині та Підляшші, після тривалої «сплячки» в часи

¹¹⁵ Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939. Warszawa, 1989. S. 313.

¹¹⁶ Szumiło M. Antoni Wasyńczuk 1885–1935. Ukraiński działacz narodowy i polityk. Lublin, 2006. S. 35.

¹¹⁷ Перга Ю. Суспільно-політичне життя українців Холмщини та Підляшшя 1918–1939 рр.: дис. ... канд. іст. 07.00.01. Київ, 2016. С. 40.

існування Російської імперії, розпочався бурхливий процес розвитку українського політичного руху, зміцнення національної свідомості волинян, холмщаків та підляшуків. Не останню роль тут відіграв той факт, що після поразки української революції на Волині, яка стала частиною Польщі, поселилися багато політичних діячів з Наддніпрянщини, втікаючи від реалій новопосталого там СРСР. Поруч із прибулими у регіон вихідцями з Галичини, вчорашні наддніпрянці склали ту групу інтелігенції, яка стала рушійною силою українських національних ідей на Волині, Холмщині та Підляшші. Росту національної свідомості волинян сприяла поява у воєводстві україномовних видань – «Українського життя», «Громади», «Нашого життя» та інших. Крім того, у ці краї почала проникати і українська преса з Галичини. Ці чинники, поруч із безпосереднім каталізатором – виборами до польського сейму та сенату 1922 р. – посприяли формуванню ідейно строкатого та неоднорідного поля, сформованого із лівого табору, центру та правих сил¹¹⁸.

Водночас, значну роль у цих процесах відіграли й активні українські діячі, які були уродженцями саме Волині, Холмщини та Підляшшя та, маючи досвід організаційної роботи у попередні роки національно-визвольних змагань, намагались допомогти своїй громаді. Серед них чільне місце займала діяльність Антона Васиньчука (Васильчука), який у 1917 р. був делегатом уряду УНР від Холмщини, а у 1918 р. став міністром УНР, котрий займався справою репатріації «біженців» з Холмщини та Підляшшя з осідком в Рівному¹¹⁹.

Незабаром спільно з представниками Німеччини та Австро-Угорщини, Міжнародним Червоним Хрестом А. Васиньчук організував міжнародну комісію з репатріації у Ковелі, де його рідний брат Павло очолював український відділ¹²⁰. Після остаточного входження Холмщини та Підляшшя до складу міжвоєнної Польщі в 1918 р. він розпочав власну справу у бюро торгівлі, де

¹¹⁸ Кучерепа М. Український політикун Волині 1921 – 1939 років: спроба узагальнення. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр.* Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 2008. Вип. 17. С. 244–245.

¹¹⁹ Szumiło M. Anton i Pawło Wasyńczykowie... S. 57.

¹²⁰ Ididem. S. 57–58.

займався перепродажем сільськогосподарської продукції. Крім цього, А. Васиньчук докладав значні зусилля для допомоги українцям-репатріантам з широкого кола питань, особливо юридичних, і тих, що стосувалися співпраці з польською владою¹²¹.

Наступні кроки українського активу полягали у захисті своїх прав шляхом створення господарських, культурно-освітніх організацій, а згодом й політичних структур¹²². Вочевидь, найбільша заслуга А. Васиньчука на рубежі 1910 – 1920-х рр. в цьому контексті полягала у тому, що йому вдалося, попри опір місцевої православної інтелігенції, більшість якої займали відверто проросійські позиції, таки організувати невелике (близько 50 осіб) коло соратників із числа вчителів парафіяльних православних шкіл та шкіл грамоти, які почали розробляти можливі сценарії з активного впровадження українського шкільництва та підтримки православ'я на цих теренах¹²³.

Результати не змусили себе довго чекати: вже на початку 1919 р. українцями Холмщини та Підляшшя почергово було створено Український комітет доброчинності (згодом отримало назву Доброчинного товариство «Рідна Хата») і Українське педагогічне товариство.

До керівного складу Українського комітету доброчинності, що постав у Холмі як громадська добровольча організація, увійшли: Антон Васиньчук – голова, Антон Корольчук – секретар, Томаш Куглавець – скарбник, Якуб Равлик та Миколай Богородський – члени. Тимчасовий секретаріат товариства знаходився вдома у А. Васиньчука. Метою комітету окреслювалися фінансова та матеріальна допомога українському населенню Холмищини та Підляшшя, яка полягала у безплатному посередництві та сприянні в закупівлі будівельних матеріалів, сільськогосподарського приладдя та надання юридичних консультацій в організації сільськогосподарських кооперативів¹²⁴.

¹²¹ Перга Ю. Суспільно-політичне життя українців Холмщини та Підляшшя 1918–1939 рр.: дис. ... канд. іст. 07.00.01. Київ, 2016. С. 40.

¹²² Горний М. Прометеї Холмської землі... С. 176.

¹²³ Zaporowski Z. Ukraińcy na Lubelszczyźnie 1918–1922. *Rocznik Lubelski*. Т. 5. Lublin, 1989–1990. S. 178.

¹²⁴ Перга Ю. Становлення Антона Васиньчука як політичного лідера українців Холмщини. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2015. Ч. 26–27. С. 94.

При цьому, склад адміністрації Українського педагогічного товариства, яке в цей же час постало також у Холмі, тимчасово склали: Єжи Васинчук (двоюрідний брат А. Васинчука) – голова, Уханський – секретар, Єжи Козачук – скарбник. Ключовим завданням утворення визначалась організація учительського середовища, запровадження українського шкільництва, надання матеріальної допомоги українським вчителям, які знаходились у скруті через невизнання польською владою їхньої кваліфікації, яка, відтак, не надавала їм ніякої роботи за фахом¹²⁵.

Втім, попри те, що жодних політичних вимог згадані організації не висували, їхня діяльність не отримала підтримки з боку польської адміністрації, тому вони змушені були діяти напівлегально або навіть підпільно, що не сприяло їхньому перетворенню на масові товариства із багаточисельним складом учасників, а тому їхній вплив фактично не поширювався поза межі Холму¹²⁶. Особливо їх послабили арешти представників української інтелігенції, проведені у червні 1919 р. з ініціативи Холмського старости С. Богусевського. Заарештованих ув'язнили на 2 місяці, після чого вони перебували під постійним поліцейським наглядом¹²⁷.

Такий стан справ дещо призупинив будь-які ініціативи української громадськості краю, втім ненадовго – аби вкотре актуалізувати проблеми української спільноти Холмщини та Підляшшя вже 30 вересня 1919 р. у Холмі за ініціативи Антона Васильчука, Петра Грицяя та Хоми Кульгавого¹²⁸ склали «Меморіал православного населення Холмщини» («Меморіал у справі української людності на Холмщині»)¹²⁹.

¹²⁵ Перга Ю. Суспільно-політичне життя українців Холмщини та Підляшшя 1918–1939 рр.: дис. ... канд. іст. 07.00.01. Київ, 2016. С. 42.

¹²⁶ Холмщина і Підляшшя: Історико-етнографічне дослідження / За ред. В.Борисенко. Київ, 1997. С. 64.

¹²⁷ Szumyło M. Działalność Antoniego Wasyńczuka w ukraińskim ruchu narodowym na Ziemi Chełmskiej i Podlasiu w latach 1919–1922. *Rocznik Chełmski*. Т. 5. Chełm, 1999. S. 175.

¹²⁸ Макар Ю., Горний М., Макар В., Салюк А. *Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя українців холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи*. Чернівці: Букрек, 2011. Т. 1. Дослідження. С. 233–234.

¹²⁹ Memorial prawosławnej ludności chełmskiej. *Ziemia Lubelska* (Lublin). 1919. 7 października. № 411. S. 2.

Варто відзначити, що на початку відозви її автори одразу наголосили, що їх засади полягають «у прийнятті польської державності» (тобто проголошувалася лояльність до офіційної Варшави), проте акцентували й на тому, що із моменту відновлення Польщі розпочалась «виразна антиукраїнська політика, арешт української інтелігенції, заборона вчителям навчати дітей рідної мови, а також подавати звернення до адміністративних установ українською мовою, ... закриття православних церков, депортація православних священиків»¹³⁰. Стверджувалося, що ситуацію також погіршував ще триваючий на той момент процес повернення українців із теренів «широкої Росії», оскільки після прибуття в рідний край на них очікувала боротьба за землю, а у випадку інтелігенції – перманентний поліцейний нагляд та арешти, що було, на думку укладачів документа, несправедливою відповіддю Польщі «за переслідування більшовиками поляків в Росії, ... хоча ми (українці – авт.) з культурної точки належимо до Заходу і за царського урядування нас переслідували як і поляків»¹³¹.

Тому «для вирішення пекучих справ українського населення» у відозві звернулися до польського уряду із вимогами негайного надання українцям дозволу для організації Українського комітету з осідком в Холмі, добродійних українських організацій, відкриття українських народних шкіл там, де була для цього потреба, відкриття українських гімназій, у тому числі приватної української гімназії в Холмі, та можливості на використання української мови в установах і судах, забезпечення відповідної кількості православних церков, де цього вимагала ситуація, врахування при втіленні аграрної реформи прав українських селян на землю¹³². При цьому передбачалося, що, наприклад, до майбутнього Українського комітету, який опікувався б українськими справами, зокрема в освітній та релігійній сфері мали входити представники різних верств українства, які би репрезентували та інформували місцеву та центральну владу

¹³⁰ Memorial prawosławnej ludności chełmskiej... S. 2.

¹³¹ Ibidem. S. 2.

¹³² Kuprianowicz G. Memorial w sprawie sytuacji ukraińskiej ludności na Chełmszyźnie. *Res Historica*. 1997. Z. 1. Lublin, 1997. S. 336.

про стан українських справ. Також говорилося про майбутнє напрацювання статуту, який мав бути поданий на затвердження Міністерства внутрішніх справ, а також створення Українського добродійного товариства¹³³.

Загалом документ демонстрував готовність його авторів до плідної співпраці з владою з метою мирного співіснування поляків та українців як рівноправних громадян Другої Речі Посполитої за умови забезпечення національно-культурної автономії, перш за все, у культурно-освітній та релігійних сферах, для української сторони. Це, до речі, відрізняло місцеві підходи від тодішніх галицьких політичних кіл, які рішуче відмовлялися визнавати приналежність Східної Галичини до Польщі, тим паче після польсько-української війни.

Тим не менше готовність до компромісів зі сторони українців Холмщини не надто їм допомогла. На початку жовтня 1919 р. українська делегація на чолі з А. Васиньчуком відправилась до Варшави, де подала Меморіал до Міністерства внутрішніх справ Польщі. Також були висунуті вимоги про створення при цьому Міністерстві Українського комітету, який би займався справами українського населення. Однак, попри досить скромні вимоги, делегати отримали від польської сторони відмову у реалізації пунктів документу, зокрема щодо створення комітету. Також зазначала невдачі спроба офіційної реєстрації Добродійного товариства «Рідна Хата» та приватної української гімназії. Після розгляду справи Міністерством внутрішніх справ 24 жовтня 1919 р. її було передано до Міністерства праці та суспільних справ, яке остаточно відмовило у реєстрації під приводом невідповідності статуту організацій польському праву¹³⁴.

Однією із підстав до такого рішення, на думку авторського колективу монографії «Від депортації до депортації», були переконання польських властей, відображені у висновку Міністерства внутрішніх справ Польщі від

¹³³ Memorial prawosławnej ludności chełmskiej.II... S. 2.

¹³⁴ Hołówko T. Sprawa mniejszości a Chełmszczyzna. *Robotnik. Centralny organ P.P.S.* 1919. 28 grudnia. № 408 (785). S. 2.

2 грудня 1919 р. у якому зауважували, що в українській громаді відсутні «свідомі політичні і суспільні прояви, адже немає політичних, визнанневих і економічних організацій». Натомість українців звинувачували у «певних більшовицьких тенденціях, в основі яких лежали важкі побутові умови»¹³⁵. При цьому цікаво, що водночас подавалася характеристика української інтелігенції, яку польські обсерватори поділили на три групи: до першої (найбільш чисельної) відносили індиферентних щодо своєї національної, чи соціально-релігійної приналежності; до другої групи – урядовців та православних священиків, які ностальгували за російським пануванням; до третьої (найменш чисельної) – це українська молодь, яка гуртувалася навколо Антона Васиньчука¹³⁶.

Однак, попри відсутність офіційного дозволу зі сторони польської влади, наприкінці 1919 р. українці Холмщини самостійно створили Український комітет в Холмі, який тоді ж встиг організувати перший з'їзд українського населення Холмщини та Підляшшя, де обговорювалися нагальні питання та плани щодо майбутнього української громади цих теренів. Більше того, на початку 1920 р. на Холмщині та Підляшші рух місцевих українців лише ще більше активізувався у відповідь на ігнорування національних потреб громади зі сторони польської влади. Дедалі гучніше лунали вже традиційні вимоги щодо необхідності відкриття православних церков, українських шкіл, магазинів і сільськогосподарських кооперативів, що належали би українським власникам.

Зокрема ці питання були предметом переговорів 26 лютого 1920 р. делегації у складі А. Васиньчука, Є. Васиньчука, С. Любарського та трьох українських селян з Холмщини із Люблінським воєводою С. Москалевським. Крім цього учасники форуму вимагали дозволу для організації з'їздів православного населення Холмщини та Підляшшя, затвердження статуту Товариства добродійності «Рідна Хата», запровадження регулярної практики

¹³⁵ Макар Ю., Горний М., Макар В., Салюк А. Від депортації до депортації... С. 234.

¹³⁶ Litwiński R. *Obraz życia społeczno-politycznego międzywojennego powiatu chełmskiego w doniesieniach władz administracji ogólnej. Rocznik Chełmski*. Chełm, 2007. T. 11. S. 143.

проведення курсів польської мови для українських вчителів та оприлюднення офіційної документації місцевих органів влади одночасно польською та українською мовами. За результатами аудієнції С. Москалевський погодився розглянути питання шкільництва та педагогів, однак не візував проведення з'їзду з питань православної церкви та публікацію розпоряджень двома мовами. Загалом цей візит не приніс жодних реальних результатів¹³⁷.

Новим поштовхом для подальшого розвитку українського руху на Волині, Холмщині та Підляшші став Варшавський договір, підписаний С. Петлюрою та Ю. Пілсудським 21 квітня 1920 р., відповідно до умов якого ці терени де-юре опинилися в складі Польщі. Місцеві українські діячі вкотре покладали надії на можливість створення національної територіальної автономії для українців Польщі, а відтак ними знову було вирішено налагодити співпрацю з польськими політичними силами з метою репрезентації та захисту прав і вимог українського населення.

Для виконання вищезазначених завдань та в контексті підготовкою конституції Польської держави, українська делегація у складі 16 представників з Холмщини, Підляшшя, Західного Полісся та Волині на чолі із А. Васинчуком та М. Луцкевичем взяла участь в конференції делегатів від політичних організацій «в справах унормовання життя українців, замешкалих на теренах Холмщини, Підляшшя і Зах. Волині», що проходила у Варшаві у приміщенні сейму 9–10 червня 1920 р. Окрім української сторони під час форуму виступали представники польських Соціалістичної та Народно-робітничої партій, «Пясту», «Визволення», Лівиці, а також білоруської, єврейської та німецької меншин¹³⁸.

Під час зустрічі українська сторона висловила переконання, що вона «не відмовляючись від національних ідеалів, рахує можливим співжиття українців з поляками при щирому і послідовному застосуванню до українців принципу як “вільний з вільним, рівний з рівним”». Досягнути таких умов, на думку

¹³⁷ Szumiło M. *Antoni Waszyńczuk 1885-1935. Ukraiński działacz narodowy i polityk*. Lublin, 2006. S. 43.

¹³⁸ З польсько-української конференції в Варшава. *Наше життя*. 1920. Ч. 1. 27 червня. С. 2–3.

українських представників, можна було завдяки забезпеченню польською владою таких умов:

1) Виділення в окрему адміністративну одиницю повітів Західної Волині (в кордонах, встановлених польсько-українською угодою 1920 р.), Холмщини (Грубешівський, Томашівський, Холмський, Замойський, Білоградський повіти) та Підляшшя (Бяльський, Влодавський, Константиновський повіти), де українське населення становило більшість, і запровадити на цих теренах функціонування двох державних мов – польської та української та скасування будь-яких національних обмежень для обіймання місцевих адміністративних посад.

2) Заснування у місцевостях з українським населенням у 1920/1921 навчальному році національних українських шкіл всіх типів – від початкових до гімназій, що утримувалися би за рахунок державних коштів та мали би всі права державних, а також запровадження української шкільної інспекції;

3) Забезпечення повної свободи діяльності та самоврядності православної церкви, відгородження її від впливу місцевих польських адміністрацій, припинення та заборона подальшого перетворення церков на костели та створення єпископства з кафедрою в Холмі з метою відгородження православної церкви від «московського реакційного духовенства»;

4) Сприяння урядом поверненню до краю біженців, забезпечення збереження залишеного ними майна під час депортації до Росії у 1915 р. із одночасним наданням податкових пільг населенню для сприяння у відбудові господарств у зруйнованих війною селах, при цьому не створюючи штучних адміністративних перепон суспільній ініціативі людей та гарантування за умови парцеляції першочергового забезпечення землею малоземельного та безземельного селянства незалежно від національності та віровизнання¹³⁹.

¹³⁹ Крамар Ю. Парламентські вибори 1922 року в Польщі та участь у них політичних сил Західної України. *Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: збірник наук. праць* / упор. М. Кучерепа. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. Т. 2. С. 120; Макар Ю., Горний М., Макар В., Салюк А. Від депортації до депортації... С. 236.

Усі польські представники на конференції запевнили українську сторону у своїй прихильності та підтримці озвучених вимог. Лише посол Дембські з «П'ясту» мав зауваження щодо адміністративного поділу. Однак подальша дискусія була раптово припинена через політичну кризу, спричинену зміною уряду Л. Скульського. І хоч за результатами форуму його учасники прийняли рішення про продовження консультацій та проведення другої конференції найближчим часом і навіть створили спеціальну комісію з розгляду поставлених питань, куди, крім українських представників, увійшли послы Дембські, Дрешер та Космовська, однак на тлі подальшої затяжної політичної кризи у польській владній верхівці ці питання вкотре залишилися без реалізації¹⁴⁰.

Тим не менше, у червні 1920 р. А. Васиньчук отримав дозвіл на випуск українського суспільно-політичного видання «Наше життя», редактором якого став брат Антона – Павло, а сама редакція функціонувала вдома у самого А. Васиньчука¹⁴¹. Фінансування тижневика здійснювалася за рахунок Української соціал-демократичної партії (УСДП), завдяки чому у 1920 р. вдалося видати сім номерів із накладом у 300 примірників кожен. У газеті, насамперед, публікувалися аналітичні рефлексії щодо поточної політичної та економічної ситуації в краю та у світі, статті, присвячені меті та способам подальшої діяльності українського суспільно-політичного руху на Холмщині та Підляшші, місцеві та світові новини. Однак навіть такі досить скромні прояви діяльності представників української громади незадовільняли польський уряд – вже у серпні газету «Наше життя» ліквідували, як і закрили Українське педагогічне товариство та Українську добродійну організацію «Рідна хата», які, щоправда, незабаром продовжили свою діяльність нелегально (вона і до

¹⁴⁰ Перга Ю. Суспільно-політичне життя українців Холмщини та Підляшшя 1918–1939 рр.: дис. ... канд. іст. 07.00.01. Київ, 2016. С. 50.

¹⁴¹ Наше життя. 1920. Ч. 1. 27 червня. С.4.

цього була напівпідпільна), а сам А. Васиньчук на декілька місяців потрапив до в'язниці¹⁴².

Тим часом, згідно із законом від 5 грудня 1920 р. був відновлений устрій, що існував до створення Холмської губернії на теренах Холмщини та Підляшшя. Одразу зауважимо, що згодом у 1922 р. було прийнято нове розпорядження, яке передбачало перехід до адміністративного поділу, який би враховував етнічні особливості регіонів. Однак по суті ця постанова також мала декларативний характер аби спонукати Раду Антанти визнати приєднання Західної України до Польської держави¹⁴³.

Не покращило суттєво ситуації для української громади й прийняття 17 березня 1921 р. конституції Польщі. Формально, 5-ий розділ документу, де визначалися мета та завдання діяльності держави щодо громадян, констатував, що держава, як політична організація, насамперед, створена задля охорони інтересів кожної людини. Наскрізно у тексті конституції була концепція ліберальної держави, відповідно до якої інтереси конкретної людини визнавалися вищими за інтереси держави. Більше того, зазначалося, що Польща як демократична держава, гарантує забезпечення широких свобод для розвитку економічної, політичної, національної та культурної діяльності громадян незалежно від походження, національності, мови, раси чи релігії. Кожному із громадян документом забезпечувалося право на збереження своєї народності, мови та культури, повний та вільний розвиток своїх етнічних потреб за допомогою автономних місцевих зв'язків, «рівне з іншими громадянами право акумулювати, наглядати та управляти власними коштами добродійних, релігійних і соціальних закладів, шкіл та інших закладів виховання, а також вільно використовувати в них свою мову та виконувати приписи своєї

¹⁴² Szumiło M. Antoni Wasynczuk 1885-1935. Ukraiński działacz narodowy i polityk. Lublin, 2006. S. 47–48.

¹⁴³ Макар Ю., Горний М., Макар В., Салюк А. Від депортації до депортації... С. 237.

релігії»¹⁴⁴. Однак, де-факто, вищезазначені постулати так і залишилися на папері.

Не змінило стану справ й укладення радянсько-польського Ризького договору від 18 березня 1921 р., згідно із яким за офіційною Варшавою зберігались Холмщина, Підляшшя, Посяння, західна Волинь, північно-західні райони Полісся. Разом з цим, зі свого боку в міжнародному документі польська сторона декларувала гарантування українській, російській та білоруським національностям, що проживали на її території, всіх прав стосовно вільного розвитку мови, культури та віросповідання, організації власних шкіл тощо¹⁴⁵. Втім і в цьому випадку Друга Річ Посполита свої зобов'язання перед національними громадами в результаті вкотре проігнорувала.

Ігнорування українських національних інтересів польською владою спонукала українців Холмщини та Підляшшя до чергового поживлення політичної активності. Так, вже 4 травня 1921 р. у Холмі відбувся з'їзд представників українського населення, у якому взяло участь 110 делегатів, а також гості заходу – представники ППС, які перебували у Холмі. Головою президії та головним доповідачем форуму став все той же А. Васиньчук, який напередодні звільнився з-під арешту. Головними проблемами, внесеними до порядку денного для обговорення під час зібрання, були: рееміграція, організація шкільництва, церковне життя, антиукраїнська діяльність польської адміністрації на території Холмщини та Підляшшя. В той же час на з'їзді обрали делегацію із 7 осіб, які у червні виїхали до Варшави на зустріч із представниками польського уряду з метою обговорення вищезазначених питань¹⁴⁶.

Прикметно, що під час прийому українських представників у польській столиці міністр релігійних справ та народної освіти Польщі М. Ратай відхилив

¹⁴⁴ Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej / Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa. 1921. № 44. T. 1. S. 650–653.

¹⁴⁵ Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19210490300>

¹⁴⁶ Archiwum Państwowe w Lublinie. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 2070. Zebrania i wiece polityczne – sprawozdania starostów. K. 38.

всі їхні претензії та вимоги, аргументуючи свою позицію тим, що його головне завдання як міністра є не українізація, а полонізація теренів, які вони репрезентували¹⁴⁷. Натомість дещо результативнішими виявились переговори українських делегатів з представниками ППС та ПСЛ «Визволене», які завершилися рішенням щодо створення у сеймі комісії, що мала визначити доцільність вимог українців. Вже 2 липня 1921 р. ця комісія прибула до Холму, і, провівши розслідування, дійшла висновку, що в разі співпраці обох сторін конфлікту можна швидко знайти компроміс та залагодити ситуацію¹⁴⁸. Втім, вже традиційно, далі висновків справа так і не зайшла.

2.2. Вплив парламентських виборів 1922 р. на формування політичних орієнтирів українців Західної Волині, Холмщини та Підляшшя

Тим часом, на осінь 1922 р. були заплановані вибори до сейму та сенату Польщі, які мали відбуватися вже за новим законодавством. Саме парламентські вибори могли стати для українців, що проживали на території новопосталої Польщі, шансом обрати своїх представників в польські органи законодавчої влади, аби вже на їхньому рівні відстоювати власні інтереси. Якщо українські політичні сили Галичини відмовилися брати участь у парламентських виборах та закликали населення бойкотувати їх (а 27 серпня 1922 р. Міжпартійна рада у Львові затвердила це рішення) для української інтелігенції Холмщини та Підляшшя підготовка до виборів навпаки ознаменувала новий етап у діяльності.

¹⁴⁷ Archiwum Państwowe w Lublinie. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 437. Zjazd przedstawicieli ludności ukraińskiej województwa lubelskiego w Chełmie w dniu 18.IV.1922 r. K. 65.

¹⁴⁸ Archiwum Państwowe w Lublinie. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 2070. Zebrania i wiece polityczne – sprawozdania starostów. K. 45.

18 квітня 1922 р. у Холмі, в залі театру «Полонія», відбувся з'їзд діячів представників українського населення Люблінського воєводства. На форумі зібралося 165 делегатів та 41 гість, більшість з яких представляли волинських українців, яких очолював М. Луцкевич. На з'їзді також був присутній посол від ППС М. Маліновський¹⁴⁹.

Виступаючи перед присутніми, А. Васиньчук відзначив, що «українці змушені жити в кордонах Речі Посполитої і в зв'язку з цим виконувати обов'язки перед Польською державою і підлягати польському законодавству». Свою позицію він аргументував таким чином: «краще мати в сеймі не тільки друзів, але і своїх власних представників... аби брались до уваги потреби нашої мови, віри та культури». Відтак, завершуючи виступ, він закликав українців, які опинилися у складі Польщі, взяти участь у виборчій кампанії 1922 р.¹⁵⁰

М. Луцкевич як представник волинських українців під час свого виступу відзначив, що якщо досі українці Волині, за прикладом галичан, були переконані у необхідності бойкоту виборів, адже не хотіли виявляти свою приналежність до Польщі, втім зазначив, що у разі, якщо на з'їзді буде вирішено брати у виборах участь, то і волиняни приєднаються до кампанії. В результаті, більшість учасників зустрічі підтримали ідею участі представників Волині, Холмщини та Підляшшя на парламентських виборах 1922 р.¹⁵¹

Водночас, з метою координації дій та «перевести вибори в інтересах селянства і робітництва» під час форуму було створено Український виборчий комітет Холмщини та Підляшшя, до складу якого увійшли: А. Васиньчук (голова), С. Маківка, П. Васиньчук, Я. Войтюк, С. Любарський, Й. Скрипа, Д. Федонюк, Є. Пастернак, П. Шутовський, А. Васенчук,

¹⁴⁹ Archiwum Państwowe w Lublinie. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 437. Zjazd przedstawicieli ludności ukraińskiej województwa lubelskiego w Chełmie w dniu 18.IV.1922 r. – K. 8–9.

¹⁵⁰ Szumiło M. Antoni Wasyńczuk 1885–1935. Ukraiński działacz narodowy i polityk. Lublin, 2006. S. 55.

¹⁵¹ Archiwum Państwowe w Lublinie. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 437. Zjazd przedstawicieli ludności ukraińskiej województwa lubelskiego w Chełmie w dniu 18.IV.1922 r. K. 68–69.

Я. Новосад, Я. Буднік¹⁵². Згодом подібний комітет розпочав діяльність і в Луцьку – під назвою Волинський народний комітет. Останній координував роботу українських політичних сил на Волині та Поліссі. Зрештою, в результаті два комітети об'єдналися в один, сформувавши Український центральний виборчий комітет Холмщини, Підляшшя, Волині-Полісся, який сформували: С. Маківка (голова), А. Васиньчук та Й. Скрипа (заступники голови), Я. Войтюк (секретар), С. Любарський, І. Новосад, І. Пастернак, А. Васенчук, І. Буднюк, П. Кандиба, Д. Федонюк та П. Васиньчук (члени)¹⁵³. У кількісному вимірі до організації увійшло 12 діячів з Холмщини та Підляшшя і лише 4 – з Волині та Полісся¹⁵⁴.

Цікаво, що на початковому етапі діяльності комітету та розробки первісного варіанту виборчої стратегії його члени планували проводити виборчу кампанію спільно із партіями польської лівиці – ППС та ПСЛ «Визволення». Однак коли під час переговорів між сторонами виявилось, що, як іронічно заявляли українські делегати, поляки прагнуть «на спинах українців в'їхати до сейму», пропонуючи їм непрохідні місця в загальних виборчих списках, натомість «просуваючи» поляків на вигідніші позиції та закликаючи українських виборців за них голосувати. Зрештою, подальшу долю українсько-польського діалогу в цьому контексті вирішила категорична позиція репрезентантів Волині у виборчому комітеті, які рішуче відкинули будь-які спроби більшості із Холмщини та Підляшшя йти на вибори разом із будь-якими польськими партіями¹⁵⁵.

Натомість Український Центральний Виборчий Комітет (УЦВК) влітку 1922 р. розпочав налагоджувати зв'язок з іншими національними меншинами,

¹⁵² Archiwum Państwowe w Lublinie. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 437. Zjazd przedstawicieli ludności ukraińskiej województwa lubelskiego w Chełmie w dniu 18.IV.1922 r. K. 68–69.

¹⁵³ Український Виборчий Комітет Холмщини і Підляшшя. *Наше життя*. 1922. Ч. 1 (8). 5 вересня. С. 3

¹⁵⁴ Крамар Ю. Парламентські вибори 1922 року... С. 122.; Szumyło M. Działalność Antoniego Wasyńczuka w ukraińskim ruchu narodowym na Ziemi Chełmskiej i Podlasiu w latach 1919–1922. *Rocznik Chełmski*. T. 5. Chełm, 1999. S. 171–190.

¹⁵⁵ Archiwum Państwowe w Lublinie. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 437. Zjazd przedstawicieli ludności ukraińskiej województwa lubelskiego w Chełmie w dniu 18.IV.1922 r. K. 69.

які також були невдоволені національною політикою Польської держави. Першочерговим результатом переговорів у цьому контексті стало створення 25 липня 1922 р. Українсько-білоруського блоку, до якого 7 серпня приєдналися також представники російської національної громади. Під час конференції 17 серпня 1922 р, на якій українську сторону репрезентували А. Васиньчук з Холму та М. Черкавський з Волині, до існуючого об'єднання долучилися ще й представники німецької та єврейської спільнот міжвоєнної Польщі¹⁵⁶. Після цього було прийняте рішення про створення Блоку Національних Меншин (БНМ), який очолив представник єврейської громади І. Грюнбаум. Одразу після цього УЦВК увійшов до новоствореного Блоку на правах самоврядної одиниці¹⁵⁷.

Консолідації та мобілізації українського суспільно-політичного життя на Холмщині та Підляшші сприяла й реєстрація «Русинської добродійної організації «Рідна хата» в Холмі», що дозволило їй відновити свою офіційну діяльність в регіоні у сфері «матеріальної допомоги громадянам Речі Посполитої русинської національності» та культурно-просвітницької діяльності, що супроводжувалася створенням читалень, бібліотек, гуртків, організацією театральних вистав та концертів. Вже впродовж серпня 1922 р. було створено на території Люблінського воєводства мережу філій товариства, які, щоправда, діяли нелегально, оскільки у затвердженому статуті створення відділень окрім м. Холм більше ніде не передбачалося¹⁵⁸. Зрештою, 1 жовтня 1922 р. відбулися й перші загальні збори товариства, які очолив А. Васиньчук. Під час зустрічі делегати означили основні кроки діяльності організації на найближчий час, серед яких передбачались: будівництво

¹⁵⁶ Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w drugiej Rzeczypospolitej, 1922–1926. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979. S. 143.

¹⁵⁷ Крамар Ю. Парламентські вибори 1922 року... С. 122 Кучерепа М., Цецик Я. *Українські національні партії на Волині (1921–1939 роки)*. У 2 частинах. Ч. 1: монографія. Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2011. С. 42–43; Цецик Я. Участь українського населення Волині та Холмщини у парламентських виборах 1922 року. *Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків*. Т. 2. Луцьк. 2010. С. 126.

¹⁵⁸ Archiwum Państwowe w Lublinie. Zesp. Rusińskie Dobroczynne Stowarzyszenie «Ridna Chata» w Chełmie. Sygn. 34. Podania do władz administracyjnych. K. 1–3a.

української книгарні у Холмі; підтримка розвитку українського театрального та культурно-освітнього життя в регіоні; налагодження періодичного випуску бюлетеня зі звітом про освітньо-культурного стану місцевих українців, а також затвердили текст послання до локальної православної церкви із проханням про надання дозволу на збори членів товариства у храмах¹⁵⁹.

Тим часом, 5 серпня 1922 р. було опубліковано указ, що дозволяв передвиборні мітинги та маніфестації без дозволу місцевих органів влади. Це, поруч із відновленням 5 вересня 1922 р. випуску тижневика «Наше життя», посприяло активізації агітації з проукраїнськими гаслами на Волині, Холмщині та Підляшші, поширенню передвиборчих вимог УЦВК та БНМ, та пояснювальної для населення інформації щодо проведення виборів та інструкції для виборців¹⁶⁰.

У вересні 1922 р. з'явилася передвиборча програма БНМ, що мала за генеральну мету задоволення вимог якнайширших кіл з числа селян, робітників та інтелігенції, в основі яких лежав принцип досягнення консенсусу не лише між різними національностями, але й соціальними групами. До програми включили й низку вимог, які стосувалися безпосередньо українців: здобуття права на створення власних банків та кооперативів; державну допомогу при відбудові знищених господарств; створення та відновлення (у місцях, де попередньо було ліквідовано) українських шкіл за рахунок державного бюджету із паралельним закриттям польських та змішаних польсько-українських шкіл у регіонах з переважно українським населенням; повернення відібраних раніше православних храмів; надання доступу до урядових та адміністративних посад і гарантій для рівноправного використання української мови в державних та недержавних установах в місцях компактного проживання української громади; зменшення податків; скасування практики осадництва «польських колоністів» на українських теренах; передачу землі «де живе український люд на Волині, Поліссі, Підляшші, на Холмщині трудовому

¹⁵⁹ Загальні збори Т-ва «Рідна хата». *Наше життя*. 1922. Ч. 6. С. 3.

¹⁶⁰ *Наше життя*. 1922. Ч. 1. С. 1–4.

українському народові»; забезпечення свободи слова та зібрань¹⁶¹. Крім цього, під час передвиборчої компанії УЦВК проводив збори та віча, де розповсюджували прокламації-заклики із проханням не голосувати за польські партії під тим приводом, що лише українські діячі зможуть справді відстояти права населення та навіть намагався здійснювати агітацію серед німців та чехів Волині, хоча їх лідери не підтримували українського блоку¹⁶².

В той же момент знову ж таки у вересні 1922 р. серед українців Волині, Холмщини та Підляшшя було організовано повітові з'їзди, на яких делегати обрали кандидатів на вибори послів до польського сейму та сенату. Загалом, в чотирьох виборчих округах – № 25 (Біла-Підляська, Радинь-Підляський, Константинів, Володава), № 26 (Люблін, Холм, Любартів), № 27 (Томашів, Білограй, Замостя), № 28 (Янів (люблінський), Красностав, Грубешів) – визначили 28 кандидатур, при цьому до загальнодержавного списку від української сторони включили А. Васиньчука та редактора газети «Наше життя» від вересня 1922 р. Я. Войтюка¹⁶³.

Зокрема, в окрузі № 25 кандидатами висунули: С. Маківку – сільського господаря з с. Коденець Володавського повіту; С. Козачука – правника з с. Ворси Радинського повіту; Ю. Милещука – сільського господаря зі с. Кодень Більського повіту; І. Прилепу – сільського господаря зі с. Збереже Володавського повіту; В. Кота – сільського господаря зі с. Вирики Володавського повіту.

В окрузі № 26 кандидатами стали: П. Васиньчук – журналіст, громадсько-політичний діяч з м. Холм; В. Косоноцький – журналіст зі с. Городиславичі Томашівського повіту; І. Буднюк – сільський господар зі с. Великі Вересці Холмського повіту; Л. Степанюк – сільський господар зі села Ягідне

¹⁶¹ Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w drugiej Rzeczypospolitej, 1922–1926. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979. S. 144.

¹⁶² Кучерепа М., Цецик Я. Українські національні партії на Волині (1921–1939 роки). У 2 частинах. Ч. 1. ... С. 43–44; Чого хоче список № 16. *Наше життя*. 1922. Ч. 8. 22 жовтня. С. 2–3.

¹⁶³ Наші кандидати. *Наше життя*. 1922. Ч. 9. 29 жовтня. С. 1–2.

Холмського повіту; С. Пелех – сільський господар з с. Галичани Холмського повіту; Л. Приступа – сільський господар зі с. Косилан Холмського повіту.

В окрузі № 27 кандидатами висунули: Й. Скрипу – сільського господаря зі с. Седлиська Замойського повіту; В. Косоноцького – журналіста зі с. Городиславичі Томашівського повіту; Б. Божуся – сільського господаря зі с. Плужи Білгорайського повіту, А. Шавалу – сільського господаря зі с. Кульно Білгорайського повіту, О. Банаду – педагога зі с. Пжемале Томашівського повіту; П. Шума – урядовця із с. Тарногород Білгорайського повіту; П. Шутовського – сільського господаря зі с. Потуржин Томашівського повіту; І. Боска – сільського господаря зі с. Біща Білгорайського повіту.

В окрузі № 28 кандидатами стали: А. Васиньчук – агроном з м. Холм, С. Любарський – фельдшер зі с. Скригичин Грубешівського повіту; Й. Дуда – педагог зі с. Ярославець Грубешівського повіту; М. Ваврисевич – педагог зі с. Городло Грубешівського повіту; В. Антонюк – сільський господар з Красноставського повіту; Г. Недофорук – сільський господар; К. Дашук – сільський господар зі с. Ярославець Грубешівського повіту¹⁶⁴.

Слід зазначити, що у ході передвиборчої кампанії українські представники БНМ на теренах Волині, Холмщини та Підляшшя у боротьбі за голоси виборців зіткнулися із конкуренцією як зі сторони «Групи православних Холмщини», до складу якої увійшли колишні російські імперські офіцери, чиновники та православні священники¹⁶⁵, так і з боку «Державного об'єднання на Кресах» – проурядового утворення, створеного на загальнодержавному рівні. Окрім представників польських партій «ПСД “П’яст”», «Унія Національно-Державна» та «Кресовий Союз» до згаданої політсили увійшли також делегати від місцевих української, російської та білоруської громад. І хоч під час установчого з'їзду організації, що відбувся 23 вересня 1922 р. в Барановцях, основним її завданням проголошувалося досягнення толерантності між усіма народностями, культурами та релігійними напрямками, що існували у

¹⁶⁴ Наші кандидати. *Наше життя*. 1922. Ч. 9. 29 жовтня. С. 1–2.

¹⁶⁵ Szumiło M. *Antoni Wasylczuk 1885-1935. Ukraiński działacz narodowy i polityk*. Lublin, 2006. S. 60.

міжвоєнній Польщі, а в межах об'єднання українські члени навіть створили групу «Українське народне Єднання», які висунули своїх кандидатів у 8 виборчих округах¹⁶⁶, насправді почасти у «Державному об'єднанні на Кресах» вдавались до арештів активістів УЦВК та залякувань селян, які мали намір взяти участь в передвиборчих зборах. Крім цього ще одним елементом протидії діяльності УЦВК та загалом українського руху була підтримка польською місцевою адміністрацією інших українських проурядових сил: Союзу народних рад та Української народної партії¹⁶⁷.

Тим часом українські представники БНМ, задля мобілізації власних виборців та загального інформування населення щодо українських проблем та процедури голосування, впродовж вересня – жовтня 1922 р. активно брали участь у вічах, організованих у містечках та більших за розмірами селах Волині, Холмщини та Підляшшя. Наприклад, 27 вересня 1922 р. у Городиславичах на Томашівщині під час велелюдного віче, на яке зібралися в тому числі мешканці сусідніх сіл та містечка Лащова, виступав представник УЦВК С. Любарський, який закликав українське селянство в жодному разі не підтримувати польські політичні партії, які «обіцяли все – не дали нічого», а натомість голосувати за український список БНМ¹⁶⁸. Віче, що відбулося в Сичині Холмського повіту 9 жовтня 1922 р. під керівництвом інструктора УЦВК С. Пелеха та місцевого активіста Р. Швая, відвідало понад 3 000 мешканців волостей Ольховець та Циців. Під час зустрічі очільники зібрання детально пояснювали присутнім зміст програми БНМ та рішуче виступили проти проурядової агітації, якою у Сичині активно займалася місцева польська громада¹⁶⁹. В той же час, 15 жовтня 1922 р. у селах Потік та Біща Білгорайського повіту також пройшли масові передвиборні віча, в яких взяли участь кандидати в депутати Й.Скрипа та

¹⁶⁶ Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w drugiej Rzeczypospolitej, 1922–1926. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979. S. 146.

¹⁶⁷ Цецик Я. Участь українського населення Волині та Холмщини... С. 127-132.

¹⁶⁸ Українські віча. *Наше життя*. 1922. Ч. 8. 22 жовтня. С. 3–4.

¹⁶⁹ Там само.

С.Козицький. Під час зустрічі присутні селяни висловили свою одностайну готовність голосувати за український список кандидатів від БНМ¹⁷⁰.

Варто відзначити, що під час передвиборчої кампанії мали місце й випадки безпосередніх сутичок між поляками та українцями. Наприклад, у Волі-Верещинській Володавського повіту члени (мужі довіри) місцевої волосної ради висловили протест полякам, які в українських селах агітували за своїх кандидатів зі списків «п'ястівців» та «ендеків». У відповідь представники польської громади зі с. Андріїв напали на мужів довіри М. Мартинюка і В. Тимощука та побили їх, унаслідок чого обидва потерпілих опинилися в лікарні. Повітова прокуратура порушила карну справу проти нападників Г. Думовського та С. Вакули, але подальше розслідування завершилося безрезультатно і нападників так і не було притягнуто до відповідальності¹⁷¹.

Однак попри прямий та прихований тиск на українських виборців та кандидатів на виборні посади, за підсумками виборів до сейму та сенату, які відбулися у два етапи 5 і 12 листопада 1922 р., українські представники БНМ з теренів Холмщини та Підляшшя, Волині та Полісся здобули значний успіх: 57,3 % та 61,8 % голосів відповідно, а в абсолютному вимірі – 20 депутатів-українців увійшло до сейму (з них 12 – з Волині¹⁷²) та 6 – до сенату¹⁷³. Зокрема, за загальним списком пройшли А. Васиньчук та Я. Войтюк. В окрузі № 25 переміг С. Маківка, за якого проголосувало 22 947 виборців. В окрузі № 26 депутатом Сейму став П. Васиньчук, який отримав 28 738 голосів. В окрузі № 27, де виборців нараховувалось 28 000, переміг з перевагою в 461 голос Й. Скрипа, а в окрузі № 28 – С. Любарський, на користь якого місцем поступився А. Васиньчук, який пройшов за загальним списком. Від поліських округів до сейму були обрані В. Дмитріюк та С. Хруцький, а сенатором став

¹⁷⁰ Виборчий рух. *Наше життя*. 1922. Ч. 9. 29 жовтня. С. 2.

¹⁷¹ Виборчі насильства. *Наше життя*. 1922. Ч. 11. 12 листопада. С. 2.

¹⁷² Zaporowski Z. *Wołyńskie Zjednoczenie Ukraińskie*. Lublin, 2000. S. 20.

¹⁷³ Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939). *Український історичний журнал*. 1993. № 1. С. 73; Крамар Ю. Парламентські вибори 1922 року... С. 122.

учитель за фахом І. Пастернак¹⁷⁴. На Волині у виборах до сейму перемогли такі висуванці: Самійло Підгірський, Микола Пирогов, Марко Луцкевич, Василь Комаревич, Юрій Тимошук, Андрій Пашук, Тим. Приступа, Максим Чучмай, Іларіон Павлюк, Сергій Козицький, Левко Собчук¹⁷⁵. Сенаторами від Волині стали: Михайло Черкавський, Даміан Гершатнський, Адольф Трускер, Лев Маркович, Олена Левчанівська¹⁷⁶. За уточненими даними Івана Пастернака з Волині депутатами до сейму також стали Андрій Братунь та Борис Козубський¹⁷⁷. В цей же момент на згаданих теренах жоден кандидат з числа польських партій не був обраний¹⁷⁸.

Таким чином, в умовах ігнорування українцями Східної Галичини виборів до сейму та сенату 1922 р. саме представникам Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя судилося відстоювати українського населення міжвоєнної Польщі в обох палатах парламенту першого скликання (1922–1927 рр.).

Задля подальшої консолідації сил та спільного узгодження дій у сеймі та сенаті 22 листопада 1922 р. на з'їзді у Ковелі українські послы та сенатори організували Українську парламентську репрезентацію (УПР, відома також як Український клуб), що об'єднала членів українських сеймового та сенаторського клубів, а її очільником обрали Антона Васиньчука (став також керівником українського сеймового клубу), а заступниками – Самійла Підгірського та Микола Пирогова¹⁷⁹. «Президію» сенаторського клубу Олександр Карпінський, Михайло Черкавський. Також було обрано парламентську комісію, куди входили окрім керівників посольського та сенаторського клубу послы Павло Васиньчук, Борис Козубський, Яків Войтюк. Під час з'їзду український політикум прийняв резолюцію «про абсолютну солідарність у всіх питаннях національного характеру» УПР під час роботи в

¹⁷⁴ *Вибори до Сейму та Сенату. Наше життя.* 1922. 19 листопада. Ч. 12. С. 1.

¹⁷⁵ Там само.

¹⁷⁶ Там само.

¹⁷⁷ *Пастернак Є.* Нарис історії Холмщини і Підляшшя. Вінніпег, Торонто, 1989. С. 198.

¹⁷⁸ Szumilo M. Działalność Antoniego Wasyńczuka w ukraińskim ruchu narodowym na Ziemi Chełmskiej i Podlasiu w latach 1919–1922. *Rocznik Chełmski.* Chełm, 1999. T. 5. S. 190.

¹⁷⁹ Szumilo M. Anton i Pawło Wasyńczykowie... С. 59.

сеймі та сенаті, а також звернення до «Міністра справедливости (Міністра юстиції – авт.)... в справі звільнення із тюрми арештованого посла Марка Луцкевича»¹⁸⁰.

Від початку середовища всередині УПР не були за політичним спрямуванням одноманітними і умовно поділялися на 3 групи: поміркованих соціалістів-федералістів (А. Васиньчук, С. Підгірський, В. Дмитріюк, Б. Кошубський, О. Карпінський, М. Черкавський, Я. Пастернак); радикальних соціал-демократів та соціалістів-революціоністів (П. Васинчук, Я. Войтюк, Й. Скрипа, Т. Приступа, М. Луцкевич, А. Пашчук, І. Павлюк, С. Маківка); безпартійних (М. Пирогов, С. Любарський, С. Кожицкий, С. Хруцький, В. Комаревич, А. Братунь, Є. Тимощук, М. Чучмай, Є. Левчановська, Л. Маркович, Д. Герштанський)¹⁸¹. Таке ідейне розмаїття всередині УПР від самого початку її діяльності створювало підвалини до потенційних протиріч та конфліктів серед українських делегатів до польського парламенту у майбутньому.

Втім, напередодні офіційного відкриття роботи парламенту першої каденції, УПР під керівництвом А. Васиньчука наголошувала на власній готовності до співпраці з польським урядом. У своїх публічних заявах українські представники наголошували, що вони не мають наміру перешкоджати роботі парламенту та ставити під загрозу державний устрій Польщі, а головним завданням УПР стане питання щодо нагального та беззаперечного виконання зобов'язань щодо прав національних меншин, гарантованих Березневою конституцією 1921 р. З метою реалізації цієї стратегії українські послы мали намір координувати свої позиції з Білоруською парламентською репрезентацією; в інших питаннях стосовно розвитку Другої Речі Посполитої передбачалось співпрацювати з польською лівицею.

¹⁸⁰ Конференція українських послів і сенаторів в Ковлю. *Наше життя*. 1922. 26 листопада Ч. 13 (20). С. 1.

¹⁸¹ Szumiło M. Antoni Wasyńczuk 1885-1935. Ukraiński działacz narodowy i polityk. Lublin, 2006. S. 62.

Зрештою, 28 листопада 1922 р. відбулися перші засідання польського сейму та сенату Польщі. Як зауважувалось на першій шпальті «Нашого життя» «то є великий день в життю всієї Річпосполитої Польської», адже від парламенту залежить низка сфер у державі республіканського устрою¹⁸². Втім характерно, що декілька українських представників, зокрема депутати Сергій Хруцький, Павло Васиньчук та сенаторка Олена Левчанівська ледь не втратили посольський мандат через те, що присягали українською («сказали по українському “Slubuję”»), тому змушені були повторити клятву польською. Натомість позитивним моментом для УІР була внесення до порядку денного наступного засідання сейму питання щодо українського ув'язненого посла Марка Луцкевича¹⁸³ (його було арештовано 2 листопада 1922 р. за те що під час агітації у двох селах Ковельського повіту в жовтні 1922 р. виступав за несплату податків, не виконання рішень адміністрації. Після обрання послом отримував депутатський імунітет, а з ним – і недоторканість, а тому підлягав звільненню з-під арешту)¹⁸⁴. Однак під час засідання сейму 1 грудня 1922 р. це питання через більшість голосів проурядового блоку «П'ясту» (Polskie Stronnictwo Ludowe «Piast»; Польська народна партія «П'яст») та «Хієни» (Chrześcijański Związek Jedności Narodowej - ChZJN, Chjena; Християнський союз національної єдності) було відхилено і не виносилось на розгляд. Водночас на цьому ж засіданні всі українські депутати з Посольського клубу чи не вперше продемонстрували задекларовану єдність – під час голосування за обрання Маршалком сейму Мацея Ратая (існували попередні домовленості, що проурядовий «П'яст» голосуватиме за) покинули залу у знак протесту проти політики «україножерства», яку провадив діяч перебуваючи на посаді міністра освіти та віросповідання¹⁸⁵.

¹⁸² Од редакції. *Наше життя*. 1922. 3 грудня. Ч. 14 (21). С. 1

¹⁸³ Відкриття Сейму і Сенату. *Наше життя*. 1922. 3 грудня. Ч. 14 (21). С. 2.

¹⁸⁴ Власюк О. Кримінальне переслідування українських послів Польського сейму (1922–1927 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Держава і армія». 2011. № 693. С. 159.

¹⁸⁵ З Сейму Польського. *Наше життя*. 1922. 10 грудня. Ч. 15 (22). С. 2.

Задля кращої взаємодії із населенням Холмщини, Підляшшя, Волині та Полісся українські депутати 1 грудня 1922 р. у Холмі та Луцьку відкрили «Секретаріат Укр. Посольського Клубу», який свою чергу складався з «шкільної, церковної, аграрно-економічної, політично-адміністративної, пресової та комісії самоврядування»¹⁸⁶. Загалом впродовж грудня налагодили роботу 9 посольських секретаріатів, які мали слугувати становленню контактів з виборцями та поширенню впливу передусім на сільське населення. Згадані інституції виправдовували свою діяльність, адже були досить ефективним інструментом поширення впливу своїх політичних лідерів. Наприклад, рапорт поліції у справі українських селян з Грубешівського повіту дозволяє визначити рівень їхньої популярності: «Вони (селяни – авт.) вважають братів Васинчуків мало не богами, особливо після того, як А. Васинчук домігся відкриття 7 православних церков»¹⁸⁷. Комунікації українських виборців із послами та сенаторами сприяла й активізація діяльності товариства «Рідна хата», кількість філій якого до кінця 1922 р. вже нараховувало 10 відділень, а у січні 1923 р. організація змінила свою назву з «русинської» на «українську»¹⁸⁸.

Тим часом у грудні 1922 р. головним питанням у Польській державі були вибори президента. УПР прийняла рішення підтримали кандидата від лівиці – Г. Нарutowича, який обіцяв рівноправ'я та конституційні права та свободи для всіх народів в кордонах Другої Речі Посполитої. 9 грудня 1922 р. відбулось засідання усіх послів сейму та сенату – Народне зібрання з приводу обрання президента Польщі. У результаті п'ятох голосувань більшість проголосувала за Габрієля Нарutowича. Зокрема його підтримали: Блок національних меншин, Польська народна партія «Визволення» (Polskie Stronnictwo Ludowe «Wyzwolenie»), Польська соціалістична партія (Polska Partia Socjalistyczna), Національна робітничка партія (Narodowa Partia Robotnicza), частина «П'ясту».

¹⁸⁶ Васинчук А., Войтюк Я. До відома населення Холмщини, Підляшшя, Полісся й Волині. *Наше життя*. 1922. 10 грудня. Ч. 15 (22). С. 1.

¹⁸⁷ Archiwum Państwowe w Lublinie. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 419. Ruch ukraiński i ruski. K. 17.

¹⁸⁸ Загальні збори т-ва «Рідна хата». *Наше життя*. 1923. № 3. С. 3.

Натомість «Хієна» та праві угруповання сейму та сенату голосували за графа Мауриція Замойського¹⁸⁹, який впевнено перемагав у трьох попередніх голосуваннях, проте завдяки частковій підтримці «П'ясту» та Блоку національних меншин перемогу в результаті таки отримав Г. Нарutowич¹⁹⁰. Проти такого вибору виступили християнські демократи («Хієна») та представники Народно-національного союзу (Związek Ludowo-Narodowy), які не лише відмовились співпрацювати з новим президентом, а й розпочали компанію виступів проти нього, заявляючи, що Нарutowича обрали не поляки, в той час як лише послы та сенатори польської національності можуть приймати рішення щодо посади президента (хоча такі заяви суперечили Конституції)¹⁹¹.

Як результат, вже ввечері 9 грудня 1922 р. після засідання натовп протестувальників зібрався перед сеймом, скандуючи неприхильні гасла, а в ніч з 9 на 10 грудня «одбулись походи маніфестаційні і віча “хієни”». 11 грудня, у день складання присяги новообраним президентом, активісти правиці неподалік сейму «утворили свої кордони і, крім послів правиці нікого не пускали» і викрикували образи в сторону Г. Нарutowича¹⁹². Поступово настрої у Варшаві радикалізувалися – відбулися сутички між прихильниками лівиці та правиці, керівники партій та сеймових клубів закликали активістів зберігати спокій¹⁹³.

На тлі цих процесів 12 грудня 1922 р. у редакції газети «Наше життя» в Холмі А. Васиньчук провів зустріч з місцевими діячами українського народного руху та доповів про ситуацію щодо виборів. Очільник УПР відзначав: «Правиця і лівиця б'ються на цих виборах не на життя, а на смерть. Саме тому в цій ситуації ми повинні витягнути з них якнайбільше користі». В той же час він продовжував наполягати на необхідності підтримки українством

¹⁸⁹ Польське Народне Зібрання і обрання Президента. *Наше життя*. 1922. 17 грудня. Ч. 16 (23). С. 2.

¹⁹⁰ Ibidem. S. 2.

¹⁹¹ Dziurok A., Gałęzowski M., Kamiński Ł., Musiał F. Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2014. URL: <https://www.polska1918-89.pl/zycie-polityczne-w-polsce-pierwszych-lat-niepodleglosci,23.html>

¹⁹² По виборі Президента. *Наше життя*. 1922. 17 грудня. Ч. 16 (23). С. 2.

¹⁹³ Ibidem. S. 2.

Другої Речі Посполитої Г. Нарutowича (тепер вже президента) та його політичної програми¹⁹⁴.

Однак вже через декілька днів суспільно-політична ситуація у Польщі кардинально змінилася. У напруженій атмосфері, спровокованій правими угрупованнями, 16 грудня президента Г. Нарutowича було вбито у приміщенні Товариства заохочення образотворчих мистецтв (Towarzystwo Zachęty do Sztuk Pięknych; галерея «Захента»). Замах на главу держави здійснив художник Елігуш Невядомський, палкий прихильник національної демократії¹⁹⁵. У зв'язку з вбивством президента у Варшаві оголосили надзвичайний стан, військове командування виступало із закликом зберігати спокій у війську¹⁹⁶.

У відповідь на цю складну суспільно-політичну ситуацію УПР ухвалила Комунікат, наголошуючи, що «це політичне вбивство є виразом незадоволення, поверненого також і проти нас – українців. Статті правої польської преси переповнені образливими випадками проти нас... Ми звертаємось до нашого народу с покликом зберегти спокій в краю, не приймати участі в партійній боротьбі брательного польського народу зкупчитись навколо свої організації і правних представників»¹⁹⁷.

В ніч з 16 на 17 грудня маршалок сейму М. Ратай, виконуючи обов'язки заступника президента запропонував генералу Владиславу Сікорському сформувати та очолити новий Кабінет міністрів. Після згоди останнього був сформований новий уряд, а сам генерал В. Сікорський посів посаду Голови Ради Міністрів та внутрішніх справ. Увечері 17 грудня В. Сікорський, як новий прем'єр-міністр, виголосив відозву до населення «з закликом до спокою і мирної праці»¹⁹⁸.

¹⁹⁴ Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za IV kwartał 1931 r. Warszawa: Wydział narodowościowy, 1932. S. 3.

¹⁹⁵ Dziurok A., Gałęzowski M., Kamiński Ł., Musiał F. Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2014. URL: <https://www.polska1918-89.pl/zycie-polityczne-w-polsce-pierwszych-lat-niepodleglosci,23.html>

¹⁹⁶ Вбивство президента Нарutowича. *Наше життя*. 1922. 27 грудня. Ч. 17 (24). С. 1.

¹⁹⁷ Комунікат Української Парляментарної Репрезентації. *Наше життя*. 1922. 27 грудня. Ч. 17 (24). С. 2.

¹⁹⁸ Новий уряд. Ген. Сікорський. *Наше життя*. 1922. 27 грудня. Ч. 17 (24). С. 2.

20 грудня 1922 р. на черговому засіданні Народного Зібрання було обрано нового президента Польщі Станіслава Войцеховського (висував блок «П'яст», завдяки підтримці Блоку національних меншин отримав більшість, і переміг висуванця від правих сил – Казимира Моравського)¹⁹⁹. Президент С. Войцеховський опісля обрання мав би сформувати новий уряд, який би підтримувала більшість парламенту. Проте не було чітко сформованої президентської більшості, відтак новий президент погодився на подальше функціонування «правительства переходового позасеймового ген. Сікорського». У січні 1923 р. відбулись нарада Сікорського з керівниками польських партій щодо створення «польської більшості в сеймі»²⁰⁰. Також у цей період відбувались переговори правих сил сейму із п'яствоцями щодо можливості утворення більшості, яка б гарантувала стабільність²⁰¹. На думку редакції часопису «Наше життя» ініціатива щодо переговорів належала «П'ясту». Водночас «П. Вітосу ходить лише о притягнення до тої польської більшості Визволєнців, на угоду з яким пішло би ліве крило правиці». Автори статті вбачали головним завданням цієї «польської більшості» зведення нанівець «всякого впливу на сеймове законодавство Клюбів нац. меншостей і крайньої лівиці»²⁰².

19 січня 1923 р. прем'єр-міністр Польщі генерал В. Сікорський виступив із розлогою «програмною промовою», у якій звернув увагу на нестабільність в державі, викликану вбивством попереднього президента, проблему наповнення «скарбу» (держбюджету), відтак поданий перелік заходів, зокрема нових податків. Також було порушено питання діяльності національних меншин, які згідно Конституції «без якої б то ні було різниці, не тільки забезпечення і спокій і рівність відносно прав, але також повну можливість розвитку культурного, а в решті свободу плекання своїх окремішностей мовних і визняньових».

¹⁹⁹ Засідання Сейму 20 грудня ц.р. *Наше життя*. 1922. 27 грудня. Ч. 17 (24). С. 2.

²⁰⁰ Політичні перспективи. *Наше життя*. 1923. 14 січня. Ч. 3 (27). С. 2.

²⁰¹ Dziurok A., Gałęzowski M., Kamiński Ł., Musiał F. Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2014. URL: <https://www.polska1918-89.pl/zycie-polityczne-w-polsce-pierwszych-lat-niepodleglosci,23.html>

²⁰² Політичні перспективи. *Наше життя*. 1923. 14 січня. Ч. 3 (27). С. 2.

Напередодні голосування за уряд В. Сікорського 23 січня 1923 р. А. Васиньчук мав зустріч із прем'єром щодо вимог українській меншині²⁰³, зокрема обговорювалось питання українського шкільництва, православної церкви та допуску українців до державної служби. Цілком ймовірно, що прем'єр надав певні обіцянки щодо поступок українцям в культурно-освітній та соціально-економічній сфері, проте на думку польського дослідника українського походження М. Шуміла, досі не зрозуміло чи справді існувала так звана «угода між українським клубом та урядом Сікорського». Хоча залишається фактом, що саме завдяки певним домовленостям українські послі голосували за підтримку уряду В. Сікорського²⁰⁴. Щоправда, варто наголосити, що й таке рішення стало результатом тривалої дискусії всередині українських представників польського парламенту – не останню роль тут відіграла постать і самого А. Васиньчука, який у тодішній ситуації виступив одним із найпослідовніших прихильників підтримки польського уряду, що начебто мали надати у майбутньому значно більше шансів для задоволення українських національних вимог щодо офіційної Варшави, аніж це було досі.

Відтак вже незабаром із розлогою відповіддю на експозе прем'єр-міністра В. Сікорського від 19 січня 1923 р., в якому він зупинився на питанні національних меншин, гарантованих Березневою конституцією 1921 р., виступив Самійло Підгірський, заступник голови Українського посольського клубу. У своїй промові, яку він виголосив українською, не зважаючи на незадоволені вигуки зі сторони польських депутатів, він зауважував, що український народ, «ґрунтуючись на загально визнаному праві народів на самовизначення», зокрема і в лиці представників «українського народу» Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся, прагне до «відродження самостійної Української Держави». Проте при цьому усвідомлюючи фактичний стан речей

²⁰³ Експозе прем'єр-міністра (програмна промова) ген. Сікорського 19/1 в Сеймі. *Наше життя*. 1923. 28 січня. Ч. 5 (29). С. 1–2.

²⁰⁴ Szumiło M. Anton i Pawło Wasyńczykowie – ukraińscy działacze narodowi z Chełma. *Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / Упор. М. Кучерепа*. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. Т. 2. С. 59–60.

український посол наголосив на готовності до «співпраці з народом польським і всіма народами, які входять в склад Річпосполитої Польської», а тому відзначив, що українські представники Посольського клубу «відносно влади цілком лояльні і хотіли б, щоб та влада до нас була лояльна» та забезпечила би умови для повноцінної реалізації свого права на самовизначення, насамперед у справі створення українського шкільництва, невтручання влади у православне церковне життя, проведення адміністративної реформи на відповідних теренах та реалізації земельної реформи на користь українського населення²⁰⁵.

Слід зауважити, що в руслі комунікацій із офіційною Варшавою УПР не залишалась осторонь і суспільно-політичних процесів щодо українців Галичини. Зокрема, в особі «Хоми Приступи і товаришів з клубу українського в справі політичних арештів в Східній Галичині» 26 січня 1923 р. підготувала відозву до Уряду із проханнями про звільнення тих, хто не отримав конкретного обвинувачення, а засуджених – амністувати, створення слідчої комісії «з представників Міністерств Справедливості, Справ Внутрішніх і представників сейму», яка б розслідувала «масові арешти селян, робітників і інтелігенції української національності»²⁰⁶.

Тим часом 26 січня 1923 р. на засіданні «Скарбової бюджетової комісії» було ухвалено тимчасовий трьохмісячний бюджет. Тому після його затвердження посол Павло Васиньчук, апелюючи до заяви прем'єра про підтримку національних меншин в Польщі, вніс на розгляд комісії заяву щодо покращення становища українського шкільництва. Зокрема пропонувалось виділити кошти на організацію Української учительської семінарії на Волині, підтримку Української приватної гімназії в Луцьку та українського шкільництва та дитячих притулків загалом. Ці резолюції викликали жваве обговорення, тому П. Васиньчук заявив, що від розгляду цього та інших питань

²⁰⁵ Промова в Сеймі на експозе Премєра Сікорського посла С. Підгірського. *Наше життя*. 1923. 4 лютого. Ч. 6 (30). С. 1.; Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja II. Posiedzenie sejmu 10. z dnia 23 I 1923, S. 65.

²⁰⁶ Наглий внесок Хоми Приступи і товаришів з клубу українського в справі політичних арештів в Східній Галичині. *Наше життя*. 1923. 4 лютого. Ч. 6 (30). С. 2.

буде в подальшому «залежати даліше відношення до Правительства». У результаті ці відозви українського та білоруського клубу були передані до подальшого розгляду урядові під час обговорення бюджету 1923 р.²⁰⁷. Натомість послы Хома Приступа, Семен Любарський підняли питання хаотичного господарювання та надмірного бюрократизму «Міністерства Робіт Публичних», недостатнього фінансування та виділення будівельних матеріалів для відновлення житлового та господарського фонду українських мешканців на Волині, Холмщині, Підляшші та Поліссі, Східній Галичині²⁰⁸.

Проблематику виділення коштів на освітні потреби білоруської та української громади знову були підняті у сеймі під час засідання 7 лютого, на якому обговорювався «бюджетний прелімінар» (план попереднього бюджету). Посол Павло Васиньчук у своєму виступі проаналізував ключові напрямки видатків у майбутньому бюджеті, наголосивши на тому, що уряд не дотримався своїх обіцянок та не включив до розгляду питання про підтримку національно-культурних потреб в галузі шкільництва та допомоги дітям-сиротам, тому у своїх двох резолюціях (попередньо поданих) знову просив включити ці питання та закласти кошт на їх реалізацію. У заключній частині П. Васиньчук водночас апелював, що УПР залишається лояльною до нового уряду В. Сікорського: «Помимо поважних застережень, які робимо в прелімінару, не хочемо одмовляти правительству в піддержці»²⁰⁹.

Варто відзначити, що відсутність реальних поступок зі сторони офіційної Варшави попри лояльність українських делегатів до парламенту спровокувала хвилю нерозуміння зі сторони населення Волині, Холмщини, Підляшшя та Полісся, які закидали послам те, що вони, безумовно підтримуючи уряд

²⁰⁷ З діяльности Україн. Парл. Клубу Холмщини. В справі одпуску кедитів на укр. шкільництво і притулки. *Наше життя*. 1923. 4 лютого. Ч. 6 (30). С. 2.

²⁰⁸ Наглий внесок послів Хоми Приступи, Семена Любарського. *Наше життя*. 1923. 4 лютого. Ч. 6 (30). С. 2.

²⁰⁹ Промова пос. Павла Васиньчука в Сеймі Річпосполітої Польської дня 7-го лютого при дискусії над бюджетовим прелімінаром. *Наше життя*. 1923. 25 лютого. Ч. 9 (33). С. 2–3.

Сікорського та сподіваючись на благо українського народу, насправді «продали можливий добробут українців»²¹⁰.

Натомість А. Васиньчук на шпальтах «Нашого життя» виступив із захистом позицій та дій українських парламентарів, при цьому висловивши впевненість у тому, що вже найближчим часом проявляться результати діяльності польської влади: «Хочу зазначити, що тактика нашого клубу визначалась завжди лише інтересами людей, які послали нас до сейму, і політичними обставинами.... Уряд Сікорського – це репрезентація польської демократії. Вона не раз запевняла нас, що не є шовіністичною, і всіляко і цілком підтримує прагнення широких мас населення. Ми внесли до сейму наші потреби щодо релігії, шкільництва, землі та іншого. Ось і побачимо, спочатку ми, послы, а потім і український народ, на скільки можна довіряти польській демократії»²¹¹.

Однак хоч на кінець лютого 1923 р. було заплановано проведення робочої конференції між УПР та прем'єром В. Сікорським для детального обговорення спільних подальших кроків, втім зустріч, яка таки відбулась, не принесла, однак, жодних дієвих результатів²¹². Подібна ситуація склалася і коли 6 березня 1923 р. відбулось засідання Освітньої комісії сейму, на якій також розглядалися освітні резолюції П. Васиньчук, в результаті чого це звернення було прийняте без змін, однак надалі його ще направили на подальший розгляд до Бюджетної комісії і вони не знайшли свого практичного втілення²¹³.

Такий стан справ не лише не додавав авторитету українським послам в очах українських виборців, але й дедалі частіше провокував конфлікти всередині самого Українського Клубу. 10 лютого 1923 р. з нього вийшов М. Лучкевич на знак незгоди з компромісною тактикою українського об'єднання. Ще більшому ускладненню ситуації сприяло і рішення Ради Послів

²¹⁰ Archiwum Państwowe w Lublinie. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 2072. Zebrania i wiece polityczne – informacje. K. 28.

²¹¹ Інтерв'ю з пос. Васильчуком. *Наше життя*. 1923. Ч. 9. 25 лютого. С. 1.

²¹² Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w drugiej Rzeczypospolitej, 1922–1926. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979. S. 173–175.

²¹³ За рідну школу. *Наше життя*. 1923. 18 березня Ч. 12 (36). С. 2.

від 15 березня 1923 р. щодо легітимності польської влади в Східній Галичині. Тому частина членів Клубу почала вимагати створення «єдиного українського фронту опозиції проти польської держави»²¹⁴.

А. Васиньчук рішуче виступав проти таких ініціатив і натомість пропонував нові стратегії у подальшій діяльності Клубі, які би передбачали, насамперед, орієнтування передусім на першочергові потреби українських місцевих виборців, оцінювання з огляду на останні політики польської влади та, водночас, піклування про успішну перебудову міжвоєнної Польщі на засадах якнайширшого забезпечення прав національних громад. Втім таку ініціативу більшість українських парламентарів зустріли неприхильно. Тим паче це відбувалося на тлі проголошення рішення Ради Послів держав Антанти про приєднання Східної Галичини до Польщі. 16 березня 1923 р. з цього приводу відбулось урочисте засідання польського Сейму (присутніми були президент С. Войцеховський, уряд на чолі із В. Сікорським та дипломати різних держав). Українські та білоруські послы покинули залу засідання на знак протесту з цього рішення²¹⁵. Згодом, 18 березня у Львові відбулась українська маніфестація проти рішення Ради послів Антанти, на якій також був присутній український посол Марко Луцкевич²¹⁶. І хоч загалом в УПР ще до рішення Найвищої Ради Антанти все більш виразно звучала пропозиція солідаризації з українством Східної Галичини, А. Васиньчук надалі виступав проти таких позицій²¹⁷. Більше того, у середовищі його прихильників лунали переконання, що в остаточній втраті Східної Галичини українськими силами винні саме місцеві українці: «В той час, коли ми: Холмщина, Підляшшя, Волинь і Полісся дійшли висновку, що можна розраховувати на власні сили, галичани весь час розраховували на Антанту. До останнього моменту були впевнені, що Антанта

²¹⁴ Перга Ю. Суспільно-політичне життя українців Холмщини та Підляшшя 1918–1939 рр.: дис. ... канд. іст. 07.00.01. Київ, 2016. С. 79.

²¹⁵ З Сейму Польського. Протест Українців і Білорусів. *Наше життя*. 1923. Ч. 13 (37). 25 березня. С. 2.

²¹⁶ Феод. Герес. Україн. маніфестація во Львові. *Наше життя*. 1923. 1 квітня. Ч. 14 (38). С. 1.

²¹⁷ Szumiło M. Anton i Pawło Wasyńczykowie – ukraińscy działacze narodowi z Chełma. *Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць* / Упор. М. Кучерепа. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. Т. 2. С. 60.

зробить із Східної Галичини окрему українську державу... Тепер вони стоять біля розбитого корита»²¹⁸.

Однак, зрештою, кількість критиків, а не прихильників польської влади всередині УПР невпинно збільшувалася і вже 23 березня 1923 р. А. Васиньчук вирішив скласти зі себе повноваження її очільника та вийшов з числа членів об'єднання. Натомість новим керівником Українського Клубу став С. Підгірський, а його заступниками П. Васиньчук та М. Підгорський²¹⁹. У тижневику «Наше життя» з цього приводу лише обережно відзначили: «В останні часи в Україн. Парляментарному Клубі відбувся повний перегляд стосунків до уряду і майбутньої тактики Клубу, що викликано ігноруванням владою інтересів репрезентованного населення. Врешті головою Україн. Посол. Клубу обрано пос. С. Підгірського (замість А. Васильчука)»²²⁰.

Одним із перших рішень нового керівництва УПР було березневе звернення до Уряду (27 березня 1923 р. мав відбутись розгляд у сеймі «проект засади реформи рільної») щодо протидії «заборони приватним парцеляційним спілкам, володіючим здобувати маєтки...провадження хаотичної парцеляції і розпродажи парцелів» доволі часто не місцевим власникам, що сукупно провадить до «спекуляції і кольонізації», нехтуючи правами малоземельних місцевих мешканців²²¹. Однак вкотре документ залишився без відповіді.

Це спонукало нове керівництво УПР до переходу на опозиційні до уряду позиції включно із дедалі рішучішими діями. Ще 18 лютого 1923 р., коли Український Клуб очолював А. Васиньчук, його брат Павло провів зустріч із українським населенням м. Холм, за результатами якої було прийнято резолюцію зі сформульованими ключовими вимогами до польської влади: відкриття українських шкіл із українськими вчителями; допомога у відновленні зруйнованих сіл та господарств; податкові пільги для тих осіб, які втратили

²¹⁸ На переломі. *Наше життя*. 1923. Ч. 17. 22 квітня. С. 1.

²¹⁹ З Сейму Польського. *Наше життя*. 1923. Ч. 14. 1 квітня. С. 2.

²²⁰ З Сейму Польського. Ревізія тактики Укр. Парлям. Клубу. *Наше життя*. 1923. 1 квітня. Ч. 14 (38). С. 2.

²²¹ Наглий внесок посла Антона Васильчука в справі заборони приватним парцеляційним спілкам, володіючим здобувати маєтки. *Наше життя*. 1923. 4 березня. Ч. 10 (34). С. 2.

майно після війни; пришвидшення парцеляції землі поміж малоземельним та безземельним селянством краю без огляду на віросповідання та національність; розподіл податків відповідно до майнового стану на користь незаможного селянства; проведення повторних виборів до місцевих органів влади із одночасним забезпеченням для української громади політичних, національних та релігійних свобод²²².

А 6 травня 1923 р. за результатами зустрічі із послом до сейму С. Любарським у Стрільцях на Грубешівщині учасники заходу склали резолюцію, яка складалася поруч зі схожими вимогами ще й із радикальніших тез: об'єднання всіх українських земель, які потрапили до складу міжвоєнної Польщі, в одну адміністративну одиницю із власним самоврядуванням; відкриття починаючи від 1923/1924 навчального року українських шкіл всіх типів на Холмщині, Волині, Підляшші, Поліссі та Галичині; відновлення всіх колишніх православних церков включно із Холмським кафедральним собором; проведення нових виборів вїтїв, солтисїв, волосних рад та повітових сеймиків; припинення практики роздавання місцевої землі польським осадникам; забезпечення польською владою дієвої допомоги у відбудові знищених під час Першої світової війни селянських господарств²²³.

Тим часом 17 травня 1923 р. в стінах сейму було утворено нову коаліцію – між Польською народною партією «П'яст» та Християнським союзом національної єдності «Хієна», яка стала підсумком прагнень Віцентія Вітоса про організацію «польської парламентської більшості»²²⁴. Угода (інша назва так званий Лянцкоронський пакт) головно стосувалась засад внутрішньої і зовнішньої політики держави, земельної реформи²²⁵. Об'єднані центроправоцентриські сили сформували новий уряд на чолі із В. Вітосом,

²²² Посольські справоздавчі віча. *Наше життя*. 1923. Ч. 10. 4 березня. С. 2.

²²³ Макар Ю., Макар В., Горний М., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 1. Дослідження. Чернівці: Букрек, 2011. С. 246.

²²⁴ З польських справ. Побіда Вітоса. Офіційне повідомлення про створення сеймової більшості. *Наше життя*. 1923. 27 травня. Ч. 22 (46). С. 2.

²²⁵ Bereza T., Buwała M. Wincenty Witos (1874–1945). Kraków: Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2015. S. 10–11.

головним завданням якого було стабілізувати державний бюджет, зокрема налагодити систему надходження коштів²²⁶. Семен Підгірський, голова Українського Посольського Клубу, виголошуючи відповідь на звернення новопризначеного прем'єр-міністра Вітоса, вкотре звернув увагу на важке становище українського селянства, проблему колонізації, проблеми українського шкільництва та православної церкви, які досі потребували суттєвої допомоги. Підсумовуючи політик, доволі обережно, зауважив, що «до теперішнього уряду – уряду польської реакції, ми не маємо довіря»²²⁷. Тобто УПР з цього часу остаточно стала опозиційною до уряду, що, зокрема, проявилось у відмові об'єднання підтримувати новий державний бюджет у травні 1923 р.²²⁸.

Мобілізації українських суспільно-політичних сил в таких умовах сприяло проведення 28 травня 1923 р. у Холмі Третього Українського з'їзду Холмщини та Підляшшя. Під час заходу його учасниками аналізувалася поточна політична ситуація, були визначені найголовніші на той момент завдання для української громади, розглядалися організаційні питання, обговорювалося становище українства в освітній, релігійній та економічній сферах, а також були заслухані звіти українських депутатів до польського сейму та сенату. Зокрема на сторінках газети «Наше життя» відзначалося: «В справі політичної ситуації і завдання часу реферував посол Пав. Васильчук, дав детальний аналіз сучасної політ. ситуації. Окреслив відношення польських реакційно-шовіністичних кермуючих сфер і преси до українського народу в Польщі взагалі і до сучасного з'їзду зокрема... Павло Васильчук вказує на необхідність створення сильних організацій, при відсутності котрих сильна боротьба є неможливою. Організована боротьба мусить йти певною дорогою та мати певні витичні віхи»²²⁹.

²²⁶ Ibidem. S. 11.

²²⁷ Промова Голови Українського Посольського Клубу пос. Самійла Підгірського над експозе прем. Вітоса в Сеймі 2 червня ц.р. *Наше життя*. 1923. 23 червня. Ч. 26 (50). С. 2.

²²⁸ Крамар Ю. Парламентські вибори 1922 року... С. 123.

²²⁹ III Україн. Народний З'їзд в Холмі. *Наше життя*. 1923. 3 червня. Ч. 23 (47). С. 1–2.

Крім цього на з'їзді була прийнята низка резолюцій. В одній з них було задекларовано, що «одиноким демократичним виходом для упорядкування життя укр. населення земель Холмщини, Підляшшя, Полісся, Волині і Східної Галичини в Польщі є об'єднання цих укр. земель на началах націон. територіальної автономії»²³⁰.

Відповідно до іншої резолюції з'їзду було створено Український народний комітет Холмщини та Підляшшя, перед яким ставилося завдання стати «політичною репрезентацією і керуючим органом українського населення», тобто надпартійною надбудовою, яка би керувала організованим життям української громади краю²³¹. Передбачалося, що в рамках комітету будуть репрезентовані всі повіти краю, а чисельність делегатів корелюватиметься чисельністю українського населення. Відтак, для Холмського повіту визначили чотирьох представників, від Грубешівського, Томашівського, Білгорайського та Володавського повітів – по два, від Замойського та Красноставського – по одному.

До складу президії Комітету увійшли – Й. Скрипа (голова), Я. Войтюк та А. Рочняк (заступники), І. Новосад (скарбник), М. Ваврисевич (секретар)²³². В межах комітету було створено й низку комісій. Членами комісії з побудови Українського дому в Холмі стали: Г. Новосад, А. Васинчук, П. Васиньчук, П. Прокоп'юк, С. Пелех. До складу фінансової комісії увійшли: П. Васиньчук, П. Кандиба, С. Козачук, С. Козицький, В. Приступа. До економічної комісії були обрані: П. Васиньчук, О. Рочняк, Г. Новосад, А. Васинчук, С. Пелех. Членами комісії в справах шкільництва стали М. Ваврисевич, О. Решота, Л. Степанюк, Й. Скрипа, П. Кандиба²³³.

Ключовими завданнями новоствореної організації окреслювалися: створення мережі українських шкіл та освітніх гуртків (як державних, так і

²³⁰ Там само.

²³¹ Там само. С. 2.

²³² Український Народ. Комітет Холмщини і Підляшшя. *Наше життя*. 1923. 23 червня. Ч. 26 (50). С. 1.

²³³ Макар Ю., Макар В., Горний М., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 1. Дослідження. Чернівці: Букрек, 2011. С. 243.

приватних), врегулювання питання повноцінної та повноправної діяльності православної церкви в Польщі та повернення українській громаді відібраних раніше польською владою храмів та майна доброчинних установ, підготовка скликання Помісного собору православної церкви, спорудження в Холмі Українського народного дому²³⁴.

Втім робота цього Комітету так і не принесла суттєвих здобутків, однак, як зауважував український дослідник Юрій Перга, саме його створення стало вагомим кроком у суспільно-політичній діяльності українців Холмщини, Підляшшя та Волині, які прагнули об'єднатись задля вирішення спільних проблем українства краю, не зважаючи на партійні розбіжності, хоча саме вони фактично і не дали можливості реалізувати задекларовані постулати та звели усі зусилля нанівець²³⁵.

Ще однією формою комунікації делегатів до сенату та сейму із українськими виборцями та загалом мобілізації української громади регіону були посольські віча, кількість яких особливо зросла влітку 1923 р. серед місцевих громад Холмщини, Підляшшя та Волині. Наприклад, 8 липня відбулося віче в Косині Володавського повіту, присвячене проблемам жіноцтва краю, яке відвідали близько 2 000 осіб з різних куточків Підляшшя. Цього ж дня у Тарногороді пройшло віче послів А. Васиньчука та С. Любарського, які прозвітували про свою роботу в сеймі, а опісля було обговорено питання самоврядування²³⁶. Тоді ж відбулась багаточисельна зустріч (були присутні приблизно 1 000 осіб) із послом С. Козицьким у Мокрому, що на Дубенщині. 12 липня пройшли «справоздавчі віча» С. Маківки та С. Хруцького у селах Сосновиця та Лащів (Томашівського повіту) відповідно. 15 липня С. Хруцький зустрічався із виборцями у селах Вершиці та Шлятині Томашівського повіту. 20–23 травня пройшли посольські віча в м. Горохові, що на Волині²³⁷. Зрештою, на зустріч з депутатами Я. Войтюком та П. Васиньчуком, яка відбулася в

²³⁴ Там само. С. 244.

²³⁵ Перга Ю. Суспільно-політичне життя українців Холмщини... С. 83.

²³⁶ Надбужний П. Посольські віча. *Наше життя*. 1923. 15 липня. Ч. 29 (53). С. 2–3.

²³⁷ Посольські віча. *Наше життя*. 1923. 5 серпня. Ч. 32 (56). С. 1–2.

Угруську Володавського повіту 28 серпня 1923 р., прибуло понад тисячу мешканців цього та навколишніх сіл. Присутні вислухали звіт про роботу українських депутатів парламенту та розкупили всі запропоновані примірники газети «Наше життя», чим, як писали у виданні, «виявили зріст свідомости нашого народу»²³⁸.

Загалом можна припустити, що такі велелюдні посольські віча продемонстрували не лише активність виборців, а й їх наростаюче розчарування та радикалізацію поглядів, яку також поділяли й самі послы. Наприклад, під час роботи літньої сесії сейму 1923 р. у ході дискусії над тимчасовим 3-місячним бюджетом, посол П. Васиньчук виступив із критичними зауваженнями щодо роботи міністерства освіти та фінансів²³⁹.

Пізніше після прийняття сеймом 4 серпня закону «про маєтковий податок» (протягом 3 років починаючи від 1924 р. усі польські громадяни мали сплатити одноразово із рухомого та нерухомого майна податок, очікувана сума якого сягала би 1 мільярду золотих франків) із ще більш гострою заявою виступив голова Українського Посольського клубу С. Підгірський²⁴⁰. Зокрема, він від імені Українського та Білоруського Посольських клубів висловив незадоволення з приводу впровадження цього закону, прирівнявши новий податок із даниною. Водночас, зауваживши, що після, на той момент, 4-річного «польського панування» українці та білоруси, здебільшого інтелігенція, «не мають громадянства, а тим самим позбавлені всіх громадянських і політичних прав, громадські діячі, як і громади безправні та збіднілі, не кращий стан справ у шкільництві, у якому відбувається активна полонізація». Також очільник УПР наголошував, що не вирішеним залишалось й земельне питання, адже надалі тривала насильна та пришвидшена колонізація українських та білоруських земель. Відтак він робив висновок, що «з огляду на це, народ український і білоруський не почуваються до обов'язку відносно Польської держави платити

²³⁸ Посольські віча. *Наше життя*. 1923. Ч. 36. 2 вересня. С. 2.

²³⁹ З Сейму. *Наше життя*. 1923. 12 серпня. Ч. 33 (57). С. 3.

²⁴⁰ Маєтковий податок (данина). *Наше життя*. 1923. 12 серпня. Ч. 33 (57). С. 3.

надзвичайні данини, а тому не маючи змоги перешкодити ухвалі цього закону парламентарі складають із себе відповідальність за його втілення»²⁴¹.

Зрештою, у середині вересня 1923 р., після року роботи БНМ в сеймі та сенаті, в українській пресі вкотре з'явилися зауваження про невиконання вимог українського народу, зокрема відкриття мережі українських шкіл та культурних установ, допомоги у відбудові краю, відкритті церков. Українське представництво в парламенті виразно заявило про низку вимог, натомість, як зауважували у «Нашому житті», «польські політики, польське суспільство, як і досі – глухе на ці домагання і в найліпших випадках устами своїх міністрів говорить – почекайте. Все, як було, все – по-старому, нічого не змінилось»²⁴².

Не останню роль у такому стані справ відіграла і дезорганізація в рядах тодішньої української політичної еліти краю. Починаючи з весни 1923 р. дедалі більше втрачав свою монолітну структуру.

З одного боку, парламентарі, які тяжіли до правих поглядів, зблизилися з галицькою Українською Народною Трудовою Партією (УНТП)²⁴³. 21 травня 1923 р. відбувся з'їзд УНТП, під час якого було виголошено протест щодо рішення Ради послів Антанти, ухвалено прийняття курсу «реальної політики», яка також передбачала прагнення територіальної автономії «для всіх українських земель у межах Польської держави»²⁴⁴. Під час роботи з'їзду взяли участь делегати й з УПР (головавав Самійло Підгірський, а послі Василь Дмитріюк, Борис Козубський і Сергій Хруцький, сенатор Михайло Черкавський увійшли до УНТП). Однак цей новий курс УНТП спрямований на автономію зазнав краху опісля рішення Ради Антанти і переходу польських проурядових кіл до програми «національної асиміляції меншин»²⁴⁵.

²⁴¹ Заяви Голови Українського Посольського С. Підгірського в Сеймі в справі маєткового податку. *Наше життя*. 1923. 12 серпня. Ч. 33 (57). С. 3.

²⁴² Без змін. *Наше життя*. 1923. 16 вересня. Ч. 38 (62). С. 1.

²⁴³ Szumiło M. Antoni Wasylczuk... S. 76.

²⁴⁴ Зайцев О. Українська Народна Трудова Партія (1919–1925). URL: <http://prima.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um7/Statti/2-ZAJTSEV%20Oleksandr.htm>

²⁴⁵ Ibidem.

З іншого боку, складна економічна ситуація у Польщі 1920-х рр. сприяла збільшенню популярності лівих ідей серед тодішнього українського політикуму та суспільства загалом. Не оминули такі тенденції й українців Холмщини, Підляшшя, Волині та Полісся, в тому числі і в цьому контексті не без впливу української галицької політичної еліти.

Справа в тому, що на хвилі рішення Ради послів Антанти щодо Галичини, місцева Українська соціал-демократична партія (УСДП) під час партійного з'їзду від 18 березня 1923 р. у Львові провела вибори Нової управи та статуту, водночас офіційно заявивши про перехід на комуністичну платформу та проголосивши себе захисником «інтересів українського робітництва не лише Галичини, а й Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя», а відтак окреслила ареалом поширення своєї діяльності всі українські землі, що опинилися у складі Другої Речі Посполитої, щоб «дорогою класової боротьби ... побудувати соціалістичний суспільний лад»²⁴⁶.

Відповідно УСДП намагалася здійснювати вплив й на УІР, який вже незабаром дав очевидні результати. Так, 23 травня 1923 р. всередині Українського Клубу було створено автономну соціалістичну фракцію, до якої увійшли Я. Войтюк, А. Пащук, Х. Приступа, Й. Скрипа, П. Васиньчук, М. Чучмай, а дещо пізніше до неї вступили також С. Маківка, В. Мохнюк і А. Братунь²⁴⁷. Згадані діячі займалися підготовкою проведення Соціалістичного конгресу Волині, Полісся, Підляшшя і Холмщини, що мав відбутися восени 1923 р., однак його заборонила проводити польська поліція²⁴⁸.

Натомість 17 листопада 1923 р. у Луцьку вдалося організувати зустріч волинських соціалістичних діячів та соціалістів з Холмщини та Підляшшя. Під час її роботи було прийнято рішення про створення обласної організації УСДП

²⁴⁶ Організаційний статут української соціалдемократичної партії Галичини, Холмщини, Полісся і Підляшшя ухвалений на Партійному Зїзді 18 марта у Львові. *Наше життя*. 1923. 26 серпня. Ч. 35 (59). С. 2–3; Райківський І. Перехід галицької УСДП у комуністичний табір на початку 1920-х рр. *KOMUNIZM: System – Ludzie – Dokumentacja. Rocznik Naukowy*. 2015. Nr. 4. S. 43.

²⁴⁷ Райківський І. Перехід галицької УСДП... S. 47.

²⁴⁸ Ibidem.

Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя з центром у Луцьку. На розширеному засіданні Головної управи УСДП 9 грудня 1923 р. було обрано діячів, які як представники відповідних регіонів увійшли до управи УСДП. Мова йшла, зокрема, про депутатів соціалістичної фракції УПР (Я. Войтюк, А. Пащук, Х. Приступа і М. Чучмай), а С. Маківка став заступником члена управи. Після цього соцфракція УПР фактично стала парламентським представництвом УСДП, яка ще рік тому, як і УНТП, вважала за необхідне вибори до польського парламенту бойкотувати²⁴⁹.

Зрештою, своєрідною «третьою стороною» всередині тодішньої української політичної еліти Холмщини, Підляшшя, Волині та Полісся виявився А. Васиньчук. Останній, аби протистояти розколам всередині Українського Клубу, у травні 1923 р. після 2-місячної перерви повернувся до діяльності в УПР. Крім цього, він разом із С. Любарським (посол), О. Карпінським, Д. Герштанським та І. Пастернаком (сенатори) оголосив про створення групи автономістів-федералістів, які відстоювали «приведення до отримання українською етнографічною територією в кордонах Польщі широкої політично-національної автономії із власним сеймом, судовою системою, адміністрацією, шкільництвом і військом, вважаючи таку автономію доречною перехідною формою до часу виконання ідеї Великої Соборної України». Зокрема, під час Третього з'їзду українців із Холмщини та Підляшшя в Холмі А. Васиньчук, представляючи програмні тези своєї групи, відзначав: «Вимагаємо територіальної автономії для Галичини, Волині, Полісся, Холмщини і Підляшшя із окремим сеймом у Львові, Луцьку чи Холмі, який ухвалював би закони, приймав рішення в шкільних та адміністративних справах і про поділ провінції. Йду далі – вимагаю українських полків у польській армії та наводжу як приклад Австрію, Швейцарію. Українські полки мають служити на українських землях – за оборону Польщі перед ворогами ми повинні

²⁴⁹ Szumiło M. Antoni Wasyńczuk... S. 83.

отримати права, що нам належать. Вимагаю, аби на польських грошах були українські написи»²⁵⁰.

Однак, в тодішніх умовах радикалізації суспільного руху та активізації масових робітничих страйків, помірковані ідеї А. Васиньчука не отримали підтримки в УПР. Чи не прикметно, що коли 15 жовтня 1923 р. в Холмі відбувалася нарада українських послів з приводу нагальної політичної ситуації, в їхньому середовищі, з подачі П. Васиньчука, Й. Скрипи та Й. Войтюка, переважали думки, що в разі оголошення в державі загального страйку, українцям варто до нього долучитися, а С. Маківка взагалі закликав до збройної боротьби. Лише підтримка А. Васиньчука С. Любарським, які переконували, що виступ лише скомпрометує український рух та надасть право польській пресі писати про «український більшовизм», схилила дискутантів до рішення не вдаватися до жодних дій, а спостерігати за розвитком подій та у разі потреби скликати Народний Комітет Холмщини та Підляшшя, який і мав визначати подальші кроки української ситуації²⁵¹.

Тим часом, на рубежі 1923–1924 рр. польська влада, замість вирішення нагальним питань української громади, розпочала масові обшуки і арешти активістів українського руху. Наприклад, в ніч на 31 січня 1924 р. поліцією лише на території Томашівського повіту було заарештовано 20 осіб, зокрема: М. Шекулу, О. Пекаря, В. Дмитришина, М. Королька, В. Тилика, С. Кузяка, П. Ценя, А. та Ф. Дробинських, С. Боринчука, П. Шутовського. Цієї ж ночі у Грубешівському повіті було заарештовано 70 осіб, серед них 30 жінок²⁵².

Прикметно, що А. Васиньчук з трибуни сейму, послідовно як «автономник-федераліст», відреагував на масові переслідування українських активістів наступним чином: «Хто вірить в Соборну Україну, нема чого нині боятися переводити в життя гасла національно-територіальної автономії. Сім

²⁵⁰ Szumiło M. Antoni Wasyńczuk... S. 76-77; Szumiło M. Anton i Pawło Wasyńczykowie... С. 60.

²⁵¹ *Перга Ю.* Суспільно-політичне життя українців Холмщини... С. 83.

²⁵² *Макар Ю., Горний М., Макар В., Салок А.* Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя українців холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Чернівці: Букрек, 2011. Т. 1. Дослідження. С. 247.

мільйонів територіального народу в межах Польщі мусять мати власний сейм, власну адміністрацію, власне судочинство, шкільництво, територіальне військо і монету, і таким чином Польська республіка повинна бути перебудована на засадах федерації»²⁵³.

Врешті, посол лише словами не обмежувався. 13 квітня 1924 р. з ініціативи А. Васинчука постав споживчий кооператив «Добробут». У травні цього ж року разом із М. Чучмаєм він організував в Луцьку кооперативний з'їзд Волині, Холмщини, Підляшшя та Полісся, на якому лунали пропозиції зі створення Українського народного банку, мережі універсальних селянсько-кредитно-споживчих кооперативів, мережі регіональних кооператив та банків, відновлення Економічної Ради Волині, Холмщини, Підляшшя та Полісся тощо. Зрештою, у липні 1924 р., коли у Польщі подальша економічна нестабільність переростала у нестабільність суспільно-політичну і виник сприятливий час для дедалі радикальніших гасел як в крайніх правих та лівих колах, А. Васинчук під час виступу на посольському віче у Володимирі-Волинському вкотре наголошував на недоцільності революційних методів та висловлював переконання, що незалежність України як далекосяжну мету можна було би досягнути виключно через первісне здобуття адміністративно-територіальної автономії в межах мирної та стабільної Польщі²⁵⁴. Однак така послідовна та поміркована позиція в тодішніх умовах значно популярніших серед населення популістичних ідей лівого спрямування не здобула значної кількості прихильників, а відтак коли стало очевидним, що А. Васинчук не мав жодних шансів реалізувати власну програму у такій ситуації, в жовтні 1924 р. він вийшов зі складу УПР²⁵⁵.

Таким чином, українські діячі Холмщини та Підляшшя, Волині та Полісся завдяки консолідації власних сил у перші повоєнні роки зуміли здобути досвід

²⁵³ Макар Ю., Горний М., Макар В., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя українців холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Чернівці : Букрек, 2011. Т. 1. Дослідження. С. 247.

²⁵⁴ Szumiło M. Antoni Wasyńczuk... S. 93;

²⁵⁵ Szumiło M. Antoni Wasyńczuk... S. 76-77; Szumiło M. Anton i Pawło Wasyńczykowie... С. 60.

парламентської діяльності, на відміну від українських політичних кіл Галичини, які вирішили вибори до польського сенату та сейму 1922 р. бойкотувати. Найбільший вплив та підтримку серед місцевого населення, як продемонстрували результати виборів 1922 р., отримав Блок національних меншин, складовою частиною якого був й УЦВК. Створена з числа українських senatorів та послів УПР актуалізувала «українське питання» у стінах польського парламенту, хоча як єдина фракція проіснувала не довго, розділившись за ідейними напрямками на праві, ліві та помірковані «автономістсько-федералістичні» кола. Водночас ставало зрозумілим, що в межах українського політичного руху бракує сили, яка би могла однаково адекватно реагувати як на соціальні, так і національні виклики, зберігаючи при цьому свій вплив як у стінах обох палат польського парламенту, так і серед українських виборців краю.

РОЗДІЛ 3 УТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТІЇ «СЕЛЯНСЬКИЙ СОЮЗ» В СЕРЕДИНІ 1920-Х РР.

3.1. Формування програмних і організаційних засад

Новий етап у діяльності політичних діячів Холмщини та Підляшшя, Волині ознаменувала поява «Сельсоюзу» (Українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз»), який постав у серпні 1924 р. завдяки послам-соціалістам в м. Холмі після арештів українських діячів та закриття і заборони польською владою УСДП у січні 1924 р.²⁵⁶.

Ідея створення нової партійної організації з'явилася наприкінці березня 1924 р. у середовищі українських послів до польського сейму П. Васиньчука, А. Братуня, М. Чучмая, С. Маківки, С. Козицького, С. Назарука та В. Дмитрюка, які ініціювали створення нової лівої української селянської партії²⁵⁷.

Упродовж весни – літа 1924 р. у селах та містечках Волині, Холмщини, Підляшшя та Полісся відбулися зібрання місцевих мешканців, на яких обрали делегатів на партійний установчий з'їзд, що пройшов 17 серпня 1924 р. у Холмі²⁵⁸.

Захід зібрав 125 делегатів та 17 гостей. Відкрив з'їзд П. Васиньчук, після чого було затверджено склад президії форуму, до якої увійшли: С. Маківка як голова, Григорій Новосад з Покрівки та Антін Царук з Ростокі як заступники та В. Гуль зі села Депултичі Руські як секретар²⁵⁹.

Після короткого привітання з'їзду головою С. Маківкою та посла А. Братуня, який репрезентував на зустрічі Горохівський повіт, виголосив

²⁵⁶ Перга Ю. М. Створення Українського соціалістичного об'єднання... С. 265; Szumiło M. Antoni Wasyńczuk... S. 93.

²⁵⁷ Grunberg K., Sprengel B. Trudne sąsiedztwo. Warszawa, 2005. S. 454.

²⁵⁸ Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków, 1989. S. 68.

²⁵⁹ Холмський повітовий З'їзд «Селянського Союзу». *Наше життя*. 1924. Ч. 33. 24 серпня. С. 2.

реферат з аналітикою тодішнього політичного становища П. Васиньчук. Після цього з доповідями виступили селяни В. Гуль та П. Прокопюк зі с. Струпин на тему ролі селянства в тодішньому суспільно-політичному житті та поточні селянські завдання. Зокрема, обґрунтовуючи заснування власне селянської партії П. Прокопюк зазначав: «Ми знаємо, що союзником в боротьбі нашій за соціальне визволення є робітнича кляса. Однак завдяки тому, що ми власної сильної організації клясово-селянської не мали, то робітничі організації часто трактували наші інтереси не зовсім відповідно... трактували нас, як меншого брата, як якийсь додаток. А ми хочемо належного трактування себе і своїх специфічно-селянських інтересів. Це осягнемо тільки тоді, коли будемо представляти з себе політичну силу. А то нам дасть власна організація»²⁶⁰.

Крім цього під час з'їзду було заслухано доповідь селянина Григорія Новосада щодо справи культурно-господарського становища українського селянства в порівнянні із аналогічними процесами у тодішній Чехословаччині та Німеччині. Зрештою, за результатами з'їзду керівником новоствореного «Сельсоюзу» делегати обрали П. Васиньчука, а також було затверджено програму партію, яку, разом зі статутом, згодом опублікували в партійній газеті «Наше життя»²⁶¹, а також видали окремою брошурою у Холмі²⁶².

У програмних тезах відзначалося, що «Селянський союз», будучи класовим політичним об'єднанням українських селян, «стремить до знесення визиску незаможних селян та забезпечення селянству того значіння в політичному й суспільному житті, яке йому належить після його численности і праці, що горбом своїм воно поносить в теперішньому суспільстві і часі»²⁶³.

Репрезентуючи «потреби і жадання трудового люду», «Сельсоюз» ставив перед собою головною метою цілковиту заміну суспільних капіталістичних

²⁶⁰ Холмський повітовий З'їзд «Селянського Союзу». *Наше життя*. 1924. Ч. 33. 24 серпня. С. 2.

²⁶¹ Організаційний статут українського соціалістичного об'єднання «Селянський Союз». *Наше життя*. 1924. Ч. 36. 14 вересня. С. 2–3; Програмові тези Українського Соціалістичного об'єднання «Селянський Союз». *Наше життя*. 1924. Ч. 33. 24 серпня. С. 2–3.

²⁶² Програмові тези і організаційний статут Українського соціалістичного об'єднання «Селянський Союз». Холм: Українське соціалістичне об'єднання «Селянський Союз», б. д. 12 с.

²⁶³ Там само. С. 1.

відносин, за якої «праця не шанується і працюючий нарід, а в першу селянство визискується», на соціалістичний «трудоий» устрій, «в якому праця знайде належну оцінку й пошану, а працюючі селяни здобудуть рівнорядне становище в суспільстві»²⁶⁴.

У зв'язку з цим, новостворена партія декларувала застосування усіх можливих методів політичної боротьби, які би дозволили досягнути умов, за яких «селянство не буде потураним елементом, як в суспільному відношенні, так і в політичному», а стане «наймогутнійшою рішаючою політичною силою на своїх землях»²⁶⁵.

Відповідно, партія ставила перед собою завдання з цілковитої перебудови економічного, політичного та культурного життя, а ключовою окреслювалася «боротьба за землю, цей основний варстат праці селянства», оскільки в «Селянському союзі» вважали, що «повний розвиток усіх своїх національно-культурних задатків селянство осягне лише по належному задоволенню своїх господарчо-земельних домагань»²⁶⁶.

Загалом, у справі земельного питання та господарчої політики у партії декларували: необхідність переходу всіх «нетрудових» земель (поміщицьких, церковних та державних) до власності малоземельних та безземельних селян без викупу відповідно до трудових норм на засадах індивідуально – спадкового користування; проведення такого розподілу землі відповідно до трудових норм трудовими селянськими комітетами, насамперед, поміж місцевим населенням; збереження у державній власності земель, необхідних для «зразкових господарств» та наукових цілей; удержавлення всіх підземних багатств та лісів і використання цих ресурсів, насамперед, з метою відбудови знищених господарств краю; запровадження державної політики зі створення селянсько-господарського кредиту, аграрної допомоги, постачання рільничих машин та

²⁶⁴ Там само.

²⁶⁵ Програмові тези Українського Соціалістичного об'єднання «Селянський Союз». *Наше життя*. 1924. Ч. 33. 24 серпня. С. 2.

²⁶⁶ Програмові тези і організаційний статут Українського соціалістичного об'єднання «Селянський Союз». Холм: Українське соціалістичне об'єднання «Селянський Союз», б. д. С. 1–2.

спорядження, що спрягло би розвитку та вдосконаленню сільських господарств та сільськогосподарської культури; запровадження боротьби проти «сучасного визиску села містом і усунення нерівномірности цін поміж витвором праці селян – сільськогосподарчими продуктами і фабрикатами»; створення власних торговельних організацій селян для збуту сільськогосподарської продукції, аби уникнути і цій справі «експльоатації й посередництва»; забезпечення контролю праці на підприємствах зі сторони державних та робітничо-селянських організацій та участі робітників в прибутках підприємств²⁶⁷.

У справі освіти «Селянський союз» виступав за загальне, обов'язкове, світське навчання рідною (для української громади – українською) мовою; державне фінансування навчання в початковій, середній та вищій школі, як загальноосвітній, так і фаховій; створення на українських теренах українських шкіл всіх типів та ступенів; удоступнення навчання в школах для всього українського селянства; запровадження шкільної та позашкільної професійної, сільськогосподарської та технічної освіти для селян²⁶⁸.

Щодо сфери громадянських прав, у програмному документі наголошували на «незайманості» людського життя; необхідності свободи слова, друку, політичних переконань, зборів, об'єднань в організації; відділенні церкви від держави та пов'язаним з ним поборюванням клерикалізму; свободі віросповідання²⁶⁹.

Щодо аспектів праці та соціального захисту у «Сельсоюзі» відстоювали запровадження 8-годинного робочого дня на підприємствах; державного забезпечення у випадку старості, каліцтва та безробіття; охорони праці жінок та малолітніх; безплатної медичної допомоги для селянства та робітництва.

У податковій сфері партійна програма передбачала: зменшення податків шляхом скасування у державному бюджеті всіх непродуктивних видатків і перекладення податкових зобов'язань на «посідаючі кляси»; заміну всіх

²⁶⁷ Там само. С. 2–3.

²⁶⁸ Програмові тези Українського Соціалістичного об'єднання «Селянський Союз». *Наше життя*. 1924. Ч. 33. 24 серпня. С. 2–3.

²⁶⁹ Там само. С. 3.

податків єдиним – прогресивно – доходним, при цьому прожитковий мінімум мав би бути звільнений від оподаткування; скасування митних оплат на сільськогосподарські знаряддя та інші відповідні одиниці, потрібні для піднесення сільського господарства та культури²⁷⁰.

Зрештою, у справі судівництва до програми включили вимоги із запровадження інституту мирових судів, судів присяжних, надання безплатної правової допомоги будь-кому із потребуючих у ній, а також скасування смертної кари²⁷¹.

У той же час, поруч із соціальними гаслами у партійній програмі декларувалася й необхідність національного визволення українського селянства, а перебудова всіх ділянок життя на нових основах повинна була здійснюватися виключно в національних формах. Крім цього, оскільки селянство становило більшість українського народу, то і «Сельсоюз» зорієнтував свою діяльність на «цілий нарід», здобуття права на самовизначення якого також визначалося одним із головних завдань новоствореної партії. Втім досягнення зазначених цілей, як зазначалося в програмі, могло бути втілене в життя лише у тому разі, коли політична влада перейде «в руки селянства поруч з робітництвом»²⁷².

Свою чергою організаційний статут «Сельсоюзу» складався з трьох розділів.

Перший розділ обґрунтовував членство у партії, визначав права та обов'язки партійних членів, порядок їх прийому та виключення. Згідно зі статутом, членом партії могла бути кожна особа, яка досягнула 18 років, котра була зобов'язана знати програму «Селянського союзу», виконувати постанови з'їздів, конференцій, брати активну участь у партійному житті, зокрема в загальних зібраннях партії, регулярно сплачувати внески, підтримувати партію

²⁷⁰ Програмові тези і організаційний статут Українського соціалістичного об'єднання «Селянський Союз». Холм: Українське соціалістичне об'єднання «Селянський Союз», б. д. С. 4.

²⁷¹ Програмові тези Українського Соціалістичного об'єднання «Селянський Союз». *Наше життя*. 1924. Ч. 33. 24 серпня. С. 3.

²⁷² Там само. С. 2–3

матеріально та морально, розповсюджувати газету та видання «Сельсоюзу», належати до його освітніх, професійних та економічних організацій. Водночас член не мав права поза партією виступати проти ухвал та рішень її виконавчих органів, допускатися неморальних вчинків, належати до інших політичних груп або шкодити своєю працею інтересам «Селянського союзу»²⁷³.

У другому розділі статуту вказувалось, що українське соціалістичне об'єднання «Селянський союз» складається зі сільських, окружних комітетів та Центрального комітету (ЦК). Сільські комітети створювалися у кожному населеному пункті, де було не менше трьох осіб, які визнавали партійну програму. Згадані особи мали поширювати ідеологію «Сельсоюзу», розповсюджувати партійні книги та газети, дбати про збільшення числа членів об'єднання. Один із членів сільського комітету був його керівником і виконував обов'язки мужа довір'я за уповноваженням окружного комітету²⁷⁴.

Сільським комітетом керував окружний комітет, який нараховував 3 – 5 членів, обраних на окружних з'їздах, з осідком здебільшого в повітовому місті. Своєю чергою окружні комітети обирали президії, які були їх виконавчим органом. До президії входили голова, заступник (він же скарбник) та секретар. Окружний комітет скликався не менш як один раз на місяць та звітував про роботу на окружних з'їздах, а також перед ЦК. До обов'язків окружної організації належало керівництво діяльністю гуртків, проведення на терені свого округу політики «Селянського союзу», опіка щодо політичного усвідомлення своїх членів, піклування про політичне усвідомлення своїх членів та активності економічної та культурної організації, проведення діловодства та фінансових справ об'єднання²⁷⁵.

Центральний комітет обирався на з'їздах окружних комітетів. ЦК обирав президію з 5 членів: голову, двох заступників (один з них був скарбником), двох

²⁷³ Організаційний статут українського соціалістичного об'єднання «Селянський Союз». *Наше життя*. 1924. Ч. 36. 14 вересня. С. 2.

²⁷⁴ Програмові тези і організаційний статут Українського соціалістичного об'єднання «Селянський Союз». Холм: Українське соціалістичне об'єднання «Селянський Союз», б. д. С. 7–9.

²⁷⁵ Там само. С. 8–9.

секретарів. Президія ЦК репрезентувала комітет і виконувала його постанови. Крім того з'їзд обирав ревізійну комісію з трьох членів і одного заступника, яка контролювала господарчу діяльність ЦК і окружних комітетів.

ЦК складався з чотирьох секцій – політичної, культурно-освітньої, фінансово-господарчої, преси і пропаганди – і керував усією діяльністю організації: скликав окружні з'їзди і конгреси, розпускав окружні комітети, дбав про свої видання та їх розповсюдження. Він представляв усе об'єднання, керував його діяльністю, складав його бюджет і виробляв тактику, давав вказівки своїм представникам у парламенті, вів переговори з урядом щодо своїх вимог, готував матеріали для конгресу, на якому звітував про свою діяльність²⁷⁶.

Конгрес був найвищим органом «Селянського союзу». До його складу з правом вирішального голосу входили члени ЦК, ревізійної комісії та представник парламентської фракції. Відбувався конгрес щорічно не пізніше 20 травня. Його порядок денний складався ЦК і оголошувався в пресі за місяць до конгресу. Останній затверджував звіт ЦК і партійного суду, змінював програму і статут, визначав тактику, обирав ЦК, ревізійну комісію та суд, розглядав справи з життя об'єднання. При особливо виняткових обставинах або на вимогу окружних комітетів у статуті передбачалося проведення надзвичайного конгресу, який скликався ЦК або на вимогу окружних комітетів²⁷⁷.

У третьому розділі статуту визначались джерела грошового фонду – внески, податки, доходи від підприємств і особливі прибутки. В документі відзначалося, що розмір членського внеску визначає конгрес, а до його скликання для свого округу його встановлював окружний з'їзд. Передбачалося, що 30 % податку збиратиме ЦК, а 70 % – окружні комітети. Останні були також відповідальними за регулярне стягнення податків. Водночас місцеві організації

²⁷⁶ Організаційний статут українського соціалістичного об'єднання «Селянський Союз». *Наше життя*. 1924. Ч. 36. 14 вересня. С. 3.

²⁷⁷ Програмові тези і організаційний статут Українського соціалістичного об'єднання «Селянський Союз». Холм: Українське соціалістичне об'єднання «Селянський Союз», б. д. С. 10–11.

мали право встановлювати, за дозволом ЦК, додатковий податок на спеціальні цілі²⁷⁸.

Оскільки активними діячами «Сельсоюзу» окрім власне послів до польського парламенту ставали вчителі, керівники відділів «Просвіти», «Рідної хати», різних українських кооперативів та суспільних організацій Холмщини, Підляшшя, Волині та Полісся, вже до осені 1924 р. новоствореній партії вдалося стати найпопулярнішим українським рухом в краю та розбудувати широку організаційну мережу, яка станом на 10 жовтня 1926 р. нараховувала 14 окружних комітетів – у Холмі, Володаві, Бресті, Горохові, Кобрині, Кременці, Дубно, Луцьку, Дрогобичі, Рівному, Львові, Любомлі, Бродах і Березові, а також включала 233 районних комітети²⁷⁹.

Таким чином, упродовж 1922–1924 рр. чільним українським діячам Холмщини, Підляшшя, Волині та Полісся вдалося пройти шлях від організації Українського Центрального Виборчого Комітету, самоврядної одиниці у складі Блоку національних меншин, а разом з останнім – репрезентантів української громади у польському парламенті до становлення повноцінної політичної партії, яка у стінах польського парламенту відстоювала на владному рівні права та інтереси українських селян і водночас постійно комунікувала з останніми на місцевому (повітовому та сільському) рівнях.

3.2. Парламентська діяльність

Прописані у програмному документі партії вимоги соціального характеру, а також національні домагання зі запровадження української мови навчання та діловодства, українського шкільництва різного рівня, відновлення закритих раніше православних храмів, розбудова зруйнованих в роки Першої світової війни господарств та, зрештою, проведення вигідної для українського

²⁷⁸ Організаційний статут українського соціалістичного об'єднання «Селянський Союз». *Наше життя*. 1924. Ч. 36. 14 вересня. С. 3.

²⁷⁹ Сизоненко Г. Сельроб у боротьбі за возз'єднання. Львів: Каменяр, 1971. С. 40.

селянства земельної реформи, за якої земля без відшкодування була би розподілена між місцевими селянами, боротьба з польським осадництвом лягли в основу парламентської діяльності чільних діячів «Селянського союзу» з перших днів його створення. При цьому, у «Селянському союзі» чітко себе відмежовували у парламенті від польських лівих партій, яких вважали своїми прямими конкурентами за голоси селянства, насамперед з ПСЛ «Визволення», які приїжджали в українські села Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя з метою агітації. Водночас ППС «сельсоюзники» критикували за непослідовну боротьбу із польською правницею при паралельній політиці щодо українців на Волині, Поліссі та у Люблінському воєводстві, яка мало чим відрізнялася від підходів польських правих²⁸⁰.

Так, вже у вересні 1924 р. – за місяць після офіційного заснування нової партії – в процесі обговорення бюджету Міністерства Рільних Реформ у сенаті від імені Українського клубу загалом та «Сельсоюзу» зокрема виступив посол М. Чучмай. Депутат оприлюднив заяву УПР про відмову підтримки бюджету цього міністерства, оскільки в документі були проігноровані потреби «непольського населення», зокрема жодним чином не передбачалися процедури справедливого для українських селян виділення земельних наділів, а натомість основний акцент робився на політику колонізації, яка водночас, на думку М. Чучмая, слугувала й полонізації українців Холмщини, Підляшшя, Волині та Полісся²⁸¹.

Ще через місяць – 15 жовтня 1924 р. – відбулось засідання Земельної комісії з приводу узгодження закону про парцеляцію та осадництво, і проекту виконання земельної реформи. Пправе крило сейму, насамперед з числа Християнської спілки національної єдності, під час обговорення цього питання в стінах парламенту внесло резолюцію про відкликання будь-яких дискусій над законом до часу подання до сейму урядового проекту (як цього прагнули у Раді

²⁸⁰ Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków, 1989. S. 44–45.

²⁸¹ З Сейму та Сенату. Промова посла М. Чучмая, виголошена в Сеймі при дискусії над бюджетом Міністерства Рільних Реформ. *Наше життя*. 1924. 14 вересня. Ч. 36 (109). С. 1.

Міністрів Другої Речі Посполитої), який мали узгодити протягом трьох тижнів. Проти такого підходу рішуче виступили не лише ліве крило сейму (включно із власне польськими партіями відповідного спрямування), але й представники національних меншин, зокрема й української, серед яких були й послі від «Селянського союзу»²⁸².

Водночас під час засідання сейму 29–30 жовтня 1924 р. представники УПР, в тому числі й «сельсоюзники», розкритикували заяви міністра закордонних справ Польщі Александра Скрижинського, який під час підписання Протоколу про мирне вирішення міжнародних суперечок від 1 жовтня 1924 р. на конференції Ліги націй у Женеві зазначив, що політика уряду Другої Речі Посполитої щодо національних меншин спрямована до «побудови та укріплення європейського миру»²⁸³. Зокрема С. Хруцький від імені всієї УПР зауважив, що українські терени всупереч міжнародним зобов'язанням не отримали автономії, мовні постанови були прийняті сеймом без участі українських представників напередодні останнього засідання Ліги націй та «всупереч прийнятим Польщею міжнародними зобов'язаннями, водночас вони обмежують ті права, якими уже користується український народ». С. Хруцький підсумовував: постанови були прийняті лише для того, щоб отримати схвалення польської політики зовні, адже гарантією миру у Європі є забезпечення прав національних меншин. В результаті Українська парламентська репрезентація у повному складі звернулася до сейму аби той ухвалив, що закордонна політика уряду щодо національних меншин є незадовільною, та водночас заяви міністра щодо ситуації у якій опинились національні меншини всередині Польщі не відповідають дійсності²⁸⁴. Однак ліві партії внесли постанову про те, що сейм підтверджує, що закордонна

²⁸² З Сейму та Сенату. *Наше життя*. 1924. 26 жовтня. Ч. 42 (115). С. 1–2.

²⁸³ Wnioski w sprawie polityki zagranicznej Rządu. *Sprawozdanie Stenograficzne z 157 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 29 i 30 października 1924 r.* S. 10–11.

²⁸⁴ Ibidem.

політика уряду відповідає інтересам Польщі, тому висловлена критика не вплинула на зміщення уряду Грабського, який залишився працювати надалі ²⁸⁵.

4 листопада 1924 р. у сеймі продовжувалось обговорення бюджету на 1925 р. та виступили прем'єр-міністр В. Грабський та міністр закордонних справ А. Скрижинський. Від імені Українського клубу виступив із промовою посол С. Хруцький, який звинуватив уряд на чолі з прем'єром в ігноруванні проблем нацменшин, насамперед, української. Із ним були солідарними й послі від «Сельсоюзу»²⁸⁶. А через тиждень – 11 листопада – представники Українського (включно зі «сельсоюзниками») та Білоруського парламентських клубів разом внесли дві резолюції: щодо висловлення вотуму недовіри уряду Грабського та про відмову у підтримці проекту бюджету на 1925 р. Однак пропозиції підтримали лише українські та білоруські депутати (52 голоси за), а усі польські партії виступили проти (282 голоси)²⁸⁷.

Осіня сесія сейму 1924 р. ознаменувалась не лише консолідованим голосуванням діячів УПР різного ідеологічного спрямування супроти заяв Польщі на міжнародній арені про задовільне становище національних меншин в державі, державного бюджету, а й суттєвими кадровими змінами всередині Українського клубу. У жовтні 1924 року Антон Васиньчук (рідний брат голови «Сельсоюзу» Павла) вийшов із УПР. У розлоному комунікаті з цього приводу посол зауважив, що рішення про вихід було прийняте через ідеологічні розбіжності різних груп, які входили до Клубу (як писав А. Васиньчук: «націоналісти, фашисти, безпартійні, Селянський союз, автономісти-федералісти») та неможливість вироблення спільної програми дій, яка, на думку А. Васиньчука, мала базуватись на негативному ставленні до Радянського Союзу при одночасній підтримці ідеї широкої української автономії в межах Другої Речі Посполитої²⁸⁸. Це рішення засудила редакція часопису «Наше

²⁸⁵ Косоноцький В. З Сейму та Сенату. *Наше життя*. 1924. 9 листопада. Ч. 44 (117). С. 1.

²⁸⁶ Preliminarz budżetowy na rok 1925 (dalsza rozprawa). *Sprawozdanie Stenograficzne z 158 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 4 listopada 1924 r.* S. 29–38.

²⁸⁷ З Сейму та Сенату. *Наше життя*. 1924. Ч. 46. 23 листопада. С. 1.

²⁸⁸ Васильчук А. Два комунікати. *Наше життя*. 1924. Ч. 45 (16 листопада). С. 2.

життя», друкованого органу «сельсоюзників», називаючи такий крок недоцільним. У відповідь на закиди А. Васиньчука про наявність різних ідеологічних угруповань всередині Українського парламентського клубу провід газети наголошував, що це є природнім явищем, адже УПР репрезентує «всі настрої в народі» і водночас є «нашим національним Соймом в Польських установчих зборах»²⁸⁹. Також восени 1924 р. діячі УСДП (Войтюк, Пащук, Приступа і Скрипа) вийшли із Української парламентської репрезентації та увійшли до складу новоствореного клубу «Комуністичної посольської фракції», яка репрезентувала Польську Комуністичну партію. Відтак УСДП припинила своє існування, а з цього приводу тижневик «Наше життя» (таким чином репрезентуючи і бачення «Селянського союзу» щодо цього питання) зазначав, що такий крок «за велику шкоду для трудових мас нашого народу затерти національне ім'я, легке позбування українського націон. імени, народнього «я» в момент, коли ведеться така тяжка боротьба за признання його чужим»²⁹⁰.

Тим часом на сесії 28 листопада 1924 року відбулось обговорення у третьому читанні законопроекту про розквартирування війська, який передбачав можливість зайняття військовими Другої Речі Посполитої державних та приватних будівель (включно із шкільними приміщеннями, в тому числі приватними). Оскільки така постанова могла значно ускладнити побут насамперед мешканців т. зв. «східних кресів» Польщі, тобто білорусів та українців, представниками цих національних громад у сеймі вкотре була розкритикована УПР, в тому числі депутатами від «Сельсоюзу», які в цьому контексті підтримали критичну щодо польської влади промову посла Хруцького. Втім із незначними правками постанова таки була прийнята²⁹¹. Подальшу критику обраного курсу уряду від імені УПР включно зі «сельсоюзниками» провадив депутат Б. Козубський, який 4 грудня під час обговорення бюджету Міністерства внутрішніх справ засудив підвищення

²⁸⁹ Два кроки. *Наше життя*. 1924. 30 листопада. Ч. 47 (120). С. 1.

²⁹⁰ Там само.

²⁹¹ Ustawa o zakwaterowaniu wojska. *Sprawozdanie Stenograficzne z 164 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 28 listopada 1924 r.* S. 9–15, S. 18–19.

видатків на поліцію, «політику уряду взагалі, та мін. внутрішніх справ зокрема». При цьому він підкреслював факт «брутальної й екстермінаційної системи правління щодо українців та білорусів, котра провадить “східні землі” до економічної руїни, стремить до знищення всього, що носить назву “український”»²⁹².

Разом з цим, від перших днів існування «Селянський союз» поруч із діяльністю в парламенті намагався налагодити роботу мережі місцевих осередків. Так, 5 жовтня відбувся повітовий з'їзд «Селянського союзу» у Бересті²⁹³. Під час роботи цього зібрання був сформований повітовий комітет партії «в складі В. Дмитріюк, Ів. Печко, Поліщук, Семак». Також було погоджено прийняття програмних тез, організаційного статуту «Селянського союзу» та вирішено за посередництва своїх послів домагатися від влади кредитної та землеробської допомоги, отримання кредитів з державного бюджету та «чим скоріших перевиборів органів самоврядування»²⁹⁴.

7 грудня 1924 р. відбувся повітовий з'їзд «Селянського союзу» і у Володимир-Волинському за участі понад сотні делегатів та двадцяти гостей. Був обраний окружний комітет для Володимир-Волинського повіту у складі: Сергія Назарука, Іллі Войтовича, Сильвестра Сасая, Кондрата Тимощука, Миколи Панасевича, та замісників – Юхима Бунди, Івана Атласа, Вилецького. Опісля з'їзду новостворений комітет обрав президію товариства: С. Назарук (голова), І. Войтович (заступник), М. Панасевич (секретар)²⁹⁵.

Крім цього з'їзд прийняв для повітового осередку організаційний статут Українського Соціалістичного Об'єднання «Селянський союз» та затвердив рішення увійти до його складу, водночас закликаючи селян повіту приєднатись до цього утворення. У резолюції представники З'їзду заявили, що «розвиток трудових мас» може відбуватись за відсутності обмежень громадянських

²⁹² З Союму та Сенату. *Наше життя*. 1924. 14 грудня. Ч. 49 (122). С. 1.

²⁹³ Вітаємо! В добрий час. *Наше життя*. 1924. 5 жовтня. Ч. 39 (112). С. 1.

²⁹⁴ З'їзд «Селянського Союзу» в Бересті. *Наше життя*. 1924. 19 жовтня. Ч. 41 (114). С. 1.

²⁹⁵ Повітовий з'їзд «Селянського Союзу» в Володимирі-Волинському. *Наше життя*. 1924. 14 грудня. Ч. 49 (122). С. 3.

свобод. Тому делегати протестували проти введення особливого стану на Волині, її милітаризації, відтак вони вимагали ліквідації цивільного та військового осадництва, заборони неврегульованої парцеляції землі та її поділу для місцевого селянства. Також З'їзд через своїх послів прагнув домогтись від сейму та Уряду зменшення податків для малоземельного селянства, надання кредитів та агротехнічної допомоги з держбюджету для відбудови господарств, усунення різниці цін на сільськогосподарську та фабричну продукцію²⁹⁶.

В той же час, кінець 1924 р. ознаменувався судовою справою проти українських послів. Після засідання сейму 18 грудня Павла Васиньчука, Сергія Козицького, Максима Чучмая мали видати судові через виступ на мітингу 26 серпня 1923 р. Згідно з обвинувачувальним актом, згадані послы «закликали українське населення до протидержавної акції, неплачення податків, а навіть до “різні та палення польських маєтків”». Українським послам інкримінували антидержавну діяльність за їхні висловлювання проти польської влади та осадників зокрема²⁹⁷.

Після оголошення цього рішення виступили обвинувачені послы, а також представники всіх українських партій, які склали спільну відозву-протест. Зокрема, виступаючи із трибуни парламенту, П. Васиньчук наголошував на відсутності у слідства реальних доказів щодо вчинення якогось із інкримінованих послам злочинів під час згаданого віче, і водночас закликав не піддавати сумніву усю правову систему Польщі, яка гарантувала кожному із делегатів до сейму та сенаторів недоторканість на час здійснення каденції²⁹⁸. Водночас слід відзначити, що виступ П. Васиньчука мав характер й своєрідного емоційного видовища, спрямованого проти націоналістично налаштованих послів від польської правиці та центру. Так, за його словами, дії уряду та підтримуваних його послів (головно з числа ендеції та Християнської спілки

²⁹⁶ З'їзд «Селянського Союзу» в Володимирі. *Наше життя*. 1924. 21 грудня. Ч. 50 (123). С. 3.

²⁹⁷ Власюк О. Діяльність українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» у 1924–1930 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. Острог, 2011. Вип. 17. С. 151.

²⁹⁸ Torzecki R. *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*. Kraków, 1989. S. 76.

національної єдності) були спрямовані на те, щоб «взяти за морду», тобто силою залякати всіх українських послів і в такий спосіб відвернути увагу суспільства, незадоволеного перманентною політичною та економічною кризою в міжвоєнній Польщі, і в той же момент знайти жертв, яких можна було звинуватити у виникненні такого стану справ. З огляду на це, П. Васиньчук наголосив, що українська сторона готова до «війни», розпочатої урядом проти послів, втім заявивши, що воліє «мати ворогів відвертих, а не лицемірних». На захист українських делегатів до сейму стали послы Г. Вишинковський (ПСЛ «П'яст»), В. Узембло та Н. Барліцький (обидва з ППС), які стверджували, що у разі прийняття сеймом рішення щодо видачі послів правосуддю, авторитет цієї установи буде підданий у суспільстві сумніву, що призведе до політичної дестабілізації загалом в Польщі.²⁹⁹ Свою незгоду також висловили «Народна організація міста Львова», Українська Трудова Партія, УСО «Селянський союз» та інші місцеві політичні осередки. У підсумку, хоч більшість послів до сейму підтримали видачу трьох українських послів до арешту (176 – «за», 147 – «проти»), однак українських послів таки не заарештували, вони повернулись додому, проте за ним був встановлений цілодобовий нагляд поліцейських служб та таємних агентів³⁰⁰. 11 лютого 1925 р. опісля засідання сейму П. Васиньчука було викликано на допит у справі «віча в Почаєві 6/VIII 1923», а також проведений обшук в його квартирі, де також мешкав С. Назарук. Реагуючи на цю ситуацію послы на чолі з С. Підгірським підготували звернення до Міністра внутрішніх справ із запитаннями чи відомо про ці випадки пану міністру, адже обшук був здійснений без ордеру, а чи можливо ця справа здійснена за його прямою вказівкою³⁰¹.

Діячі «Селянського союзу» також не залишилися осторонь проблеми українського шкільництва. У партії уважно слідкували за державною політикою у цій сфері. 7 січня 1925 року вийшло розпорядження міністра освіти про

²⁹⁹ Stenogramy sejmowe. 172 posiedzenie, łamy 35–41, 173 posiedzenie z 19 XII 1924, łamy 16–17.

³⁰⁰ З Сейму та Сенату. Промова посла П. Васильчука 18 грудня 1924 р. в справі видачі послів українського Клубу. Після видачі. *Наше життя*. 1925. 11 січня. Ч. 2 (126). С. 1–3.

³⁰¹ З Сейму та Сенату. Інтерпеляція. *Наше життя*. 1925. 22 лютого. Ч. 8 (132). С. 1.

раніше ухвалений закон «у справі організації шкільництва». Згідно із ним національним меншостям дозволялось відкривати школи на тих самих засадах, що й польські приватні школи. У етнічно змішаних регіонах «основним типом державної школи» визначалися спільні заклади навчання для дітей польської та непольської національностей. Однак якщо у гміні мешкало 25 % українців, білорусів чи литовців, то вони мали можливість, аби їхніх дітей навчали рідною мовою, у разі, якщо 40 батьків, які мешкали в одному шкільному окрузі, висловили би таке бажання. До цього закону також вийшло уточнення-розпорядження від міністра віросповідань та публічної освіти від 7 січня 1925 р. Зокрема у ньому йшлося, що постанова про організацію приватних шкіл мовою національних меншин поширювалась лише на Львівське, Станіславівське, Тернопільське, Волинське, Поліське, Новогрудське воєводства, Віленський адміністративний округ, Гродненський та Волковиський повіти Білостоцького воєводства. У відповідь із закликом до дій на шпальтах газети «Наше життя» виступив український посол від «Селянського союзу» С. Козицький, наголосивши, що до 31 березня потрібно внести заяви до шкільних інспекторів про бажання проведення уроків українською мовою³⁰². Зразок відповідних документів для заповнення був також надрукований із поясненнями у наступному номері пресового видання³⁰³.

Втім у справі організації шкільництва українська громада зіштовхувалась із чималими труднощами. Українські депутати отримували низку скарг щодо зловживання службовим становищем шкільними інспекторами, які відмовлялись приймати декларації про відкриття шкіл українцями. Наприклад, такі випадки мали місце у Товмачі, Любомилі, Ковелі, Дубні, Горохові, Бересті. Після скарг послів С. Козицького, В. Дмитріюка до Департаменту Загальних

³⁰² Козицький С. Домагаймося школи з українською мовою навчання. *Наше життя*. 1925. 1 лютого. Ч. 5 (129). С. 2.

³⁰³ Домагаймося школи з українською мовою навчання. Деклярація. *Наше життя*. 1925. 8 лютого. Ч. 6 (130). С. 2.

Шкіл Міністерства Освіти керівник Департаменту обіцяв залагодити справи, але процес постійно затягувався³⁰⁴.

Навесні 1925 р. свою діяльність активізували депутати на місцях, не зважаючи на заборону влади організувати віча. 1 березня 1925 р. у Луцьку Українське Соціалістичне Об'єднання «Селянський союз» провело повітовий селянський з'їзд за участі 97 делегатів. На порядку денному були винесені питання господарської діяльності селян, їх самоорганізації та засад культурної роботи³⁰⁵. «Селянський союз» на з'їзді постановив, що разом з УПР буде домагатися «зміни дотихчасової господарчої політики правительства і веденої в інтересах великого промислу і капіталу, на політику відповідаючи інтересам більшості населення – трудового селянства і взагалі трудових мас». Також З'їзд ухвалив, що буде домагатись податкових пільг, кредитів від держави для «трудоного селянства, так і поодиноким господарям як і укр. кооперативам»³⁰⁶. Також на цьому зібранні обговорювалось питання місцевого урядування, зокрема делегати закликали селян стежити, аби кошти, які виділяє держава для самоврядування йшли на фінансування української громади³⁰⁷.

Делегати у Луцьку обговорили й питання навчання українства, зауважили, що ключовими проблемами є брак належної освіти громади, українських вчителів та шкіл (значна їх частина перетворена на польські), свідомі перешкоди в організації приватного українського шкільництва, зокрема й вищого з боку польської влади. Повітовий селянський з'їзд висловив підтримку тактиці у сеймовій роботі УПР та Українського Соціалістичного Об'єднання «Селянський союз». У підсумку на вічі прийняли відозву до громадян із закликом боротьби за українське шкільництво, натомість делегати наголосили, що вимагатимуть виділення коштів пропорційно до кількості

³⁰⁴ З Сойму та Сенату. Інтерпеляція посла С. Козицького і товаришів з Клубу Українського до Міністра Освіти про відмову інспекторів приймати декларації шкільні від українців. *Наше життя*. 1925. 5 квітня. Ч. 14 (138). С. 1–2.

³⁰⁵ Селянський З'їзд у Луцьку. *Наше життя*. 1925. 15 березня. Ч. 11 (135). С. 3

³⁰⁶ Селянський З'їзд в Луцьку про господарчу кризу на селі. Україн. Трудове селянство в розпучливому положенню. *Наше життя*. 1925. 22 березня. Ч. 12 (136). С. 1

³⁰⁷ Селянський З'їзд в Луцьку про господарчу кризу на селі. Україн. Трудове селянство в розпучливому положенню. *Наше життя*. 1925. 22 березня. Ч. 12 (136). С. 2.

українців, «школи всіх ступенів і типів (початкових, технічних, середніх і високих) в своїй рідній мові, а зокрема залегалізованя й переняття на державний кошт існуючого у Львові Приватного Українського Університету, а на Волині переняття на державний кошт існуючих приватних українських середніх шкіл»³⁰⁸.

Водночас 21 червня 1925 р. відбувся з'їзд «Селянського союзу» в місті Дубно. Учасники З'їзду, як представники «трудового селянства» прийняли рішення приєднатись до лав «Селянського союзу», прийняли низку заяв-відозв. Зокрема це протести проти заборони «посольських справоздавчих віч на українських землях» та кампанії націленої на переслідування українських послів. Делегати закликали владу зменшити державні та комунальні податки відтермінувати їх виплату на 3 роки постраждалим внаслідок військових дій, надати кредитну допомогу для відбудови; усунути диспропорцію цін між промисловими та с/г товарами; зменшити мита на імпорту с/г техніку. Також З'їзд не схвалював законопроект про парцеляцію землі, виступав за заборону військового та цивільного осадництва. Відстоювати ці питання З'їзд делегував послам «Селянського союзу» в Українській парламентській репрезентації³⁰⁹. Наступний З'їзд «Селянського союзу» відбувся 6 вересня 1925 р. у м. Горохові. Учасники прийняли постанови на підтримку українського шкільництва та проти полонізації, заборони відкриття товариства «Просвіта», засудили проект закону «Про парцеляцію та осадництво», делегували вирішення окреслених проблем представникам «Селянського союзу» у парламенті³¹⁰.

В той же момент українські послы систематично складали відозви до Міністрів Справедливості (Юстиції) та Внутрішніх Справ з приводу арештів українських діячів. Однією такою черговою справою стала інтерпеляція «в

³⁰⁸ Темнота є найлютішим ворогом селянства. Освіта – головним оруddям проти народнього лиха. У.С.О. «Селянський Союз» є одиноким дійсним виразником волі трудового селянства. Всі трудящі стануть під прапор «Селянського Союзу». *Наше життя*. 1925. 29 березня. Ч. 13 (137). С. 2.

³⁰⁹ Дубенщина однодушно стає під прапор «Селянського Союзу». В єднані сила. Резолюції З'їзду «Селянського Союзу» в Дубні. *Наше життя*. 1925. 5 липня. Ч. 26 (150). С. 2–3.

³¹⁰ Резолюції прийняті на з'їзді У.С.О. «Селянський Союз» в Горохові 6 вересня 1925 р. *Наше життя*. 1925. 27 вересня. Ч. 38 (162). С. 3.

справі катування політичних в'язнів поліційному арешті при Володавському старостві». Протягом 24-27 лютого відбулись масові арешти на території Володавського повіту. Поліція затримувала осіб без ордеру та утримувала декілька днів, допит провадився лише на третій день у нічний час доби із застосуванням фізичної сили. З поміж 6 осіб, яких затримала поліція та піддавала тортурам аби вибити зізнання, один арештований українець (Микола Мищенко) напередодні третього допиту аби його уникнути завдав собі ран, від яких згодом й помер³¹¹. Наступне таке резонансне звернення українських парламентарів було 25 квітня 1925 р. через хвилю обшуків та арештів українців протягом березня-квітня у Волинському воєводстві. Ці репресивні заходи здійснювали не лише місцеві загони поліції, а й загони із інших міст (Львова, Люблина), їм допомагало також й військо (27 полк пішої артилерії, 23 полк піхоти, підофіцерська школа із Володимира та ін.)³¹².

Тим часом суд проти «сельсоюзників» П. Васиньчука, С. Козицького, М. Чучмая не завершився у грудні 1924 р., а тривав надалі – 6 травня 1925 р. у Рівному був назначений черговий розгляд справи. Ця справа набула резонансу, відтак відомі українські адвокати (Лев Ганкевич, Дмитро Левицький, Максим Левицький, Михайло Волошин, Василь Криницький, Олександр Карпинський, Самійло Підгірський) погодились захищати у суді обвинувачених³¹³. 10 травня суд вже виніс вирок – Чучмая засудили до 2 років, а Васиньчуку та Козицькому присудили по 1 року в'язниці. Після внесення застави у розмірі 500, 300 та 100 злотих відповідно – українських діячів відпустили, однак на цьому їх справа не завершилась адже було подано апеляцію вироку³¹⁴. Варто зауважити, що судовий процес проти українських послів набув не лише локального, а й міжнародного розголосу адже після суду на адресу П. Васиньчука приходили

³¹¹ З Сойму та Сенату. Інтерпеляція послів з Українського клубу до панів міністрів – Справедливости і Внутрішніх справ. *Наше життя*. 1925. 29 березня. Ч. 13 (137). С. 1.

³¹² З Сойму та Сенату. Внесок послів українського клубу в справі безпідставних масових арештувань українського населення. *Наше життя*. 1925. 3 травня. Ч. 18 (142). С. 1.

³¹³ Суд над нашими послами відбудеться 6-го травня ц.р. в Рівному. *Наше життя*. 1925. 3 травня. Ч. 18 (142). С. 1.

³¹⁴ Судили і засудили. *Наше життя*. 1925. 17 травня. Ч. 20 (144). С. 1.

листи із підтримкою та співчуттям від прем'єра Франції Поля Пенлеве, посла французького парламенту Кашена, члена парламенту Великої Британії Кенворта³¹⁵.

Врешті-решт, 29 жовтня 1925 р. Апеляційний суд у Любліні розглянув справу щодо обвинувачення українських депутатів П. Васиньчука, М. Чучмая, С. Козицького. На захист обвинувачених виступили адвокати О. Карпинський, В. Криницький, Е. Смяровські, Г. Ліберман. Суд знову заслухав 9 свідків, які повторили попередні свідчення, тобто підтвердили свої зізнання у Рівному. Серед них були депутат Вижиковський із партії Польської народної партії «Визволення», Б. Козубський (голова віча в Почаєві), Я. Войтюк (голова Комуністичної посольської фракції, що входила до складу Українського Клубу у 1923 р.). Прокурор Ходецький відмовився від пункту обвинувачення послів «про обвалення існуючого порядку», натомість підтвердив усі інші звинувачення. Однак суд виніс вирок, що українські послы невинні³¹⁶.

Іншим важливим напрямком діяльності «Сельсоюзу» у польському парламенті стало відстоювання економічних інтересів українського селянства, в тому числі в контексті майбутньої земельної реформи, зокрема пропонованого урядом В. Вітоса проекту уставу про парцеляцію та осадництво. Проблема парцеляції земель, як загалом земельне питання, була вкрай болючим та чутливим для українського населення т. зв. «східних кресів» міжвоєнної Польщі. Господарство пересічної тамтешньої української селянської сім'ї на Холмщині, Підляшші, Волині чи Поліссі було настільки невеликим, що не лише здебільшого не приносило прибутків, але й в багатьох випадках не дозволяло елементарно прогодувати сім'ї. Такий стан справ загострювався й безробіттям, яке в українських селах, що стали частиною Другої Речі Посполитої, досягло одних із найбільших розмірів в Польщі. Якщо врахувати, що ситуація ускладнювалася й значною руйнацією домогосподарств у роки Першої світової війни, які значною мірою не були відбудовані і до середини 1920-х рр., стає

³¹⁵ Після процесу. *Наше життя*. 1925. 24 травня. Ч. 21 (145). С. 2.

³¹⁶ Процес українських послів. *Наше життя*. 1925. 8 листопада. Ч. 44 (168). С. 1.

зрозумілим, на скільки дражливим для українських селян ставала тема осадництва та земельної парцеляції, і якої важливості набували власне економічні питання. Це пояснює і той факт, чому саме цьому аспекту парламентарі від «Селянського союзу», як представники, насамперед, українських селян краю, приділяли велику частку уваги³¹⁷.

На пленарному засіданні 19 лютого 1925 р. відбулося перше читання урядового проекту щодо земельної реформи, який був четвертим по рахунку таким проектом від 1919 р. Свій протест цьому законопроекту Український клуб вніс через представника «Сельсоюзу» С. Маківку. Посол підготував детальний реферат з цього приводу, у якому стверджував, що такий закон не сприяє вирішенню земельного питання, а лише полонізації. Однак, не зважаючи на критику українських депутатів, більшість сейму проголосувала за його подальший розгляд³¹⁸.

В травні 1925 р. у стінах сейму з економічними питаннями виступив голова «сельсоюзників» П. Васиньчук в контексті обговорення державного бюджету на 1925 р. Посол розкритикував політику уряду у кількох напрямках. Зокрема він зазначав, що уряд значно зволікав із відбудовою зруйнованих під час Першої світової війни будинків та господарств українців Холмщини та Підляшшя та виділенням дотацій з цього приводу. Як приклад, лідер «Сельсоюзу» вказував, що у Володавському та Холмському повітах станом на 1925 р. було відновлено лише майже 25 % зруйнованих будівель. Іншими суттєвими прорахунками влади, на думку посла, були безрезультатна робота «Комітету для справи національних та кресових меншостей», який діяв при Раді Міністрів, та обмеження сфери застосування української мови. Тому українське представництво у парламенті від імені П. Васиньчука постановило, що голосуватиме проти бюджету на 1925 р.³¹⁹.

³¹⁷ Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków, 1989. S. 77–78.

³¹⁸ З Сейму та Сенату. Промова посла С. Маківки 18 лютого 1925 р. при першій читанню уставу о земельній реформі. *Наше життя*. 1925. 1 березня. Ч. 9 (133). С. 2.

³¹⁹ З Сейму та Сенату. Промова пос. Пав. Васильчука виголошена в польському Сеймі 25 квітня ц.р. при генеральній бюджетовій дискусії. (Докінчення). *Наше життя*. 1925. 24 травня. Ч. 21 (145). С. 1–2.

Водночас 13 травня 1925 р. у сенаті відбувся розгляд закону про «комісацію ґрунтів». Одним із важливих його пунктів проголошував, що земський комісар повинен при комісації викупляти також і сусідні «двірські» угіддя, аби збільшити наділи малоземельних селян. Комісія у сенаті висунула пропозицію вилучити рядки, де йшлося про малоземельних селян. Із протестом виступив український сенатор Пастернак, у підсумку його пропозицію прийняли більшістю голосів³²⁰. Наступне обговорення законопроекту про «парцеляцію та осадництво» відбулось у сеймі 21 червня. Цей проект закону підтримували лише Польська народна партія «П'яст» та ППС, а згодом усе ліве крило (за виключенням «П'ясту») разом із українськими та білоруськими парламентарями зайняли виключно опозиційно позицію. Під час засідання 21 червня посол Полякевич вніс на розгляд постанову про припинення роботи комісії із Земельної реформи, пропозицію переобрати референта (головуючого) посла Макульського (через незаконне набуття маєтку «Дойліди»). За цю пропозицію проголосували лише українські та білоруські депутати, лівиця (за винятком ППС), відтак вона не була прийнята. Депутати висловлювали своє незадоволення шумом музичних інструментів та криками, опісля такої обструкції прийнято рішення передати справу Макульського до «маршалковського суду». Лише після цього рішення відновила дискусія щодо законопроекту, зокрема праве крило запропонувало низку змін на користь «осадників», відстоювала обов'язкові виплати власникам («панам») за забрані наділи. Натомість білоруські, українські (у тому числі діячі УНДО) парламентарі, «п'ястовці» та «хлібоїди» (діячі Української селянської партії (хліборобів) лояльно налаштовані до польської держави, співпраці з нею) проголосували проти цих зауваг³²¹.

Нового імпульсу дискусії додала сеймова промова В. Вітоса від 25 червня 1925 р., у якій він зазначав, що варто зробити все, аби дати усім бажаючим вести

³²⁰ Важна для селян поправка нашого сен. Пастернака пройшла в Сенаті. *Наше життя*. 1925. 24 травня. Ч. 21 (145). С. 2.

³²¹ Косоноцький В. З Сейму та Сенату. *Наше життя*. 1925. 5 липня. Ч. 26 (150). С. 1.

сільське господарство полякам землі на Сході (мав на увазі, насамперед, Волинь), де, як він стверджував «вона лежала відлогою (неораною, запущеною – Т. Б.)»³²², що в умовах критичного безземелля серед місцевого селянства звучало щонайменше неправдоподібно.

Із гострою промовою у відповідь на заяви В. Вітоса виступив український посол від «Селянського союзу» С. Маківка. Він виходив із тези, що Польща як держава допустила значної помилки, не дозволивши селянам розділити між собою землі фільварків, на яких вони і так досі фактично працювали, але які надалі владою планувалося передати у приватні руки «панам». Водночас С. Маківка заперечив факт наявності на українських теренах («на Сході») вільних, тим паче необроблених земель, наголошуючи, що навпаки у цьому краю досить високим (і одним із найбільших серед всіх регіонів Другої Речі Посполитої) був рівень перенаселення, яке в умовах відсутності достатньої кількості землі та робочих місць набувало критичних масштабів, а осадництво цю ситуацію лише ускладнило би. Більше того, навівши статистичні дані із Варшавського, Поморського, Волинського та Поліського воєводства, С. Маківка доводив, то ситуація із запасом землі відносно чисельності дрібних господарств була критичною загалом у всій Польщі, і якби такі тенденції незмінно продовжувалися би далі, то вже незабаром майже 26 % зі всіх господарств складали би невеличкі господарства площею у 5 гектарів. Чи не єдиним виходом із такої ситуації посол-«сельсоюзник» вважав аж ніяк не осадництво, а у привласненні селянами земель великих землевласників (в тому числі і монастирів) із подальшим створенням самодостатніх сільських господарств площею до 15 га (в місцевості із добрими ґрунтами) і до 25 га (із гіршими ґрунтами) та працевлаштування якомога більшої частини селянства у промисловості, що, щоправда, з огляду на тодішні ще невисокі темпи індустріалізації економіки виглядало не цілком реальним. Тому повноцінне вирішення «земельного питання» для українського селянства С. Маківка

³²² Stenogramy sejmowe. 221 posiedzenie z 25 VI 1925, łamy 54–64.

пов'язував лише із докорінною перебудовою суспільного устрою та активізації промислового розвитку у Другій Речі Посполитій³²³.

Тези С. Маківки щодо права місцеих селян на отримання земель, на яких вони працюють, без викупу, підтримав посол С. Хруцький. Він наголошував: «Чи ж не викупив український народ землі від панів, без різниці на національність, своїм потом і кров'ю, які цілими віками поливав ці землі»³²⁴. Подібні думки озвучував й посол Б. Тарашкевич, як висловив думку, що польський уряд шляхом парцеляції та осадництва на «східних кресах» - білоруських та українських теренах – намагався за рахунок місцевих селян вирішити проблеми селянства у Польщі загалом, однак саме такий підхід міг навпаки ситуацію лише загострити: серед насильно «скривджених» мешканців «кресів» швидше поширювались би революційні настрої, що створило би загрозу вже цілій державній стабільності Другої Речі Посполитої, а спроби влади «пригасити» такі «ідейні вогнища» силою навпаки тільки би їх активізувало³²⁵.

9 липня 1925 р. у сеймі розпочалось голосування за проект закону про «парцеляцію землі», який складався із 93 пунктів та 603 поправок. Цей законопроект, як і раніше підтримувала правиця, ППС та П'яст³²⁶.

14 липня 1925 р. мало відбутись голосування за окремі параграфи проекту, українські депутати подали поправки аби поміщицькі землі селяни могли отримувати без відшкодування. Натомість сеймова Комісія внесла до законопроекту такі пункти: поміщики мали отримувати відшкодування, церковні землі залишились польським осадникам, а не розпарцельовані землі слід було передати військовим колоністам. Українські (включно зі «сельсоюзниками») та білоруські послы висловлюючи свій протест щодо вище зазначених постанов розпочали обструкцію. Їх дії також підтримували діячі

³²³ Stenogramy sejmowe. 221 posiedzenie z 25 VI 1925, łamy 84–97.

³²⁴ Stenogramy sejmowe. 237 posiedzenie z 17 VII 1925, łamy 27.

³²⁵ Stenogramy sejmowe. 223 posiedzenie z 30 VI 1925, łamy 37–44.

³²⁶ Маєш хлопе реформу «рільну» а земля при нас зістанеться. *Наше життя*. 1925. 19 липня. Ч. 28 (152). С. 1.

Незалежної Народної партії (заснована у 1924 р. радикальним вихідцями із Польської народної партії «Визволення»), Польської комуністичної партії, угруповання Еугеніша Оконя³²⁷. Польські депутати голосували за допомогою жестів, найактивніших українських та білоруських демонстрантів позбавили права участі у кількох засіданнях сейму³²⁸. Також усі польські партії проголосували проти поправки представника «Селянського союзу» Степана Маківки про те, що поділ землі має забезпечити наділами насамперед безземельні та малоземельні господарства. Відтак українські та білоруські депутати продовжили галасувати, тривалі суперечки спровокували навіть бійку поміж білоруськими та польськими послами, у яку також втруtilись й українці³²⁹.

Виступи українських діячів з цього приводу активно висвітлювали українські газети, зокрема тижневик «Наше життя». На його шпальтах опубліковано низку промов українських депутатів на відомчій комісії, читаннях. Риторика українських послів була спрямована проти законопроекту в якому головні земельні наділи мали відходити польським осадникам, військовим колоністам³³⁰. Адже суть цього проекту, як висловлювався посол Степан Маківка - «грабунок українського населення на Волині, Холмщині, Підляшші, Поліссі та Східній Галичині»³³¹. 70 % відсотків українського населення на цих теренах, як наголошував депутат А. Братунь, є безземельними, або малоземельним, тому вони особливо надіялись на покращення свого становища після впровадження нового закону, однак його колонізаційне спрямування має на меті посилити вплив осадників та сприяє

³²⁷ Там само. С. 2.

³²⁸ Небувала буря в Соймі. Українські і білоруські послы вчинили величезну обструкцію. Більшість Сойму ухвалила наділяти землею передовсім осадників. *Наше життя*. 1925. 19 липня. Ч. 28 (152). С. 1.

³²⁹ Великі дні в Соймі. *Наше життя*. 1925. 26 липня. Ч. 29 (153). С. 1.

³³⁰ Соймова промова посла Степ. Маківки виголошена дня 25 червня ц. р. підчас обговорювання закону про земельну реформу, осадництво та парцеляцію. *Наше життя*. 1925. 25 липня. Ч. 29 (153). С. 2; Соймова промова посла А. Братуня 4 липня ц. р. при обговорюванні уставу о парцеляції й осадництві. *Наше життя*. 1925. 23 серпня. Ч. 33 (157). С. 1–2.

³³¹ Соймова промова посла Степ. Маківки виголошена дня 25 червня ц. р. підчас обговорювання закону про земельну реформу, осадництво та парцеляцію (Докінчення). *Наше життя*. 1925. 9 серпня. Ч. 31 (155) С. 2.

поглибленню непорозумінь між українцями та поляками³³². Особливе занепокоєння викликала 51 стаття частина 3 цього законопроекту, яка позбавляла можливості отримання земельних наділів тих, хто «були карані за преступления проти Польської держави»³³³.

Втім, не зважаючи на протести та тривалу обструкцію законопроект про земельну реформу був прийнятий 200 голосами «за». Натомість «проти» проголосували 90 членів сейму (українські, білоруські та німецькі клуби, частина «Визволення», угруповання Еугеніша Оконя, Селянська спілка (Związek Chłopski (ZCh), партія утворена 1924 у результаті об'єднання частини Польської народної партії «П'яст» та Польської Народної Партії- Лівіці (Polskie Stronnictwo Ludowe – Lewica))³³⁴.

Восени 1925 р. розпочалася чергова сесія у роботі польського парламенту. Українські сенатори, також як і послы, продовжували виступати з критикою вже прийнятого законопроекту про «Парцеляцію та осадництво». Так, сенатор Михайло Черкавський від імені УПР 17 вересня при подальшому обговоренні проекту зауважував, що у поточній формі, навіть з невеликими поправками спрямований на заселення поляків (селян та робітників) на так званих «Кресах» (непольського терену), а тому, на його переконання, українські та білоруські депутати й виступали проти нього, а також намагалися унеможливити його впровадження³³⁵.

Тим часом 11 жовтня 1925 р. відбулося «віче у справі економічного і освітнього положення українського народу» у Володимирі-Волинському, на якому про свою парламентську діяльність прозвітував С. Назарук. На зборах відбулось обговорення поточних проблем пов'язаних із зубожінням українства,

³³² Соймова промова посла А. Братуня 4 липня ц. р. при обговорюванні устави о парцеляції й осадництві. *Наше життя*. 1925. 23 серпня. Ч. 33 (157). С. 1–2.

³³³ З Сойму та Сенату. Промова посла І. Павлюка з укр. Клубу виголошена на засіданні Сойму 6 липня ц. р. в справі законопроекту про парцеляцію і осадництво. *Наше життя*. 1925. 6 вересня. Ч. 35 (159). С. 1.

³³⁴ З Сойму та Сенату. Сойм закінчив літню сесію. Устава про земельну реформу прийнята 200 голосами проти 90. *Наше життя*. 1925. 26 липня. Ч. 29 (153). С. 2.

³³⁵ З Сойму та Сенату. Промова сен. Черкавського на пленумі Сенату 17 вересня 1925 р. при обговоренні закону про парцеляцію й осадництво (т. зв. рільної реформи). *Наше життя*. 1925. 4 жовтня. Ч. 39 (163). С. 1.

труднощами в організації шкільництва. У кінці присутні прийняли резолюції із дорученням УПР домагатись від уряду втілення політики лояльної до сільського населення, зокрема підвищення експорту збіжжя, а при ухваленні бюджету на 1926 р. вимагати зменшення усіх податків до передвоєнних норм, так само як і видатків на військо та поліцію, скасування витрат на осадництво. Парламентську репрезентацію також уповноважили повідомити про перепони в організації українського шкільництва Лігу Націй, зоорганізувати акцію на підтримку створення товариства Рідна школа³³⁶.

21 жовтня 1925 р. відбулися чергові збори «Селянського союзу» у Холмі, у якому взяли участь П. Васиньчук, В. Гуль, Д. Дмитріюк. Опісля обговорення поточних проблем, прийнято резолюції із дорученням для українських послів, аби ті домагались від влади податкових пільг, проведення земельної реформи, усунення диспропорції цін між сільськогосподарською та промисловою продукцією. Для захисту власних інтересів, особливо для проведення рільної реформи, з'їзд закликав селянство активніше об'єднуватись навколо «Селянського союзу» та організовувати кооперативи³³⁷.

Іншим важливим напрямком діяльності українських депутатів була підготовка звернень до польської адміністрації з приводу утисків православної церкви, закриття храмів, переосвячення їх на католицькі. Так, мешканці села Бубель Константиновського повіту звернулись до послів УПР у справі «висвячення Бубельської церкви на костел», яке було заплановане на 17 жовтня 1925 р., відтак депутати підготували повідомлення до прем'єр-міністра з цього приводу³³⁸.

5 жовтня 1925 р. сейм знову повернувся до обговорення поправок сенату до законопроектів про «рільну реформу». Через тривалу обструкцію маршалок сейму звернувся до Конвенту сеньйорів, аби останній вплинув на парламентські

³³⁶ Назарук С. Володимир. З Холмщини, Підляша, Волині, Полісся та Галичини. *Наше життя*. 1925. 8 листопада. Ч. 44 (168). С. 4.

³³⁷ З Холмщини, Підляша, Волині, Полісся та Галичини. Збори «Селянського Союзу» в Холмі. *Наше життя*. 1925. 18 жовтня. Ч. 41 (165). С. 3.

³³⁸ З Сейму та Сенату. *Наше життя*. 1925. 1 листопада Ч. 43 (167). С. 1.

клубу. Конвент натомість доручив аби маршалок та сейм дійшли згоди, однак після переговорів 6 жовтня обструкція тривала далі³³⁹. Також під час цього засідання сейму була подана заява влодавського слідчого про видачу посла Павла Васиньчука (у справі віча у Косині 7 липня 1924 р.)³⁴⁰. Зрештою, 6 жовтня 1925 р. після перерви таки зібрався сейм для розгляду бюджету на 1926 р. Складна напружена політико-економічна ситуація в державі спровокувала гострі дебати всередині бюджетної комісії. Посли розкритикували уряд за постанови в сфері фінансів, податкової системи, безлад у судівництві, терор у в'язницях. Міністр закордонних справ А. Скрижинський закликав сейм припинити дебати на час роботи Локарнської конференції, адже критичні зауваги могли мати негативний вплив на реноме Польщі на міжнародній арені. Також із гострою промовою, висвітлюючи безліч проблем в національній політиці Польської держави щодо українців виступив український посол від «Сельсоюзу» Сергій Козицький. Найбільшою проблемою, на його думку, було нехтування Польською республікою принципами самовизначення національних менших, які потерпали від «національного гніту». Протягом 1919-1924 рр., на думку посла, відбувся планомірний, напівлегальний перехід українських шкіл на польську мову викладання, у підсумку чого було ліквідовано 80 % українських шкільних освітніх закладів. Зрештою, прийняття закону про мову у шкільництві (31 липня 1924 р.), як стверджував С. Козицький, створило де-факто легальні підстави для полонізації освіти, а перманентні перешкоди з боку польської адміністрації взагалі унеможливили існування українського шкільництва як явища. Посол Козицький пригадав про низку скарг на шкільних інспекторів, які відмовлялись прийняти декларації про організацію початкових шкіл українською мовою навчання. Посол неодноразово порушував ці питання у своїх попередніх виступах у сеймі, однак це не призвело до суттєвих змін. Натомість, він наголошував, що, аби перешкодити відкриттю українських шкіл, польська адміністрація,

³³⁹ З Сейму та Сенату. *Наше життя*. 1925. 15 листопада. Ч. 45 (169). С. 1.

³⁴⁰ Знова! *Наше життя*. 1925. 15 листопада. Ч. 45 (169). С. 1.

застосовуючи залякування та тиск, домоглась збільшення кількості заяв за польську мову навчання у школі³⁴¹.

Схожа ситуація спостерігалась і в середній ланці освіти, де, як наголосив Козицький, згідно офіційних польських статистичних даних у 1921-1923 рр. діяла 261 середня школа, з яких лише 6 було українськими (ці гімназії були засновані ще в складі Австро-Угорщини). Серед професійних та спеціальних шкіл не було жодної української: «остання середня професійна українська школа в Білокриниці на Волині спольонізована», тобто перетворена на утравістичну, як і низка інших. Скарги Українського педагогічного товариства з цього приводу до уряду не змінили поточної ситуації. Також не була реалізована постанова про відкриття українського університету (гарантія надання українцям культурної автономії з боку Польської держави, виголошена під час засідання Ліги націй у 1923 р.)³⁴². Зрештою, ще одним знаряддям для полонізації посол С. Козицький вважав також «релігійну політику польського уряду»: підпорядкування Православної церкви владі, закриття церков, передача їх Католицькій церкві, або ж переобладнання на склади, архіви тощо³⁴³.

У той же час 31 жовтня 1925 р. у м. Холмі відбувся суд на колишнім редактором «Нашого слова» – друкованого органу «Селянського союзу» – В. Козловським за розміщення в № 19 за 1924 р. статті «Протестуємо перед цілим культурним світом» («про відібрання церкви в с. Спас Холмськ. пов.»), тобто примусове перетворення її на костел. Ця справа набула значного суспільного резонансу. Прокурор та свідок обвинувачення доводили, що раніше храм був костелом, однак свідок С. Любарський переконливо довів, що церква у цьому населеному пункті від часів своєї появи була православною, так само як і мешканці. Суд відхилив скаргу прокурора та зняв звинувачення з підсудного за статтею 129 «підбурювання однієї частини населення проти другої», але присудив двотижневий арешт за «неповагу до влади»³⁴⁴.

³⁴¹ З Сойму та Сенату. *Наше життя*. 1925. 8 листопада. Ч. 44 (168). С. 1.

³⁴² Там само. С. 2.

³⁴³ Там само.

³⁴⁴ Осудили б. редактора В. Козловського. *Наше життя*. 1925. 8 листопада. Ч. 44 (168). С. 3.

Подальшому послідовному (хоч не завжди й результативному) відстоюванню національних інтересів спільним політичним фронтом у рамках УПР завадили суттєві трансформації, які зазнав Український клуб на рубежі 1925–1926 рр. Так, після тривалої перерви 18 листопада було заплановане засідання УПР, на ньому особливо наполягали діячі фракції «Селянського союзу», їх також підтримали посол С. Підгірський, сенатор І. Пастернак³⁴⁵. Протягом 18-19 листопада 1925 р. тривали засідання УПР в сеймі та сенаті. Ліве крило та С. Підгірський розкритикували «поступовання президії» на чолі із М. Черкавським та заступниками С. Хруцьким та Б. Козубським, бездіяльність деяких послів на місцях, звернувши особливу увагу на падіння авторитету організації та тяжіння президії (раніше безпартійної) до партії правого ухилу УНДО (членами якої вони стали). Відтак, зважаючи, на різномірність УПР, «сельсоюзівці» та С. Підгірський, аби зрівноважити позиції усіх діячів, запропонували переобрати президію. Ліве крило висунуло своїх кандидатів до обрання у президію: активного діяча «Сельсоюзу» С. Козицького на голову, безпартійного І. Пастернака та діяча УНДО Б. Козубського на заступників. Втім І. Пастернак пристав до правої групи і зняв свою кандидатуру, відтак завдяки голосам депутатів УНДО та безпартійних діячів було обрано «нову-стару» президію, до якої увійшли лише члени УНДО: посол С. Хруцький – голова, посол М. Черкавський та Б. Козубський – заступники. Опозиція висловлюючи своє незадоволення заявила, «що ліве крило клубу... не має довір'я до виборної президії»³⁴⁶.

Зрештою, вже 19 грудня 1925 р. відбулись нові вибори керівництва УПР через так зване «угодовство» із польською владою попереднього проводу, як окреслювали це питання члени «Сельсоюзу»³⁴⁷. Такі звинувачення прозвучали головню через відсутність критичних зауважень політиками «ундовцями» у

³⁴⁵ Засідання Української Української Парляментарної Репрезентації. Уступлення Президії. *Наше життя*. 1925. 22 листопада. Ч. 46 (170). С. 2.

³⁴⁶ Бурхливе засідання Української Парляментарної Репрезентації. *Наше життя*. 1925. 29 листопада. Ч. 47 (171). С. 2–3.

³⁴⁷ Турчин О. Український клуб в Сеймі та Сенаті Польщі 1922–1927 роках. *Магістерська робота*. Гуманітарний факультет Українського католицького університету. Львів, 2019. С. 85–86.

справі звернення Романа Смаль-Стоцького (очолював також комісію із створення українського університету у Польщі, влітку 1924 р. дійшла до порозуміння із владою про можливість заснування у Кракові) до Міністра освіти Польщі Станіслава Грабського від імені голови НТШ Кирила Студинського про лояльність українських науковців щодо Польщі³⁴⁸. В результаті, на нових виборах керівництва Українського клубу перемогу здобув посол-«сельсоюзник» С. Козицький, а М. Чучмай та С. Назарук (теж зі «Сельсоюзу») стали його заступниками³⁴⁹. Отже, грудень 1925 р. став переломним моментом у функціонуванні УПР – відбулись перевибори проводу, керівні посади від УНДО перейшли до діячів Українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз». Водночас такі кадрові зміни ознаменували кінець спільної злагодженої діяльності правого та лівого крила Українського клубу в польському Парламенті, відносини між якими надалі лише загострювалися.

Тим часом 12–14 травня 1926 р. у Польщі відбувся переворот під проводом Ю. Пілсудського, за результатами якого, де факто, було встановлено військову диктатуру та проголошено політику «санації» («оздоровлення») держави. Українські послы, як і значна частина польської лівиці, сприйняли травневий переворот обнадійливо, адже саме завдяки йому, насамперед, від влади були відсторонені польські праві сили, які упродовж першої половини 1920-х рр. зволікали, а то і виключно ігнорували сприяння розвитку національної культури українців, їхньої освіти та економічного розвитку, маючи на меті повну асиміляцію українства як національного чинника (з можливістю збереження обмеженої етнічної окремішності) та вигнання найбільш активних українських діячів за межі українських етнічних земель. За таких обставин не дивно, що після травневих подій 1926 р. українська сторона

³⁴⁸ Вчена хруніада. *Наше життя*. 1925. 27 грудня. Ч. 51 (175). С. 1; Комар В. Участь Смаль-Стоцького в міжнародному Прометейському русі (1921–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип. 17. С. 213–214.

³⁴⁹ Від Української Парляментарної Репрезентації. Комунікат. *Наше життя*. 1925. 27 грудня. Ч. 51 (175). С. 1–2.

очікувала якщо хоча би не змін на краще, то в будь-якому разі усунення загроз для українського національного розвитку, тим паче, що серед частини політикуму існувало переконання, що Ю. Пілсудський, який у 1919–1920 рр. підтримував С. Петлюру, захоче відновити активну польсько-українську співпрацю, побудовану на принципах солідарності та діалогу. Щоправда почасти такі підходи межували зі скептичними поглядами щодо можливого покращення ситуації для українців в умовах міжвоєнної Польщі³⁵⁰.

Так, коли наприкінці червня 1926 р. відбулися перші безпосередні контакти представників нового режиму із парламентарями, в тому числі з України, в контексті дебатів над проміжними бюджетними звітами за травень та червень 1926 р. та з нагоди внесення до сейму проекту змін до Конституції Другої Речі Посполитої, представник «Селянського союзу» С. Козицький сприйняв урядові пропозиції досить гостро, що втілилося і у його не менш різкій промові з трибуни сейму. Звертаючись у виступі не лише до уряду, але й загалом до «поляків та Польщі», посол наголошував, що і після травня 1926 р. продовжувалася практика несправедливого розподілу бюджетних коштів, які наповнювалися в тому числі за рахунок податків, сплачених українцями: «Нашим коштом відбудовують панове свої руйнації часів війни. Статистика показує, що Краківські відбудовані на 89 %, Лодзькі – 65 %, а наші, Волинські – лише на 45 %». Негативно С. Козицький оцінив й проект змін до Конституції, наголосивши, що він містив плани зі звуження прав сейму, а оскільки останній був органом реалізації народовладдя, то і правки за своєю суттю були скеровані «проти самого народу та його можливості здійснювати владу». Зрештою, С. Козицький робив висновок, що за таких обставин травневий переворот взагалі нічого не змінив та не змінить, бо «Польща є державою вічних непослідовностей, державою із низьким рівнем плекання прав для громадян, державою примітивізму у відносинах між упривілейованими та позбавленими прав. Так було в минулих століттях, так було аж до постановня незалежної

³⁵⁰ Torzecki R. *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*. Kraków, 1989. S. 181–182.

Польщі, так є і сьогодні після морального відродження». Зрештою, завершив свою промову С. Козицький іронічно: «Оскільки уряд щодо нас, українців, не виступив із жодною програмою, ми сподіваємося лише на дві можливості: будуть нас готувати на великому вогні чи помалу?»³⁵¹.

Починаючи з осені 1926 р. критичними щодо уряду «санації» стали й виступи ще одного лідера «Селянського союзу» П. Васиньчука. Так, 24 вересня 1926 р., під час обговорення питання нарахувань бюджетних кредитів на ІV квартал цього року та затвердження перевищення видатків за ІІ квартал, посол наголосив, що офіційна Варшава занедбала відновлення українських (та й білоруських) теренів на «східних кресах»: «ціла смуга, починаючись від річки Вепр, Холмського та Володавського повітів через Ковелський повіт над Стоходом і далі за Пінськ – вся ця територія досі не відбудована урядом Польщі». При цьому П. Васиньчук відзначав, що в той час, як на виборчі округи «угодовців» з різних національних таборів уряд постійно виділяв необхідні грошові кредити, то для українських селян таких ресурсів ніколи не знаходилося³⁵².

Більше того, на переконання лідера «Селянського союзу», хоч польська влада не поспішала нічого економічно вкладати в український край, втім не нехтувала можливістю вирубувати місцеві ліси та «грабувати добутки попередніх літ – суспільні організації та маєтки». Однак, щоб приховати від світової громадськості свою бездіяльність в краї, польський уряд організував показові ярмарки, на яких рекламували продукції українських сільських господарів, хоч насправді, як стверджував П. Васиньчиук, це були «вистави польських кольоністів і обшарників; їх роблять виключно з метою демонстрації доброту, що його здобули собі кольоністи й обшарники, користаючи тільки одні на тих землях з кредитової помочи уряду»³⁵³.

³⁵¹ Stenogramy sejmowe, przemówienie z 25 VI 1926, łam 85–86.

³⁵² Stenogramy sejmowe, przemówienie z 24 IX 1926, łam 80.

³⁵³ Польський магараджа і його чури. *Діло*. 1926. Ч. 216. 1 жовтня. С. 1–2; Stenogramy sejmowe, przemówienie z 24 IX 1926, łam 80.

Також П. Васиньчук засуджував продовження і новою владою політики осадництва на українських теренах, звертаючи особливу увагу на непослідовний характер дій міністра сільськогосподарських реформ В. Станевича щодо осадників. Останній, як наголошував український посол, ще напередодні перевороту, як вчений-економіст, стверджував, що польське осадництво на «східних кресах» є явищем невивідним як з політичної, так і економічної точок зору, втім після травня 1926 р. різко змінив свою думку. Більше того, В. Станевич на міністерській посаді навпаки почав сприяти діяльності місцевих земських урядів, які неформально отримали повноваження кваліфікувати, кого варто було би не включати до переліку покупців парцел (навіть приватних) з огляду на «нелояльність до влади», що фактично, як зробив висновок П. Васиньчук, перетворило ці місцеві органи влади на фактично поліційні щодо українців та білорусів³⁵⁴.

Критикував лідер «Селянського союзу» і безпосередньо ППС, яка попри те, що було офіційно партією соціалістичною, у справі ставлення до т. зв. «східних кресів» насправді нічим не відрізнялася від польської правиці. Більше того, П. Васиньчук зазначав, що саме польські соціалісти «під час уряду двох Станіславів, Тугута і Грабського була найбільшим акушером шовіністичних язикового і шкільного закону, що державної польської думки і політичної її бідноти, і найбільше вас здискваліфікував»³⁵⁵. Зрештою, вважаючи себе соціалістом, П. Васиньчук вважав неможливим працювати із ППС єдиним фронтом, оскільки, як він запевняв: «всі панове з лівиці балакають про соціалізм, демократію, радикалізм і всі інші страхополохи, а по суті це найбільші шовіністи та імперіалісти, як це показує історія останніх літ і теперішня з Пілсудським. Ці панове звеличували стільки літ Пілсудського, що він став для них Богом. Для ППС не соціалізм був Богом, а Пілсудський, для польських радикалів не радикалізм, а Пілсудський. І тому все зазнало невдачі:

³⁵⁴ Stenogramy sejmowe, przemówienie z 24 IX 1926, łam 81.

³⁵⁵ Stenogramy sejmowe, przemówienie z 24 IX 1926, łam 85.

їх програма та ідеологія. І вони нині волічуться у хвості, облизуючи чи та цілуючи чоботи свого пана»³⁵⁶.

Польський шовінізм вже нового «санаційного» польського уряду, на думку П. Васиньчука проявив себе у тому, що, по-перше, досі не було скасовано прийнятий ще до перевороту «обіжник міністра Ратайського, що забороняє скликувати посольські віча на східних “кресах”», який насамперед стосувався українських та білоруських послів, а по-друге, і після травня 1926 р. на Холмщині, Підляшші, Волині та Поліссі і продовжилася політика засилля польської мови та культури, зокрема в школах, із одночасним обмеженням українських культурних процесів в регіоні. У відповідь П. Васиньчук, звертаючись до представників польського уряду, відзначав, що такий стан справ призвів до дещо парадоксальної ситуації: «Ця ваша культура у нас то діяльність дефензиви. Маємо вражіння, що кожний другий чоловік то дефензивник. Чи вам, панове не сором? Учитель вороже ставиться до населення, інтелігент теж. Там, на наших землях цю польську культуру репрезентують якнайгірші елементи... То є це свідомо тенденція, планова політика всіх вас спольонізувати український нарід у Польщі, як довго ще можна вдержати цей стан... так могла мислити правиця перед травнем 1926 р., так думає і теперішня влада»³⁵⁷.

Подібні тенденції, згідно зі спостереженням П. Васиньчука, мали місце і при зволіканні уряду у справі створення українського університету, а також продовженні, як і у часі влади польської правиці, курсу на підпорядкування православної церкви держави та вилучення зі статуту Церкви пункту про можливість ревіндикації замкених раніше храмів. У цьому контексті в січні 1927 р. П. Васиньчук з трибуни сейму презентував стан справ православної церкви на Холмщині та Підляшші: якщо перед Першою світовою війною на цих теренах існувало 383 церкви, то станом на початок 1927 р. діяло всього 52 (46 парафій та 6 філій), а 147 церков перетворено на костели, 133 зачинено, 51

³⁵⁶ Stenogramy sejmowe, przemówienie z 24 IX 1926, łam 86.

³⁵⁷ Stenogramy sejmowe, przemówienie z 24 IX 1926, łam 86–93.

знищено або замінено на світські об'єкти. В таких умовах 1 костел на українських теренах припадав на 1934 католиків (територіально охоплюючи 59 км²), а одна православна церква – аж на 3629 віруючих (або в територіальному еквіваленті 217 км²)³⁵⁸.

Врешті, до рубежа 1926–1927 рр. критика «санаційного» уряду зі сторони представників «Селянського союзу» лише почастишала, особливо після масових відмов або ігнорування подань батьків на відкриття українських шкіл на Холмщині, Підляшші, Волині та Поліссі місцевими органами влади при мовчанні у цій справі Міністерства релігійних конфесій та народної освіти. Наприкінці 1926 р. П. Васиньчук виступив й проти виділення на I квартал 1927 р. суми у 90 тис. злотих на створення «Руського студіуму» в Кракові, оскільки був переконаний, що такі установи потрібно насамперед створювати в Холмі або Луцьку. Врешті, українські послы від «Сельсоюзу» звинувачували польську владу і у сповільненні темпів розширення мережі українських освітньо-культурних організацій «Просвіта» та «Рідна хата»³⁵⁹.

Врешті, до кінця 1926 р. ілюзії українського політикуму щодо нової влади в Другій Речі Посполитій остаточно зникли і для цього середовища ставало очевидним, що і режим «санації» не має наміру виконувати українські суспільно-політичні постулати, вимоги у справі вигідної для українських селян земельної реформи, розвитку сільського господарства чи сприяти справі української освіти та культури, що проявилось і у практично відсутності польсько-української співпраці в місцевих органах самоврядування.

Характерною у цьому контексті була стаття «Без вітрил», що побачила світ у вересні 1926 р. на шпальтах газети «Діло», у якій зазначалося: «За чотири місяці теперішній польський уряд не то, що нічого не зробив для направи забагнених суспільно-політичних відносин, не то не розв'язав ані одної важнішої квестії, але навіть не намітив ніякої розв'язки, не виступив з ніякою реформаторською програмою... Правицю усунено від влади революційним

³⁵⁸ Stenogramy sejmowe, przemówienie P. Wasyńczuka z 27 I 1927, łam 23–24.

³⁵⁹ Stenogramy sejmowe, przemówienie P. Wasyńczuka z 14 XII 1926, łam 64–79.

способом, але всі її нікчемні вчинки апробовано невідклично ... Особливо “національні меншости” знаходяться в тому самому положенні, в якому вони знаходилися тому чотири місяці, рік, два, чи більше. Ніщо не змінилося ані на йоту... Справа всенароднього, середнього й фахового шкільництва, справа університетська, справа земельної реформи, справа самоврядування, справа православної церкви, політика економічна і освітня, справа краєвого майна – все те не може рушити з місця»³⁶⁰.

Така ситуація призвела до того, що в риторичі послів «Селянського союзу» (а пізніше частина з них стала членами «Сельробу») дедалі частіше почала з’являтися прорадянська риторика та тези про необхідність з’єднання всіх українських етнічних земель в єдину та незалежну Українську республіку, «де би урядували селянин із робітником» і в цьому контексті звертали свою увагу на радянську Україну, яка хоч і була частиною СРСР, втім, на їх переконання, була утворена українським народом. Такий підхід, зокрема, озвучував з трибуни сейму у січні 1927 р. навіть П. Васиньчук, якого важко запідозрити у радянофільстві та лівому радикалізмі (він навіть відмовився приєднуватися до «Сельробу» у жовтні 1926 р. та очолював відроджений «Селянський союз»)³⁶¹.

Водночас 9 лютого 1927 р. С. Маківка у сеймі ще раз виступив проти передбачення в бюджеті 1927–1928 рр. значних сум на осадництво, яке вкотре протрактував, як шкідливе явище, через яке «уряд має намір відібрати ще частину ґрунтів від українських та білоруських селян» однак запевнив, що «український народ ніколи не припинить боротьбу з осадництвом і ніколи не визнає за повноправних власників парцель тих осадників, яких польські уряди зі шкодою для українського селянства на українських землях поселило і ще мало селити»³⁶².

³⁶⁰ Без вітрил. *Діло*. 1926. Ч. 207. 18 вересня. С. 1–2.

³⁶¹ Stenogramy sejmowe, przemówienie P. Wasyńczuka z 27 I 1927, łam 24–31.

³⁶² Stenogramy sejmowe, przemówienie Ś. Makiwki z 9 II 1927, łam 101.

Зі свого боку, УПР, всередині якої розпочалися внутрішні чвари між представниками УНДО та «Сельробу» (вчорашніми «сельсоюзниками»), не могла за таких обставин забезпечити дієве відстоювання українських інтересів в польському парламенті єдиним фронтом (що і до цього була нелегкою справою), а тим паче вносити до своїх вимог якісь нові акценти. Такою ситуація залишалася і до завершення каденції сейму та сенату міжвоєнної Польщі I скликання у листопаді 1927 р. Разом з нею відійшла в історію й парламентська діяльність партії «Селянський союз» у форматі єдиної та самостійної політичної сили, яка об'єднала провідних українських діячів Холмщини, Підляшшя, Волині та Полісся і була всередині 1920-х рр. на цих теренах чи не найпопулярнішою українською партією.

Таким чином, з перших днів офіційного створення «Селянського союзу» у серпні 1924 р., його представники з числа українських делегатів до польського сейму та сенату намагалися за допомогою діяльності у парламенті досягнути ключових постулатів, прописаних у програмі партії. Відтак, свою увагу «сельсоюзники» зосередили на кількох ключових напрямках: вимоги соціального характеру, а також національні домагання зі запровадження української мови навчання та діловодства, українського шкільництва різного рівня, відновлення закритих раніше православних храмів, розбудова зруйнованих в роки Першої світової війни господарств та, зрештою, проведення вигідної для українського селянства земельної реформи, за якої земля без відшкодування була би розподілена між місцевими селянами, боротьба з польським осадництвом. Такі вимоги регулярно порушували у своїх виступах члени «Селянського союзу» П. Васиньчук, С. Козицький, М. Чучмай, С. Маківка, А. Братунь. Разом з цим, від перших днів існування «Селянський союз» поруч із діяльністю в парламенті намагався налагодити роботу мережі місцевих осередків та регулярно проводив віча на місцях, попри офіційну заборону зі сторони польської влади на їх організацію. Водночас травневий переворот українські послы, як і значна частина польської лівиці, сприйняли обнадійливо, адже саме завдяки йому, насамперед, від влади були відсторонені

польські праві сили, які упродовж першої половини 1920-х рр. зволікали, а то і виключно ігнорували сприяння розвитку національної культури українців, їхньої освіти та економічного розвитку. За таких обставин не дивно, що після травневих подій 1926 р. українська сторона очікувала якщо хоча би не змін на краще, то в будь-якому разі усунення загроз для українського національного розвитку, тим паче, що серед частини політикуму існувало переконання, що Ю. Пілсудський, який у 1919–1920 рр. підтримував С. Петлюру, захоче відновити активну польсько-українську співпрацю, побудовану на принципах солідарності та діалогу. Втім вже до кінця 1926 р. ілюзії українського політикуму щодо нової влади в Другій Речі Посполитій остаточно зникли і для цього середовища ставало очевидним, що і режим «санації» не має наміру виконувати українські суспільно-політичні постулати, вимоги у справі вигідної для українських селян земельної реформи, розвитку сільського господарства чи сприяти справі української освіти та культури, що проявилось і у практично відсутності польсько-української співпраці в місцевих органах самоврядування. Зі свого боку, УІР, всередині якої розпочалися внутрішні чвари між представниками УНДО та «Сельробу» (вчорашніми «сельсоюзниками»), не могла за таких обставин забезпечити ефективне та результативне відстоювання українських інтересів в польському парламенті єдиним фронтом (що і до цього була нелегкою справою), а тим паче вносити до своїх вимог якісь нові акценти. Такою ситуація була до завершення каденції сейму та сенату міжвоєнної Польщі I скликання у листопаді 1927 р., з якої відійшла в історію й парламентська діяльність партії «Селянський союз» у форматі єдиної та самостійної політичної сили.

РОЗДІЛ 4 РОЗКОЛИ В ПАРТІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РР.

4.1. Взаємини «Селянського союзу» з іншими партіями і організаціями

До середини 1920-х рр. «Сельсоюзу» вдалося стати серйозною політичною силою – репрезентантом інтересів українського селянства – особливо популярною на Холмщині, Підляшші та навіть частині Східної Галичини. На Волині ця партія взагалі не мала конкурентів серед інших селянських організацій. Водночас на Поліссі найбільшу конкуренцію «Сельсоюзу» складали хіба що польська селянська партія «Визволенє» і, меншою мірою, Польська соціалістична партія (ППС), які зуміли зберегти певні впливи серед селян Сарненського та інших повітів Поліського воєводства³⁶³. В той же момент період 1924–1926 рр. став часом перманентних внутрішньопартійних дискусій щодо пріоритетності національних чи соціальних гасел у діяльності «Сельсоюзу» та його взаємин та кооперації із іншими партіями та організаціями.

З перших днів створення «Сельсоюз» як первісно партія національно-державницького спрямування долучився до діалогу щодо розробки платформи консолідації всіх політсил схожого ідейного профілю включно із галицькими та еміграційними. Втім вихідні позиції для об'єднання виявилися не з легких, оскільки чи не одразу виявилось, що вихідні позиції партій були різними, а почасти й протилежними – навіть в межах однієї партійної організації.

Наприклад, у той час як в середовищі Української народної трудової партії (УНТП) розробили свій «план праці», який був соборницького характеру та враховував відмінні обставини та спеціальні потреби кожної з чотирьох розділених українських територій, то члени Закордонної групи УНТП (ЗГ

³⁶³ Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków, 1989. S. 45.

УНТП) виступали за об'єднання всіх політичних краєвих і еміграційних чинників на платформі першочергового визволення з-під окупації західноукраїнських теренів з подальшим утворенням на них держави, яка би стала базою для злуки всіх українських земель та створення єдиної Української держави у майбутньому. На думку представників еміграційного осередку партії головним аргументом за доцільність та раціональність саме такого підходу були пануючі правові-державні відносини в тогочасній радянській Україні, а також потреба у висуненні спільної державницької ідеології з метою об'єднання всіх національних сил³⁶⁴.

Така позиція ЗГ УНТП виявилася неприйнятною як для «Сельсоюзу» так і для представників Української радикальної партії (УРП) та закордонного осередку Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), оскільки вони сприйняли ідею первісного створення західноукраїнської держави як заперечення соборницьких інтенцій. Частково на такі позиції вплинула й резолюція V Конгресу Комінтерну (17 червня – 8 липня 1924 р.) про об'єднання українських земель³⁶⁵.

Тим не менше, 6 липня 1924 р. відбулася нарада керівників українських політичних партій Західної України, яка стала першою дієвою спробою узгодження основних пунктів майбутньої платформи об'єднання. Хоч під час зустрічі вкотре мали місце різні підходи кожної з партій щодо подальших дій у справі національного єднання, втім все ж вдалося дійти згоди у багатьох питаннях порядку денного. За результатами наради було укладено заяву, у якій уповноважені представники Української народно-трудової партії (УНТП) – С. Голубович, Українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» – Максим Чучмай, Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) – Семен Жук, Української радикальної партії (УРП) – Лев Бачинський, Української партії національної роботи (УПНР) – Самійло Підгірський та

³⁶⁴ Соляр І. Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. С. 71–72.

³⁶⁵ Малець О. Українсько-польські відносини в діяльності Комінтерну в 20-х рр. ХХ ст. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Львів, 2017. Вип. 10. С. 36.

Української християнсько-народної партії (УХНП) – Олександр Барвінський від імені народу Західної України, прилученого до Польщі, у першому пункті відзначили: «Український народ непохитно обстоює своє природне право до незалежного державного життя, освячене кров'ю в останній окружній боротьбі за своє національне визволення». Крім цього в документі засудили намагання польської влади одностороннього розв'язати українське питання як внутрішньодержавне. Його мирне вирішення, на думку репрезентантів українських партій, було можливе виключно на основі права на самовизначення шляхом проведення вільного плебісциту. Особливо гостро у заяві розкритикували ухвалу польським сеймом т. зв. «кресових законів», які охарактеризували як «провокацію українського населення і насильство на природних правах української нації»³⁶⁶.

Поява такої заяви, з одного боку, була важливою у міжнародному вимірі, адже підтверджувала непримиренність українців із польською окупацією, а з іншого – засвідчила одностайність національно-державних сил в ключових на той момент політичних питаннях. Втім вирішення конкретних аспектів із вироблення об'єднавчої платформи було відкладено на пізніший час.

Зрештою, оцінюючи хід консолідаційних процесів на західноукраїнських землях у 1924 р. на сторінках газети «Діло» у передовій статті «За єдність національного фронту» наголошували: «Здаємо собі добре справу з того, що нині годі створити одну партію, що обіймала би всіх українців у Польщі. Існування окремих політичних організацій є ще ніяким лихом, коли задержується певну льояльність для себе і спільний національний фронт – супроти ворога»³⁶⁷.

У ході подальших переговорів стратегічна мета об'єднання західноукраїнських політичних сил – здобуття незалежної та соборної держави на всіх українських землях – не викликала особливих протиріч та дискусій. Спільним був також підхід щодо українського характеру земель Східної

³⁶⁶ Заява. *Діло*. 1924. Ч. 168. 1 серпня. С. 1.

³⁶⁷ За єдність національного фронту. *Діло*. 1924. Ч. 168. 1 серпня. С. 1.

Галичини, Холмщини, Підляшшя, Західної Волині та Полісся і необхідності розбудови єдиного національного фронту проти «чужинного напливового елементу». Особливих заперечень не було й щодо положення, в якому зазначалось, що майбутнє об'єднання «свої змагання здійснюватиме всіма доцільними засобами боротьби, в якій не допускається признання правности чужого панування на цих землях»³⁶⁸.

Не мала би викликати розбіжності позиція щодо «переходу всієї землі без викупу на власність українського селянства, здобуття торгівлі та промислу для українського міщанства, збереження дотеперішніх здобутків робітничої класи і боротьба за нові», оскільки такі підходи відстоювалися у всіх програмах українських партій, втім для радикалів, волинських есерів та лівого крила «Сельсоюзу» представники «трудовиків» та УПНР сприймалися як «земельні власники» і саме цей факт став одним із перших «яблук розбрату» між українськими політсилами³⁶⁹.

Ще однією проблемою, яка не сприяла повноцінному єднанню, були різні підходи до питання врегулювання представництва західноукраїнських земель. Ще 23 червня 1923 р. у зв'язку з ухвалою Ради послів держав Антанти Західноукраїнське товариство Ліги Націй призупинило своє членство в Союзі товариств Ліги Націй³⁷⁰. Хоч політичні сили Західної України виступили за перенесення осідку товариства із Відня до Львова, втім установчі збори, які відбулися 11 жовтня 1923 р., були розігнані польською поліцією як прояви «державної зради проти Польської республіки»³⁷¹. У таких умовах Тісніший Народний Комітет УНТП, вирішивши відновити діяльність закордонного представництва у його дотеперішньому стані та виступивши з ідеєю провізоричного продовження його мандату, без узгодження із іншими партіями 10 травня 1924 р. надіслав листа Євгену Петрушевичу, у якому наголосив, що

³⁶⁸ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Oddział Rękopisów. Zespół UNDO. mf 75611. S. 5.

³⁶⁹ Соляр І. Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. С. 75.

³⁷⁰ ЦДАЛ України. Ф. 355. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 24.

³⁷¹ ЦДАЛ України. Ф. 355. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 37.

«аж до остаточного вирішення складу і компетенції щодо представництва всіма покликаними до цього українськими політичними чинниками. Тісніший Народний Комітет уповажнює Високоповажного Пана Президента Української Національної Ради д-ра Євгена Петрушевича до репрезентування і оборони інтересів та стремлінь українського народу згідно прилягаючими постановами Народного з'їзду з 21 квітня 1924 р.»³⁷².

Таке одностороннє рішення «трудовиків» не підтримали у жодній іншій українській партії, для більшості з яких, в тому числі й «Сельсоюзу», особа Євгена Петрушевича була дискредитована та асоційована із невдачами ЗУНР. В результаті, «сельсоюзники» разом із радикалами взагалі виступили проти формулювання про необхідність існування за кордоном умандатованого представництва західноукраїнських земель, яке в тісному зв'язку з краєм вело би політичну акцію на міжнародній арені³⁷³.

Не існувало спільної думки і щодо форми можливого партійного об'єднання. УНТП та УРП висловлювалися за створення Верховної Ради як найвищого національно-політичного органу з представників державницьких партій³⁷⁴. Закордонна група УНТП виступала за створення крайового центру – Західноукраїнської Краєвої Ради, що зосередила би у своїх руках всю легальну роботу та закордонної Західноукраїнської Ради, яка би вела підпільну діяльність та закордонну політику³⁷⁵. На думку сенатора та члена УПР М. Черкавського потрібно було або об'єднуватися в рамках Верховної Ради як політичної організації, або Канцелярію Національної оборони, яка би обслуговувала всі українські партії та Парламентську Репрезентацію в польському парламенті³⁷⁶. Натомість один із лідерів «Сельсоюзу» Максим Чучмай, в принципі підтримуючи об'єднання українських політичних сил, все ж наголошував на необхідності проведення конференції для «порозуміння й

³⁷² ЦДІАЛ України. Ф. 581. Оп. 1. Спр. 119. Арк. 10.

³⁷³ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Oddział Rękopisów. Zespół UNDO. mf 75611. S. 5.

³⁷⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2606. Арк. 1–1 зв.

³⁷⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 581. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 20.

³⁷⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 392. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 40.

вироблення основних тез того об'єднання». Подібну думку виголосив й представник автономістів-федералістів І. Пастернак. Голова партії Національної роботи С. Підгірський був прихильником створення Канцелярії Національної Оборони і водночас виступав проти появи Комітету заграничної пропаганди³⁷⁷.

Втім завдання зі створення єдиного політичного фронту з українських партій виявилось нереалізованим. Через ідеологічні розбіжності партій – в основному між «трудовиками» та представниками соціалістичного табору – УРП, «Сельсоюзом», УПСР, частиною УПР, які боялися політичного поглинання УНТП інших партій. В результаті, в той час як у липні 1925 р. представники УНТП, УПНР та УПР з одностайними зі Західної Волині, Холмщини, Полісся та Підляшшя на установчому з'їзді проголосили створення однієї партії – Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), ліві партії, включно зі «Сельсоюзом», які відмовилися ставати частиною новоствореної політсили, продовжили вже між собою комунікацію щодо створення єдиної платформи українських соціалістичних сил.

Процес у цій справі започаткували у співпраці УРП та УПСР. Між партіями діяло спільне політичне бюро, до якого входили представники обох політсил. Вони визначали спільну тактику в загальнонаціональних та внутрішньопартійних справах та взаємно допомагали в організаційній, політичній та культурно-просвітній діяльності. Врешті, на сторінках «Громадського голосу», який фактично став пресовим органом потенційного об'єднання, діяч УРП Михайло Волянський започаткував міжпартійну дискусію у справі консолідації соціалістичних сил. Зокрема, підкреслюючи величезну шкоду партійного розмежування українських сил, він відзначав: «Якраз тепер, коли мирові договори поділили живе тіло української нації, треба стреміти в першу чергу до духовного об'єднання. І це якраз завдання партій таку духову спільноту витворювати». Як перший крок до цього автор публікації

³⁷⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 392. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 40–41.

пропонував сформувати партію українських соціалістів-народників, до якого увійшли би члени «Сельсоюзу», УРП та УПСР³⁷⁸.

Лідер УПСР Семен Жук продовжив дискусію щодо об'єднання партій соціалістичного спрямування, наголосивши у своїй статті «До злуки соціалістичних сил» на необхідності невідкладної такої консолідації, і при цьому зауважував: «Замість спільної найширшої і найактивнішої організаційної праці всіх ідеологічно-співзвучних сил на всіх західноукраїнських землях по цей бік рижської лінії від Карпат аж до старого Холма – дроблення й обмеження сфери впливу (в територіальному розумінню)³⁷⁹. Особливо, на його думку, це було актуально для Волині, де поруч діяли «Сельсоюз» та УПСР, по суті відбираючи одне в одного виборців з числа селян, хоч мали одну кінцеву мету діяльності – соборну, незалежну, соціалістичну, трудову українську республіку. За таких обставин, на переконання С. Жука, доцільнішим було створення однієї партії (можливо й революційно-соціалістичної) з центральним осередком у Львові і розгалуженою партійною системою в регіонах, при цьому на Західній Волині, Холмщині, Поліссі та Підляшші місцеві філії передбачалося сформувати якраз з огляду на вже наявну партійну базу «Сельсоюзу»³⁸⁰.

Подібні думки озвучував й Іван Кушнір, який, втім, був переконаний, що згуртування соціалістичних сил включно зі «Сельсоюзом» повинне відбуватися під проводом УРП³⁸¹.

Лише дискусією на сторінках преси справа не обмежилася. 11 жовтня 1924 р. у Львові відбулася нарада представників УРП, «Сельсоюзу» та УПСР, на якій сторони підтвердили потребу спільної роботи, взаємної допомоги, скликання періодичних конференцій, на яких би спільно обговорювалося становище з усіх питань політичної діяльності. Втім прикметно, що одразу після зустрічі українські радикали на шпальтах «Громадського голосу»

³⁷⁸ Громадський голос. 1924. 30 серпня. С. 1.

³⁷⁹ Жук С. До злуки соціалістичних сил. *Громадський голос*. 1924. 13 вересня. С. 1.

³⁸⁰ Соляр І. Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. С. 82.

³⁸¹ Кушнір І. До з'єднання соціалістичних сил. Голос селянина в дискусії. *Громадський голос*. 1924. 4 жовтня. С. 2.

висловлювали сумнів у можливості створення «одноцільного фронту з буржуазними українськими партіями»³⁸². Зрештою, якщо на рубежі 1924–1925 рр. радикалам таки вдалося налагодити тісні взаємини з УПСР, то співпраця зі «Сельсоюзом» здебільшого відбувалася лише у форматі спільного проведення віч. Наприклад, 14 та 15 грудня 1924 р. П. Васиньчук та А. Братунь виступали в Станиславові та Самборі, 21 та 22 грудня – С. Маківка та В. Дмитрюк – у Тернополі та Бережанах, а 28 і 29 грудня – С. Козицький та М. Чучмай – у Косові та Коломиї³⁸³.

Тим не менше переговори УРП, УПСР та «Сельсоюзу» продовжувалися й упродовж 1925 р. Зокрема, 14 березня 1925 р. представники згаданих партій утворили контактну узгоджувальну комісію, перед якою було поставлене завдання із опрацювання спільної програми, а також упродовж весни – літа 1925 р. координували проведення віч (яких за цей час відбулося 30) та зустрічей з українським селянством³⁸⁴.

Втім, якщо результатом такої комунікації (хоч і дещо тривалої в часі) стало створення 14 лютого 1926 р. на основі об'єднання УРП та УПСР нової Української соціалістично-радикальної партії (УСРП), ключовим завданням якої декларувалося «об'єднання разом тих українців, які визнають народовластя, соціалізм та соборність основними будівничими силами відродження»³⁸⁵, то переговори зі «Сельсоюзом» так і не увінчались успіхом. Причина такого стану справ, як видається, полягала у тому, що хоч програми трьох політсил в контексті головної мети та способів громадської роботи були дуже схожими, якщо не ідентичними, втім, на відміну від УРП та УПСР, «сельсоюзники» все ж вирізнялися нейтральністю позицій як щодо націонал-демократів, так і комуністів.

³⁸² Громадський голос. 1924. 25 жовтня; 8 падолиста. С. 1.

³⁸³ Громадський голос. 1924. 13 грудня. С. 2.; Громадський голос. 1925. 7 лютого. С. 1.

³⁸⁴ Соляр І. Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. С. 85–86.

³⁸⁵ Громадський голос. 1926. 27 лютого. С. 1.

13–14 березня 1926 р. у Варшаві, в приміщенні посольського клубу «Сельсоюзу», відбулася партійна конференція. Вже тоді провід партії зазначав, що бачить доцільність створення спільного фронту у визвольних змаганнях, а тому «Сельсоюз» півтора року «проводив переговори з галицькою українською радикальною партією у Львові, але програмові і тактичні різниці не привели не тільки до об'єднання цих двох партій, а навіть не привели до близького співробітництва»³⁸⁶. На конференції було відзначено, що за 2 роки існування селянська партія зросла організаційно і розширила свої впливи серед населення, а завдяки цьому завойовано вагоме місце в парламенті держави. Були заслухані доповіді: П. Васиньчука про – політичне становище в Західній Україні; М. Чучмая – про економічне становище і працю в органах самоврядування; С. Назарука – про податки; С. Маківки про земельну реформу; С. Козицького про культурно-освітню роботу; А. Братуня – про організаційні питання. Після обговорення доповідей було ухвалено рішення про активізацію роботи в масах селянства з метою пропаганди ідей соціалізму і класової свідомості. Крім того, в резолюції конференції відкидалася можливість союзу з УНДО³⁸⁷.

Тим не менше, упродовж 1926 р. зі сторони УСРП було здійснено ще декілька спроб залучити «Сельсоюз» до єдиної української соціалістичної платформи. Наприклад, 5 червня 1926 р. у Львові відбулася спільна нарада головної управи УСРП та представників «Сельсоюзу» – С. Козицького та М. Чучмая, де сторони домовилися про обмін до середини червня 1926 р. питаннями, які вважали за потрібне в'яснити перед остаточними переговорами в справі об'єднання «Сельсоюзу» і УСРП, надання взаємних відповідей на ці запитання упродовж двох тижнів та остаточне вирішення питання співробітництва та об'єднання обох партій до кінця липня 1926 р.

Вже під час наради делегати від «Сельсоюзу» висунули головній управі УСРП низку запитань. Їхня ключова суть зводилася до виключення будь-якої можливості підтримки соціал-радикалами збройної інтервенції проти

³⁸⁶ Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 т. Т. VII. Київ, 2001. С. 160.

³⁸⁷ Сизоненко Г. «Сельроб» у боротьбі за возз'єднання. Львів: Каменярь, 1971. С. 41.

радянської України, концепції утворення окремої державної організації на західноукраїнських землях та припинення пропаганди проти радянського ладу в УСРР (це не мало стосуватись боротьби проти диктатури комуністів та промислового пролетаріату). У відповідь УСРП задовільнила усі запити «сельсоюзівців». При цьому було одноголосно домовлено про те, що пропаганда проти односторонньої диктатури промислового пролетаріату і диктатури Компартії в УСРР мала проводитися так, що з'ясовувати «якого то дійсно радянського ладу бажають обі партії і щоб не ослаблювати соборницьких стремлінь»³⁸⁸.

Очільники соціалістів-радикалів вже 18 червня 1926 р. запропонували нову платформу, яка, на їх думку, мала би посприяти приєднанню до неї «Сельсоюзу», групи колишніх членів забороненої УСДП та партії «Народна воля» – політичної організації галицьких русофілів, створеної 1923 р. членами лівого крила «Русского Исполнительного Комитета» у Львові. В основі пропозиції лежала ідея спільної боротьби за соборну, самостійну Українську соціалістичну республіку, в якій влада належала би радам «працюючого народу», вибраних на основі рівного, таємного, безпосереднього та пропорційного голосування, незгода і активний опір польській окупації Західної України та прагнення до злуки західноукраїнських теренів із іншими українськими землями. Крім цього передбачалося створення на рівнозначних засадах комітету, який би координував спільну працю відповідних політичних організацій на підставі окремого регламенту, оскільки передбачалося, що до остаточного об'єднання кожна з партій зберігатиме свою організаційну незалежність. Зрештою, для ведення подальших переговорів Головна Управа УСРП встигла вже навіть призначити конкретних осіб – Михайла Матчака та Михайла Кураха³⁸⁹. І хоч упродовж червня 1926 р. відбулися усні перемовини двох останніх та Лева Бачинського із представниками «Сельсоюзу» Сергієм

³⁸⁸ Соляр І. Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. С. 108–109.

³⁸⁹ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 308. Арк. 8, 29.

Козицьким та Максимом Чучмаєм, під час яких сторони вже нібито домовилися про остаточно в'яснення стану справ між партіями, жодної письмової відповіді керівництво «Сельсоюзу» так і не надало, а відтак 4 вересня 1926 р. головна управа УСРП офіційного припинила подальші переговори з цією політичною силою щодо співпраці та міжпартійної консолідації³⁹⁰.

С. Маківка у статті «Крайня пора», що побачила світ на шпальтах «Нашого життя», висловив підтримку самій ідеї об'єднання українських соціалістичних сил, що створило би міцний селянсько-робітничий фронт на противагу УНДО, однак в контексті відносин між «Сельсоюзом» та соціалістами-радикалами він запевняв, що останні сформували за своєю суттю «стару партію», яка не мала програми, яка би справді відповідала інтересам селян та робітників, а натомість контролювалась «атаманами, що хочуть ще й досі брязкнути зброєю проти східних братів», що не сприяло збільшенню популярності та впливу партії на українських робітників та селян. При цьому, вважаючи причинами безрезультатних дворічних переговорів з УСРП відмінності у програмних та тактичних основах партій, він конкретно не вказав, які саме з них мав на увазі³⁹¹.

Зі свого боку на сторінках свого пресового органу «Громадський голос» представники УСРП звинуватили саме «Сельсоюз» у зриві повноцінної консолідації українських соціалістичних сил, причиною якого стала практично відсутність у цієї партії чіткої політичної української програми та одночасне її загравання як із націонал-демократами, так і комуністами³⁹².

Водночас того ж 1926 р. загострилися відносини «Селянського союзу» із УНДО. Зокрема, посол С. Козицький звинуватив націонал-демократів у необ'єктивності та навмисній критиці у зв'язку із переходом президії УПР у руки «Союзу». Це, на його думку, викликало шквал безпідставних звинувачень, що мали на меті виключно дискредитувати нове керівництво. УНДО відповіло,

³⁹⁰ ЦДАГО України. Ф.6. Оп. 1. Спр. 308. Арк. 18.

³⁹¹ Маківка С. Крайня пора. *Наше життя*. 1926. Ч. 36. 5 вересня. С. 1–2.

³⁹² Громадський голос. 1926. 18 вересня. С. 1.

що критикувало не сам «Сельсоюз», а спосіб його управління, вчинені дії, та наголосило, що президія включала в себе лише трьох представників даної політичної сили. Крім цього націонал-демократи вказували на факт безперервної критики сельсоюзницькою пресою будь-яких дій попередніх керівників УПР, що зазвичай представляли саме УНДО³⁹³. Покращенню відносин між двома політичними силами не сприяли й репресії польської влади проти УНДО під прикриттям боротьби із комуністичною діяльністю³⁹⁴.

Якби там не було до того, незабаром до цього назагал нейтральність «Сельсоюзу» до різних політичних середовищ значною мірою «колихнулася» на користь радянофільських позицій. При цьому варто відзначити, що попри те, що в науковій літературі, особливо радянського періоду, як незаперечний факт подається теза, що «Сельсоюз» було створено з допомогою КПЗУ, насправді ситуація була складнішою. Як приклад, варто звернути увагу на той факт, що послы сейму від північно-західних українських земель П. Васиньчук, А. Братунь, С. Маківка та М. Чучмай, які 1924 р. заснували «Сельсоюз» не лише не були слухняним зряддям у руках лідерів КПЗУ (що, зрештою, проявилось у розколі соціалістичної фракції Українського клубу в сеймі в лютому 1924 р.), але й офіційно засудили перехід частини представників УПР – Я. Войтюка, В. Мохнюка, А. Пашука, Х. Приступи та Й. Скрипи – до Клубу УСДП у сеймі Другої Речі Посполитої, який перебував під впливом КПЗУ³⁹⁵.

Однак в умовах внутрішньополітичного напруження, коли польські праві (ендеки і їх союзники) наполегливо проводили свій курс на асиміляцію непольських національностей, «Сельсоюз» з кінця 1925 року все більше уваги звертає на Радянську Україну, розглядаючи її як українську державу в рамках СРСР. Особливе захоплення «сельсоюзівців» викликала українізація

³⁹³ Один із знемагаючих. *Діло*. 1926. 28 липня. С. 1.

³⁹⁴ Пиріг М. Український ліворадикальний рух у Польщі (1919–1929 рр.): дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. Львів, 2016. С. 181; Політичний огляд. *Нова зоря*. 1926. 19 вересня. С. 6.

³⁹⁵ Власюк О. Діяльність українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» у 1924–1930 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. 2011. Вип. 17. С. 151–162.; Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926. Kraków: Wydaw. Literackie, 1979. S. 212–213.

суспільного і культурного життя в УСРР. Вплив справляли і поставки хліба з Радянської України в 1925 році для голодуючого населення Західної України, яке потерпіло від стихійного лиха у 1924 р. Завдяки прорадянським настроям в партії і фінансовій підтримці, яку надавала КПЗУ «сельсоюзникам», позиція селянської української партії зазнавала кардинальних змін, «Сельсоюз» поступово приблизно з початку 1926 р. перейшов на платформу КПЗУ³⁹⁶.

Такий факт пояснювався й тим, що КПЗУ (у 1919–1923 рр. – КПСГ), будучи автономною партією у складі КПП, і у середині 1920-х рр. продовжувала перебувати у Другій Речі Посполитій на нелегальному становищі, а тому після заборони 1923 р. діяльності УСДП, через яку західноукраїнські комуністи намагалися здійснювати власну політику у легальній площині, це середовище звернуло особливо увагу на «Сельсоюз», через розгалужену мережу якого можна було й надалі реалізовувати свій вплив у регіоні особливо на Холмщині, Підляшші, Волині та Поліссі. Водночас у жовтні 1925 р. на II з'їзді КПЗУ було прийнято рішення, що для закріплення політичного впливу серед селян-українців Холмщини, Підляшшя та всієї Західної України має бути створена селянська організація, яка би могла охопити весь регіон³⁹⁷.

Проте однієї партії, тобто «Сельсоюзу», до того ж регіональної, для КПЗУ виявилось недостатньо. Компартія Західної України планувала створити селянську організацію, яка б охопила своєю діяльністю й інший регіон Західної України – Східну Галичину. В зв'язку з цим ще в листопаді 1925 р. у Варшаві представники КПЗУ М. Теслюк і П. Крайківський зустрілися з діячами «Сельсоюзу» С. Маківкою, М. Чучмаєм, С. Козицьким, А. Братунем і П. Васиньчуком, запропонувавши «Сельсоюзу» об'єднатися з галицькою

³⁹⁶ Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków, 1989. S. 45.

³⁹⁷ Перга Ю. Суспільно-політичне життя українців Холмщини та Підляшшя 1918–1939 рр.: дис. ... канд. іст. 07.00.01. Київ, 2016. С. 90–91.

партією «Народна воля», яка ще на початку 1920-х років встановила контакти з радянськими представниками³⁹⁸.

Загалом корені народовольців тягнулися ще до москвофільського табору. Становлення радянської влади в Росії та проголошення курсу українізації у Наддніпрянській Україні викликало диференціацію в межах цього руху. Частина москвофілів перейшла на платформу лояльності до польської влади, водночас зайнявши антирадянську позицію. Соціалістична частина «народовольців» все більше почала «еволюціонувати і в марксистському, і частинно в напрямку українсько-національному, а радше українізаційному по радянській рецепті»³⁹⁹. Після розпаду «Русского исполнительного комитета» частина галицьких москвофілів «самоозначилась як російська меншість у Польщі в рамках “Русского народного объединения”», яке очолював посол Серебреніков. Інша частина заснувала соціалістичну партію «Народна воля». У травні 1924 р. були прийняті основні положення партійної програми, які полягали у ліквідації нетрудового землеволодіння, усупільненні прав власності на засоби виробництва та оборони, боротьбі за створення нової організації суспільного господарства «під прапором соціалізму та інтернаціоналізму»⁴⁰⁰. Втім лише через два роки – 1 травня 1926 р. – «народовольці» провели свій перший з'їзд, на якому проголосили українську платформу. Однак частина партійної інтелігенції не сприйняла постанов партійної зустрічі. Як відзначало «Діло»: «вона не могла розпрощатися з “русскою” культурою», а тому дедалі більше потрапляла під вплив КПЗУ та КП(б)У, що досить прикметно проявилось у програмній статті партії в пресовому органі «Воля народу», у якій підкреслювалася необхідність створення одноцільного селянсько-робітничого об'єднання на противагу «силі дрібно-міщанського українського націоналістично-клерикального фронту»⁴⁰¹.

³⁹⁸ Власюк О. Діяльність українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» у 1924–1930 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки.* 2011. Вип. 17. С. 158.

³⁹⁹ До спільного знаменника. *Діло.* 1926. Ч. 206. 17 вересня. С. 2.

⁴⁰⁰ Політичні партії Західної України. Львів, 1992. С. 29.

⁴⁰¹ Воля народа. 1926. 5 вересня. С. 1.

З таких ідейних позицій «Народна воля» проводила переговори щодо можливого об'єднання зі «Сельсоюзом», які відбувалися під контролем не лише і не стільки КПЗУ, як виконкому Комінтерну та уряду УСРР. Посередницьку роль під час комунікації між сторонами відіграв власне радник повноважного представництва СРСР у Варшаві М. Лебединець. Він декілька разів щомісяця впродовж 1925–1927 рр. інформував уповноваженого народного комісаріату закордонних справ (НКЗС) СРСР в УСРР О. Шліхтера (із надсиланням копій листів заступнику уповноваженого НКЗС СРСР в УСРР К. Максимовичу, першому секретарю повноважного представництва СРСР у Празі Н. Калюжному та НКЗС СРСР і повноважному представнику СРСР у Варшаві П. Войкову) про політичну ситуацію у Західній Україні та перебіг об'єднавчих процесів у комуністичному таборі⁴⁰².

Безпосередніми діями та впливом М. Лебединця та керівництва КПЗУ можна пояснити і той факт, що упродовж 1925 – 1926 рр. «Сельсоюз», члени якого мали із керівництвом КПЗУ розбіжності щодо трактування подій 1917 – 1920-х рр. в Україні та національної політики КП(б)У в радянській Україні, припинили переговори щодо консолідації сил із ідейно близькою УСРП (навіть її лівим крилом) та таки погодилися на об'єднання із «воленародівцями», незважаючи на антагоністичність засадничих позицій цих партій. В результаті наприкінці 1925 р. у Львові, невдовзі після завершення II з'їзду КПЗУ, представники «Селянського союзу» на квартирі проводу «воленародів», яку очолювали К. Вальницький та К. Пелехатий, досягли домовленості про остаточне та негайне об'єднання обох партій в єдину масову легальну селянську соціалістичну партію⁴⁰³.

Вже на початку 1926 р. з метою прискорення об'єднання з партією «Народна воля» було переобрано нове керівництво «Сельсоюзу» – президію ЦК. Головою останньої став М. Чучмай, його заступником – С. Маківка,

⁴⁰² Соляр І. Радянофілство у Західній Україні (1920-ті рр.). *Український історичний журнал*. 2009. Вип. 1. С. 61.

⁴⁰³ Макух І. На народній службі: Спогади. Київ: Основні цінності, 2001. С. 357.

секретарем – А. Братунь. Відтоді «Сельсоюз» остаточно перейшов на прорадянську позицію. Водночас в пресі «Сельсоюзу» розпочалася гостра полеміка з ліберально-демократичною центристською партією Західної України – УНДО та соціал-радикалами з УСРП⁴⁰⁴.

Тим часом 7–11 липня 1926 р. відбулися наради М. Лебединця із представниками ЦК КПЗУ, «Сельсоюзу» та «Народної волі» у справі об'єднання двох останніх політсил. Саме під час цієї зустрічі представники обох партій прийняли остаточно назву майбутньої об'єднаної партії – Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання. Крім цього на нараді вирішили, що майбутній ЦК об'єднаної партії повинен був складатися із дев'яти або одинадцяти членів на засаді паритетної кількості представників обох партій (по три або чотири) та двох представників КПЗУ, які мали увійти до складу ЦК по одному від кожної партії як її члени, а також передбачався один представник молоді. Цікаво, що якщо представники «Народної волі» одразу погодилися на включення до ЦК двох згаданих «замаскованих делегатів» від КПЗУ, то «сельсоюзники» спочатку остаточної відповіді не дали. Втім все той же М. Лебединець, який найтісніше контактував із лідерами «Сельсоюзу», мав їх схилити до цього рішення, вважаючи його необхідною передумовою для злиття обох партій, без реалізації якої саме партійне об'єднання взагалі могло не відбутися, а якщо і відублося би, то не мало би того сенсу, який для нього передбачали у КПЗУ. Зрештою, як із впевненістю зазначав сам радник повноважного представництва СРСР у Варшаві: «Я особисто переконаний, що проти цього плану сельсоюзники довго сперечатися не будуть і на нього погодяться»⁴⁰⁵.

На голову ЦК майбутньої об'єднаної партії було вирішено висунути С. Маківку зі «Сельсоюзу», його заступником – К. Вальницького із «Народної волі», секретарем передбачалося призначити одного із двох представників

⁴⁰⁴ Власюк О. Діяльність українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» у 1924–1930 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки.* 2011. Вип. 17. С. 159.

⁴⁰⁵ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 14.

КПЗУ, а місцем стаціонарного осідку ЦК обрали Львів. Крім цього було визначено персональний склад об'єднаного ЦК: від «сельсоюзників» до нього мали увійти С. Маківка, М. Чучмай, С. Козицький (коли ЦК складатиметься з дев'яти осіб) та А. Братунь (коли склад ЦК нараховував би одинадцять осіб), а з боку «народовольців» – К. Вальницький, К. Пелехатий, М. Заяць (при ЦК із 9 осіб) та ще один кандидат (для ЦК із 11 осіб) надалі розглядався.

Водночас передбачалося, що друковані органи «Сельсоюзу» та «Воля народу» – «Наше життя» та «Воля народу» – будуть ліквідовані, а замість них у Львові та у Холмі виходитимуть по одній газеті. Львівська газета (її назва на час переговорів ще не була точно визначена) мала упродовж перших двох-трьох тижнів виходити як тижневик, а пізніше – двічі на тиждень із перспективою поступового перетворення на щоденне видання. Редакційна колегія львівської газети мала бути сформована зі складу членів ЦК новоствореного політичного об'єднання: один – від «Сельсоюзу», другий – від «Народної волі», а третій – від КПЗУ. У той же час видання у Холмі на постійній основі мало функціонувати як тижневик, чия редакційна колегія мала бути створена за тим самим принципом, що і у львівському виданні, при цьому від «сельсоюзників», як було конкертно визначено, мав увійти С. Маківка. У той же час зазначалося, що до часу об'єднання партій мали провести у своїх ще наявних окремих друкованих органах належну роз'яснювальну роботу серед партійців та прибічників, обґрунтувавши «необхідність та користь для робітничо-селянських мас об'єднання обох партій»⁴⁰⁶.

Цікаво, що початково термін злиття партій було попередньо встановлено на 25 серпня 1926 р. Втім, на думку М. Лебединця, цей процес потрібно було пришвидшити з огляду на низку, передусім, технічних причин: наприкінці липня польський парламент перебував на канікулах, а відтак послі «Сельсоюзу» мали достатньо часу для політичної роботи у краї; подальше існування обох партій було небажаним, оскільки між ними зберігалися

⁴⁰⁶ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 14–15.

неліквідовані суперечності, які у разі подальшого існування могли ще більше загостритися, що поставило би питання щодо взагалі доцільності консолідації відповідних політичних осередків, а то – і унеможливило би її; помилки в діяльності фракції «Сельсоюзу» в сеймі викликали незадоволення з боку КПЗУ, а тому, з точки зору останніх, лише якомога швидше злиття «сельсоюзників» із «народовольцями» могло би позитивно вплинути на таку ситуацію. У зв'язку з цим, М. Лебединець пропонував провести офіційне об'єднання двох партій 31 липня 1926 р. Перед цим – також у липні – пропонувалося провести ще одну міжпартійну нараду для визначення складу спільного ЦК та редколегії, аби остаточно подолати всі перешкоди, які досі могли виникнути при оголошенні декларації про злиття двох партій. Втім через серйозні політичні розбіжності та недовіру на особистісному рівні між керівниками «Сельсоюзу» та «Народної волі» реалізація створення на їх основі нової партії таки було перенесено на осінь 1926 р.⁴⁰⁷

Лише 12 вересня 1926 р. відбулося засідання ЦК партії «Народна воля» за участі представників ЦК «Селянського союзу» та КПЗУ, на якому сторони вкотре наголосили на доцільності злиття обидвох партій⁴⁰⁸.

Через тиждень – 19 вересня 1926 р. – у Львові відбулося ще одне засідання ЦК партії «Народна воля» за участі 18 делегатів (зокрема, М. Зайця, К. Пелехатого, К. Вальницького), на якому було обговорено звіт президії ЦК про стан переговорів з представниками «Сельсоюзу» щодо консолідації своїх сил. У дискусії, яку розпочав своєю доповіддю К. Вальницький, взяли участь майже всі присутні члени ЦК та Головного секретаріату, а також мужі довір'я з місцевих комітетів. В результаті зустрічі було одноголосно прийнято рішення про те, що ЦК «Народної волі» висловив згоду на злиття своєї партії зі «Селянським союзом», яке розглядали як перші кроки для початку консолідації усього українського «соціалістичного селянсько-робітничого руху». Водночас

⁴⁰⁷ Соляр І. Радянофілство у Західній Україні (1920-ті рр.). *Український історичний журнал*. 2009. Вип. 1. С. 61–62.

⁴⁰⁸ Сизоненко Г. «Сельроб» у боротьбі за возз'єднання. Львів: Каменяр, 1971. С. 45.

цікаво, що під час форуму одним із основних аргументів на користь створення нової партії виступали звинувачення у сторону КПЗУ щодо неефективної та практично безрезультатної діяльності, втім, із врахуванням тодішніх та подальших впливів, які здійснювала компартія Західної України на згадані процеси, такі висловлювання видаються хіба що офіційним прикриттям, а не справжніми переконаннями «народовольців». Тим більше, що саме для комуністів створення «Сельробу» було вкрай важливим, адже, по-перше, дозволяло охопити ті сфери політичного життя, які були недоступні для комуністів, що перебували у підпіллі, зокрема, статус послів у сейм давав змогу діячам партії вільно проводити віча, наради та з'їзди, що дозволяло активізувати пропаганду серед робітників та селян, а по-друге, таке об'єднання також давало можливість розширити електорат ліворадикальних сил, адже, на відміну від «Народної волі», яка традиційно для організацій комуністичного спрямування орієнтувалася на робітництво, «Селянський союз» свою діяльність скеровував на селянство⁴⁰⁹.

Процес об'єднання обох партій обговорювався й на наступних нарадах – 26 вересня – у Гданську та особливо 3 жовтня – у Варшаві (в тому числі за участю депутатів сейму від «Сельслюзу» – прихильників консолідації). Під час останньої зустрічі делегати наголосили, що метою створення нової партії є уникнення як помилок, допущених комуністичними послами у сеймі через свою принципову позицію, так і в діяльності на місцях. У відозві до населення зазначалося, що партія твориться для того, щоб «організованою силою творити в історії нове право для життя селянських мас... Перший раз лучається у нас дві споріднені селянські партії в одно, велике селянсько-робітниче об'єднання»⁴¹⁰. Врешті, на 10 жовтня 1926 р. було призначено й новий з'їзд у Львові, який мав остаточно завершити процес партійного об'єднання. Крім цього, для підготовки з'їзду було обрано комітет з 8 осіб – представників обох партій, який працював

⁴⁰⁹ Пиріг М. Становлення та організаційні принципи діяльності Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання (Сельроб) у 1926–1928 роках. *Мандрівець*. 2013. Вип. 4. С. 31.

⁴¹⁰ ДАЛО. Ф. 121. Оп. 2. Спр. 112. Арк. 2–4.

у тісному контакті з М. Лебединцем та ЦК КПЗУ. Від «Сельсоюзу» до нього ввійшли А. Братунь, С. Козицький, С. Маківка, М. Чучмай, а від «Народної волі» – К. Вальницький, М. Голінатий, К. Пелехатий та М. Заяць⁴¹¹.

Зустріч у Львові розпочалася з того, що представники «Сельсоюзу» зібралися 10 жовтня о 10 годині ранку в малому залі Львівського музичного товариства ім. Лисенка на з'їзд своєї партії. Тут вони ще раз обговорили питання про об'єднання. Після цього об 11 годині «сельсоюзівці» перейшли до великого залу, де їх чекали делегати «Народної волі». Щодо точного кількості учасників форуму дані серед дослідників відрізняються. Г. Сизоненко у радянський час констатувала, що всього на спільний об'єднавчий з'їзд прибуло 157 делегатів із 46 повітів Галичини, Волині, Полісся та Холмщини⁴¹². М. Пиріг стверджує, що на львівський з'їзд прибуло майже 100 осіб – близько 50 членів «Сельсоюзу» із Волині, Холмщини та Полісся та 50 членів партії «Народна воля» із Галичини⁴¹³. На думку Ю. Перги на зустрічі були присутні 56 делегатів від «сельсоюзників» та 92 – від «народовольців». При цьому делегація «Сельсоюзу» включала 6 послів сейму (А. Братунь, П. Васиньчук, С. Козицький, С. Маківка, С. Назарчук, М. Чучмай), делегатів від 16 повітів Волинського, Поліського та Люблінського воєводств, а також від Бродівщини, в той час як до складу делегації «Народної волі» входили 76 делегатів зі Східної Галичини, 7 – з Волині, Холмщини, Полісся, 3 делегати представляли студентську молодь і 6 членів – ЦК Партії «Народна воля»⁴¹⁴.

Якби там не було, з'їзд відкрив вступною промовою голова ЦК партії «Народна воля» К. Вальницький, який запропонував обрати президію форуму в складі М. Чучмая (голова), Г. Дмухаря (заступник голови). С. Козицького та Пархотюка (секретарі).

⁴¹¹ Сизоненко Г. «Сельроб» у боротьбі за возз'єднання. Львів: Каменяр, 1971. С. 46.

⁴¹² Там само.

⁴¹³ Пиріг М. Становлення та організаційні принципи діяльності Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання (Сельроб) у 1926–1928 роках. *Мандрівець*. 2013. Вип. 4. С. 31.

⁴¹⁴ Перга Ю. Еволюція діяльності комуністичної партії західної України на Холмщині та Підляшші в 1923–1926 рр. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Історія*. 2014. Вип. 5. С. 43–44.

Після цього новообраний голова засідання М. Чучмай, з огляду на перманентну загрозу закриття у будь-який момент з'їзду поліцією, вирішив пропустити частину політичних доповідей та одразу перейти до організаційних питань – об'єднання партій, обрання тимчасового ЦК нового партійного утворення та прийняття спільної заяви.

За об'єднання двох політсил в Українське селянсько-робітниче соціалістичне об'єднання – «Сельроб» проголосували всі делегати, крім «Володимирівської групи» «Селянського союзу» у кількості 3 осіб, на чолі з послом С. Назаруком, 2 представники від Холмщини та 2 представники з Бродівського повіту, а також утримався від голосування Павло Васиньчук. С. Назарук пояснив свою позицію переконанням, що у новій партії будуть домінувати все ж таки робітничі, а не селянські елементи⁴¹⁵. Вже тоді це стало першою ознакою непорозуміння усередині двох об'єднаних під примусом організацій та передвісником майбутнього розколу.

Тим часом з'їзд обрав і тимчасовий ЦК консолідованої партії, до якого увійшли: С. Козицький, М. Чучмай, С. Маківка, К. Вальницький, М. Заяць, К. Пелехатий з правом кооптування до складу ЦК одного селянина та одного робітника від кожної партії та одного представника від спілки молоді, коли вона організаційного оформиться. Крім цього з'їзд доручив щойно створеному ЦК організувати розширений секретаріат ЦК та поставити перед ним завдання з розробки програми та статуту «Сельробу» та звернення до робітників та селян⁴¹⁶.

За ці пропозиції, знову ж таки, проголосували всі делегати окрім п'яти делегатів з Володимира-Волинського на чолі з депутатами сейму С. Назаруком та П. Васиньчуком. Більше того, після з'їзду згадані, як виявилось опозиційні, делегати опублікували на шпальтах газети «Новий час» заяву, в якій розкритикували нове політичне об'єднання та його програму, висловивши переконання, що внаслідок злиття «Сельсоюзу» з «народовольцями» питання

⁴¹⁵ ДАЛО. Ф. 121. Оп. 2. Спр. 112. Арк. 6, 12.

⁴¹⁶ Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 т. Т. VII. Київ, 2001. С. 159.

захисту інтересів українського селянства відійде на другий план, будучи затьмареним відстоюванням інтересів, насамперед, робітників. Натомість представники «Володимирської групи» «сельсоюзників» вирішили продовжити співпрацю із УСРП⁴¹⁷.

Після голосувань були зачитані заяви від обох партій. Повідомлення від імені «Сельсоюзу» оголосив М. Чучмай. У зачитаній заяві стверджувалося, що об'єднання із «Народною волею» здійснюється з метою консолідації західноукраїнського соціалістичного руху. Від імені «Народної волі» виступив К. Вальницький, який у партійній заяві наголосив на цілковитій готовності та бажанні своєї політичної сили консолідувати сили в межах однієї партійної одиниці разом із «Селянським союзом»⁴¹⁸.

Зрештою, наприкінці з'їзду М. Чучмай зачитав й спільну відозву щойно посталою «Сельробу» до селян та робітників. В документі зазначалося: «Наша об'єднана партія, партія сельробів, ставить собі за ціль боротись за соціалізм, за устрій працюючого люду, де була б соціальна, політична і національна рівність всіх людей. Лише соціалізм визволить людство з духовної і матеріальної неволі. Лише соціалізм положить край гульній світових імперіалістів і спинить різню людей – війну, що пустошить доробок людства і нищить слабі народи. Лише соціалізм знесе пута національної неволі. Наша партія – селянсько-робітничка, бо і селянин і робітник однаково визискувані грабіжниками людської праці, бо і селянина і робітника однаково душить фабрикантсько-поміщицьке ярмо. В єдності наша сила... Лише селянсько-робітничка солідарність принесе нове життя... для працюючих селян та робітників...»⁴¹⁹.

Після завершення партійного з'їзду цього ж дня відбулося перше – організаційне – засідання ЦК «Сельробу», а через 11 днів після створення партії «Сельроб», 21 жовтня 1926 р. – і друга зустріч, на якій було вирішено доручити «узгіднення програми “Сельробу” товаришам М. Чучмаю та К. Вальницькому»,

⁴¹⁷ Макух І. На народній службі: Спогади. Київ: Основні цінності, 2001. С. 359.

⁴¹⁸ Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. Документи і матеріали. Том II. Сучасність, 1983. С. 170–171.

⁴¹⁹ Там само. С. 170.

а організаційній комісії в складі М. Заяця, С. Козицького та П. Крайківського доручили підготувати партійний статут⁴²⁰. Втім, і на час проведення третього засідання ЦК «Сельробу» від 5 листопада 1926 р. проект програми та статуту ще не були написані, але якщо на четвертому засіданні ЦК від 26 листопада 1926 р. статутний документ «Сельробу» таки був затверджений, причому без жодних зауважень, то проект програми вперше більш-менш предметно почав обговорюватися лише на шостому засіданні ЦК партії, яке відбулося 12 січня 1927 р. Варто зауважити, що на той час до складу ЦК «Сельробу» вже був введений представник КПЗУ П. Крайківський, що теж своєрідно не могло не вплинути на перебіг дискусій навколо партійного програмного документу.

Під час засідання, на пропозицію К. Пелехатого, було заслухано два проекти програми. У першому з них, авторства М. Чучмая, було звернено увагу як на програми «Сельсоюзу», так і «Народної волі», втім вказувалося, що в той час, як в програмі «сельсоюзників» недостатньо оцінювали роль робітничого класу, то в програмному документі «народовольців» недостатньо говорилося про селянство як союзника робітничого класу та національне питання. У своєму проекті програми «Сельробу» М. Чучмай намагався виправити вказані недоліки. Однак після зачитання проекту програми авторства К. Вальницького за пропозицією самого ж М. Чучмая члени ЦК одноголосно вирішили виробити єдиний, третій, текст програми, який, зрештою, був прийнятий на восьмому засіданні ЦК від 16 лютого 1927 р. За нього проголосувало 5 членів ЦК, 2 було проти, а один – утримався. Затверджений проект програми був опублікований в газеті «Воля народу», а також його видали разом зі статутом окремою брошурою. 1928 р. з деякими несуттєвими змінами в тексті з'явилося й друге видання⁴²¹.

Як вже зазначалося, з подачі колишніх представників «Сельсоюзу» до програми «сельробівців» потрапила теза про те, що важливим для українських селян та робітників у Польщі було національне питання, яке в документі

⁴²⁰ Сизоненко Г. «Сельроб» у боротьбі за возз'єднання. Львів: Каменяр, 1971. С. 50.

⁴²¹ Там само. С. 51–52.

визначалося тісно пов'язаним із тодішніми національно-визвольними та соціальними рухами. Попри те партія наголошувала, що бореться за «рівні права для всіх громадян, незалежно від статі, раси, народности і релігії, за повну свободу слова, совісті, друку, за свободу зборів і організацій, профспілок працюючих сіл і міст, за свободу страйків»⁴²².

У справі державотворення зазначалося, що «Сельроб» виступає за виборність органів самоврядування, повну його незалежність від державної адміністрації, громадського повітового та крайового урядування; створення системи незалежних, виборних народних судів та забезпечення безкоштовної юридичної допомоги; заміну постійної армії системою міліції⁴²³.

Головними вимогами в економічному аспекті, подібно до програми «Сельсоюзу» були: усупільнення засобів виробництва, ліквідація поміщицького, державного та церковного землеволодіння та націоналізація фабрик, заводів, місць видобування корисних копалин, встановлення повного контролю над торгівлею та діяльністю банків. Оскільки партія у своїй діяльності орієнтувалася передусім на селян, як основу свого електорату, особливий наголос робився на необхідності передачі без викупу та відшкодування земель, і розподіл їх поміж тими, хто на ній безпосередньо працював – «трудовим селянством і рільних робітників»⁴²⁴. Крім цього передбачалося націоналізація та перехід у власність народу всіх природних багатств. Спеціальну увагу в програмі приділяли звільненню селян, особливо малоземельних, та «робітників і трудової інтелігенції» від усяких надмірних та несправедливих повинностей, скасування податків на продукти першої необхідності та сільськогосподарські знаряддя, а також створення спеціальних комітетів на фабриках і заводах для контролю за продукцією.

У соціальній сфері «Сельроб» також мав вимоги, схожі на ті, які свого часу висував «Сельсоюз»: домагався затвердження 8-годинного робочого дня

⁴²² ЦДІАЛ України. Ф. 351. Оп 1. Спр. 1. Арк. 3.

⁴²³ Там само. Арк. 2–3.

⁴²⁴ Там само. Арк. 4.

та 42-годинного щотижневого безперервного відпочинку, заборони використання праці дітей віком до 16 років, оплати декретної відпустки за два місяці до та 2 місяці після пологів і гарантії соціального забезпечення всіх непрацевдатних (безробітних, інвалідів, сиріт, вдів, людей літнього віку)⁴²⁵.

Знайшлося місце у програмі «сельробівців» і справам освіти та культури. Подібно до «Сельсоюзу», новостворена партія вимагала запровадження системи загальної обов'язкової освіти, при цьому передбачалося введення навчання рідною мовою для кожної національності коштом держави. Школи мали організовуватися за таким принципом, щоб селяни в будь-якій місцевості могли користуватися ними. Водночас висувалося завдання введення професійної та технічної освіти, широкої державної допомоги самоосвіті через заснування народних університетів, публічних народних бібліотек і театрів⁴²⁶.

Таким чином, «Сельроб», як і «Сельсоюз» у програмі 1924 р., у своїх партійних вимогах намагався поєднати національні гасла із соціальними та висловлювався за загальнодемократичні принципи та свободи.

Однак ледь не з перших днів після появи «Сельробу», партія одразу зіткнулася із недостатнім фінансуванням навіть організаційних справ. Безпосередній радянський куратор об'єднання М. Лебединець наполягав, що «ці кошти треба дати і то негайно, бо з організацією нової партії (секретаріати, помешкання, газета) стримуватися не можна, що підірвало б їхню роботу на самому початку і поставило б нас у неможливість нести за неї відповідальність»⁴²⁷. У зв'язку з цим, він просив в радянського уряду кошти у розмірі 1500 доларів (щонайменше – 1000 доларів) на місяць: по 300 доларів на випуск партійних газет «Наше життя» та «Воля народу», 600 доларів – на роботу секретаріатів, 300 доларів – на організацію праці ЦК та його секретаріату. Втім кошти затримувалися, і вже 23 листопада 1926 р. М. Лебединець знову прохав їх надіслати – вже наступною поштою: «Не гублю

⁴²⁵ Тамс амо. Арк. 4–5.

⁴²⁶ Там само. Арк. 5.

⁴²⁷ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 27.

надії, що хоч частину коштів одержу від вас може завтра з диппоштою, коли ж ні – не знаю, як і крутитись будемо»⁴²⁸.

Цього ж дня, за участю М. Лебединця відбулася нарада, на якій довелося визнати, що «справа органічного зліплення з бувшого «Сельсоюзу» та «Воля народу» одної партії буде процесом досить затяжним та повільним. Існували ще досить сильні упередження керівників обох колишніх груп у стосунку одне до одного, дійсний пульс партійного життя б'ється ще не у спільному ЦК, а навколо «Нашого життя» і «Воля народу», оновлення редакцій цих органів чи навіть обміну матеріалів між ними немає»⁴²⁹. Лише констатацією наявних труднощів справа не обмежилася, і на зустрічі виробили низку практичних заходів, які могли би покращити ситуацію з діяльністю «Сельробу». Зокрема, пропонувалося: ввести до складу ЦК партії В. Сороневича та одного із колишніх лідерів «Сельсоюзу» А. Братуня; негайно «урухомити» діяльність генерального секретаріату «Сельробу», для чого потрібно було домогтися якнайшвидшої доставки 600 доларів, необхідних для організаційних завдань; створити при партійному секретаріаті юридичну консультацію для задоволення потреб пересічного населення (до роботи у цьому напрямку планували залучити М. Заяця); встановити безпосередній активний контакт та контроль між ЦК партії та її місцевими парторганізаціями; ліквідувати ті осередки, які досі пропагували партійний «дуалізм», тобто продовжували поділяти членів партії на колишніх «сельсоюзників» та «народовольців»; припинити від початку березня 1927 р. вихід газети «Воля народу», залишивши надалі як єдиний сельробівський орган, особливо на північно-західних землях, газету «Наше життя», але за умови виведення її «з-під гегемонії» колишніх керівників «Сельсоюзу» з одночасним введенням до її редакції представника від КПЗУ; концентрація партійних коштів та їх розподілу виключно в рамках компетенції генерального секретаріату «Сельробу»; консолідація політичної роботи та керівництва сеймової фракцією виключно в руках ЦК «Сельробу»; добитися у

⁴²⁸ Там само. Арк. 65.

⁴²⁹ Там само.

«приспіненому порядку» збільшення фінансування для роботи новопосталої партії⁴³⁰. Втім і надалі впродовж 1926–1927 рр. М. Лебединець був змушений констатувати, що через брак коштів навіть генеральний секретаріат партії не міг отримати нормального приміщення для розгортання повноцінної роботи і був розміщений у приміщенні редакції газети «Воля народу», яку в результаті не лише не ліквідували, а у листопаді 1927 р. вирішили зробити головним партійним пресовим органом: «Дуже там тісно і невідно та нічого вдіяти не могли, бо грошей на найми помешкання я їм дати не можу, бо їх ще до вас не одержав. Це буде шкідливо одбиватися на роботі генсекретаріату, та іншого виходу не було. Товариші штурмують мене з грішми, я вас про це в кожному листі надокучаю, а “воз і нині там”»⁴³¹.

Особливо гостро брак фінансування відчувався при налагодженні результативної партійної роботи на місцях, оскільки для утворення навіть сільських комітетів були необхідні ресурси, не кажучи про витрати на передвиборну кампанію до органів місцевого самоврядування чи тим більше до польського парламенту. Як результат, упродовж 1926–1928 рр. на адресу ЦК «Сельробу» регулярно надходила кореспонденція від місцевих членів партії з вимогами покрити їхні витрати та/чи борги, пов'язані з організаційною роботою та утриманням місцевих партійних осередків та секретаріатів. Однак у відповідь керівництво «Сельробу» весь час підкреслювало, що компенсуватиме лише витрати, які попередньо затверджувалися ЦК партії⁴³². Інші видатки мали фінансуватися тільки місцевими фондами, яких зазвичай не вистачало на мінімальні витрати, тому ті секретаріати чи осередки, на які не вистачало коштів, взагалі ліквідували. Таке рішення, наприклад, було ухвалено щодо Ковельського повітового комітету, якому бракувало коштів для утримання секретаріату. Сколівський повіт партія не могла забезпечити навіть необхідними брошурами та іншою документацією, адже на машинці їх

⁴³⁰ Там само. Арк. 66–74.

⁴³¹ Там само. Арк. 79–80.

⁴³² ЦДАЛ України. Ф. 351. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 4.

друкувати не можна було, а в друкарні не було необхідних коштів для покриття таких видатків, так само як і не було коштів для забезпечення організаційної роботи на місцях. Це викликало велике розчарування місцевих «сельробівців» та недовіру до керівництва партії, адже ставило місцеві осередки у безвихідне становище⁴³³.

Затримували створення партійної мережі не лише фінансові проблеми. Наприклад, місцеві представники «Сельроб-лівіці» звітували М. Заяцю, що станом на початок 1928 р. не могли організувати осередок у селі Бортники, оскільки тамтешні селяни вважали партію «московською»⁴³⁴. Також мав місце постійний брак активних людей, адже багато хто боявся арешту, а якщо і погоджувалися працювати, то здебільшого виключно у рідній місцевості, що не сприяло значному розширенню ареалу діяльності⁴³⁵.

Однак варто визнати, що попри численні труднощі, у низці місцевостей Західної України «Сельробу» таки вдалося розбудувати більш-менш розгалужену мережу місцевих партійних осередків: Золочівському повіті Тернопільського воєводства, Косівському повіті Станіславівського воєводства, Кременецькому та Луцькому повітах Волинського воєводства, Рудківському та Жовківському повітах Львівського воєводства, Дорогичинському повіті Поліського воєводства⁴³⁶. Проте, незважаючи на певні здобутки, «Сельроб» не сприймався іншими політичними силами, а тим більше польською владою, як суперник чи суттєва загроза для державної стабільності. Зокрема, повітові управління поліції у своїх звітах зазначали, що, враховуючи склад партії на місцях, а саме, відсутність представників від інтелігенції, її подальший розвиток не має шансів на успіх⁴³⁷.

⁴³³ Пиріг М. Становлення та організаційні принципи діяльності Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання (Сельроб) у 1926–1928 роках. *Мандрівець*. 2013. Вип. 4. С. 33–34.

⁴³⁴ ЦДАЛ України. Ф. 351. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 3.

⁴³⁵ ЦДАЛ України. Ф. 351. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 9.

⁴³⁶ Пиріг М. Становлення та організаційні принципи діяльності Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання (Сельроб) у 1926–1928 роках. *Мандрівець*. 2013. Вип. 4. С. 35.

⁴³⁷ ДАЛО. Ф. 121. Оп. 3. Спр. 70. Арк. 3.

Не вдалося цілковито використати «Сельроб» й «парламентський ресурс» у польському сеймі та сенаті першої каденції, хоча стартові позиції видавалися непоганими. Ще у грудні 1925 р., в результаті незадоволення більшості членів УПР в посиленні в її межах, особливо на рівні президії, впливів УНДО, яке до того ж опоненти з українського табору звинуватили в закулісних переговорах з польським урядом, на виборах нового керівного складу Українського клубу, перемогу здобули тодішні «сельсоюзники» С. Козицький (став головою), М. Чучмай та С. Назарук (як заступники) і в такому статусі перебували і на час входження до «Сельробу» (крім С. Назарука, який, як вже зазначалося, відмовився консолідуватися із «Народною волею»)⁴³⁸.

У зв'язку з цим в грудні 1926 р. ЦК новоствореного «Сельробу» ухвалив постанову, щоб посли й надалі утримали у своїх руках будь-якою ціною президію в Українському клубі, навіть якщо би для цього довелося вступити у блок із безпартійними проти урядовців на перевиборах президії. Якби ж такий варіант не вдався, передбачалося, що «сельробівці» повинні були би залишитися в УПР та вести гостру опозиційну тактику проти майбутнього ундівського проводу, адже саме представники УНДО, як передбачалося, швидше за все замінили би колишніх «сельсоюзників» у президії⁴³⁹.

Однак навіть такі мінімальні завдання у «Сельробі» повноцінно реалізувати не змогли. По-перше, в Українському сеймовому клубі президію й надалі очолював представник УНДО С. Хруцький, його заступниками були Б. Козубський (УНДО) та А. Братунь («Сельроб»). Така конфігурація не давала «Сельробу» можливості, попри чисельну перевагу і цілковите керівництво в УПР, перейняти фактичну владу, яка й надалі належала націонал-демократам, оскільки посада очільника президії Українського клубу в сеймі давала можливість їхньому представнику нівелювати будь-яку реалізацію рішень делегатів-«сельробівців», впливати на відповідне відстоювання «українського

⁴³⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 392. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 57 зв.

⁴³⁹ Соляр І. Радянофілство у Західній Україні (1920-ті рр.). *Український історичний журнал*. 2009. Вип. 1. С. 63.; ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 80.

питання» в стінах сейму та вступати в контакти із іншими сеймовими клубами⁴⁴⁰.

Зрештою, вже на початку 1927 р. на адресу очільників УПР посипалися звинувачення у бездіяльності та неефективності. Частина послів звернула увагу й на те, що після входження «Сельсоюзу» до «Сельробу» мова йшла про фактично утворення нової фракції в клубі, а обрані до президії свого часу від «Сельсоюзу» С. Козицький та М. Чучмай, як теперішні «сельробівці» не могли більше очолювати Український клуб⁴⁴¹.

2 березня 1927 р. опозиційно налаштованими українськими послами та сенаторами було запущено процес переобрання президії, а вже через тиждень, 9 березня, члени УПР проголосували за відставку її керівництва. У відповідь фракція «Сельробу» у повному складі вирішила не відвідувати пленуми Українського клубу, аби унеможливити подальше обрання нового голови та заступників президії УПР. Тактику «Сельробу» підтримав С. Підгірський, котрий зазначав, що «Клуб Український тільки те й робить, що займається виборами президії»⁴⁴², та надіслав телеграму, в якій повідомив, що буде відсутній на засіданні УПР 31 березня, коли мало розглядатися питання її нового керівного складу. Втім вказані чинники не завадили українським послам цього дня таки обрати нову президію у складі С. Хруцького (голова), Б. Козубського та С. Назарука (заступники), яка проіснувала до завершення роботи сейму та сенату I каденції у листопаді 1927 р.⁴⁴³ Фракція ж «Сельробу», попри попередні настанови ЦК, самоусунулася від активної роботи в рамках УПР, а 9 вересня 1927 р. її представники від імені послів С. Маківки, М. Чучмая, С. Козицького, А. Братуня та сенатора І. Пастернака звернулися до Українського клубу зі заявою про вихід з нього та створення натомість свого власного, і у відповідь 14 вересня 1927 р. їх із УПР було виключено⁴⁴⁴.

⁴⁴⁰ Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926. Kraków: Wydaw. Literackie, 1979. S. 279–280.

⁴⁴¹ ЦДАЛ України. Ф. 392. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 4–7.

⁴⁴² Там само. Арк. 9.

⁴⁴³ Там само. Арк. 13 зв.

⁴⁴⁴ Там само. Арк. 21 зв.

Зрештою, суттєвими залишалися й внутрішньопартійні протиріччя. Ще в грудні 1926 р. остаточно припинив співпрацю зі «Сельробом» П. Васиньчук, який разом із С. Назаруком відновив партію «Селянський союз» та розпочав випуск власної газети – «Селянський шлях»⁴⁴⁵. 28 січня 1927 р. із трибуни польського сейму П. Васиньчук виступав вже як представник відновленого «Сельсоюзу». Його промова, до речі, викликала шквал критики зі сторони «сельробівців», які ствердили, що у ній посол закликав до співпраці з польським урядом та стверджував про можливість мирного розв’язання українського питання (що видавалося для «Сельробу» неприйнятним). Сам П. Васиньчук був обурений таким ставленням, вимагаючи надати письмові звинувачення, проте їх ніким надано так і не було, а С. Маківка крім того ще й назвав П. Васиньчука «злим генієм»⁴⁴⁶.

Тим часом навколо останнього розпочало формуватися середовище політиків правочентристської орієнтації, до яких приєднався й брат Павла А. Васиньчук, з яким вони офіційно відродили «Сельсоюз» 17 квітня 1927 р., водночас поставивши собі одним із першочергових завдань відновити свій вплив і у «Рідній хаті», яка із 1925 р. перебувала під фактичним контролем КПЗУ та згодом і «Сельробу»⁴⁴⁷.

На 22 травня 1927 р. ця група запланувала проведення народного з’їзду Холмщини, головною метою якого мало стати обрання нового Народного комітету Холмщини та Підляшшя – головної інституції та офіційних представників українського населення цього краю. З’їзд організували у залі кінотеатру «Оаза» в Холмі. На форум прибули послы А. та П. Васиньчуки, С. Хруцький, С. Маківка, сенатор Є. Пастернак та 150 делегатів з Холмського, Володавського, Грубешівського та Білоградського повітів⁴⁴⁸. Цікаво, що

⁴⁴⁵ Перга Ю. Суспільно-політичне життя українців Холмщини та Підляшшя 1918–1939 рр.: дис. ... канд. іст. 07.00.01. Київ, 2016. С. 98.

⁴⁴⁶ Пиріг М. Український ліворадикальний рух у Польщі (1919–1929 рр.): дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. Львів, 2016. С. 69.

⁴⁴⁷ Szumiło M. Antoni Wasyczuk 1885-1935. Ukraiński działacz narodowy i polityk. Lublin, 2006. S. 102.

⁴⁴⁸ Archiwum Państwowe w Lublinie. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 439. Zjazd przedstawicieli ludności ukraińskiej województwa lubelskiego w Chełmie w dniu 22.V.1927 r. K. 6.

первісно передбачалося не допускати на захід т. зв. «ненадійних елементів» – делегатів, що підозрювалися у співпраці з комуністичним рухом, в тому числі представників «Сельробу». Однак після того як С. Маківка та його соратники із повітів розпочали протестувати проти такої практики, їх також пропустили на засідання⁴⁴⁹.

Відкрив з'їзд своєю промовою А. Васиньчук. Спочатку під час виступу він розкритикував УІР, яка у відстоюванні українських інтересів не досягнула нічого, натомість поділившись на партії, які між собою постійно мали протиріччя, а частина з них взагалі перейшли «під червоний прапор, а не жовто-блакитний». Натомість в тій ситуації яка склалася у Польщі станом на 1927 р., на думку А. Васиньчука, потрібно було скеровувати українську політику на підтримку Варшави, а не на підтримку Москви («як у декого з присутніх») та прагнути до конструктивної співпраці з польським урядом, аби дієво домагатися для українців повноцінних прав на рівні із поляками, в тому числі в господарчих та самоврядних справах, при відкритті українських шкіл та закритих раніше православних храмів на Холмщині та Підляшші. Водночас розповідаючи про стан економіки, культури та освіти в радянській Україні він звернув увагу на їх несприятливий для українців стан, розкритикував ті політичні сили в Західній Україні, які були схильними ідеалізувати владу більшовиків, наголосивши, що на території Великої України так, де-факто, не українська, а радянська влада. Зрештою, наприкінці доповіді А. Васиньчук закликав усіх присутніх консолідувати свої сили перед парламентськими виборами, що мали відбутися навесні 1928 р.⁴⁵⁰

Позицію А. Васиньчука різко розкритикували наступні доповідачі – посли С. Хруцький та С. Маківка, які назвали його «угодовцем», «інформатором» та «провокатором польської влади», а також «зрадником

⁴⁴⁹ Ibidem.

⁴⁵⁰ Ibidem. К. 6–7.

українських послів». Дійшло до того, що між Васиньчукам та С. Маківкою розпочалася бійка, яку втім вдалося швидко припинити⁴⁵¹.

Зрештою, попри «гарячі» виступи опонентів переважна більшість присутніх делегатів (лише 3 проголосувало «проти») обрали Український Народний Комітет Холмщини та Підляшшя у такому складі: голова – А. Васиньчук, перший віце-голова – А. Рочняк, другий віце-голова – Г. Новосад, секретар – В. Гул, скарбник – С. Пелек, члени – Б. Бжусь, А. Іванчук, заступники членів – П. Васинчук, М. Ваврисевич, М. Борис⁴⁵².

Після обрання членів Комітету учасниками форуму було також проголошено господарчий реферат, розглянуто способи організації споживчих і фермерських кооперативів та закликано громаду до створення таких товариств. Крім цього дискутувалися питання українського самоуправління, шкіл і церкви. Наприкінці заходу А. Васинчук пообіцяв, що всі прийняті під час з'їзду резолюції щодо нагальних питань українців Холмщини та Підляшшя потраплять на розгляд до польського уряду та особисто Ю. Пілсудського⁴⁵³.

На відродження «Сельсоюзу» та проведення Холмського з'їзду звернули увагу і справді не лише серед українського політикуму, але й польська сторона. Про це, зокрема, свідчить рапорт, зроблений Штабом Округу 2-го Корпусу в Любліні, у якому відзначалося: «Робота “Сельсоюзу” заслуговує на особливу увагу, адже при певній підтримці їхньої діяльності можна створити реальну противагу деструктивній діяльності “Сельробу”, проблему якого лише політичними діями вирішити не вдасться... Вважаю за потрібне піти на певні поступки “Сельсоюзу”, щоб здобути лояльність місцевого населення»⁴⁵⁴.

Втім влітку 1927 р. Український народний комітет Холмщини та Підляшшя під проводом «Сельсоюзу» вирішив проводити власну агітацію не шляхом політичних методів, а сконцентрувавшись на господарській діяльності. Так, в цей час в Ярославці та Войславицях було відкрито філії Українського

⁴⁵¹ Ibidem. K. 10.

⁴⁵² Ibidem. K. 11.

⁴⁵³ Ibidem. K. 12.

⁴⁵⁴ Szumiło M. Antoni Wasyńczuk 1885-1935. Ukraiński działacz narodowy i polityk. Lublin, 2006. S. 106.

Господарчого Об'єднання, заснованого А. Васиньчуком у січні 1927 р. в Холмі⁴⁵⁵.

Починаючи з осені 1927 р. окрім справи подальшого розвитку кооперативного руху, комітет звертав чимало уваги й на питання становлення Українського народного банку, відкриття українських приватних шкіл та розбудови суспільно-політичних організацій, ідейно споріднених зі «Сельсоюзом», на теренах усього краю. З цією метою прийняли рішення щодо проведення низки повітових народних з'їздів, на яких мало постати питання про створення Комітетів обивательських⁴⁵⁶.

В цьому контексті 11 жовтня 1927 р. українська делегація Комітету у складі А. Васиньчука, А. Рочняка та В. Гула були на аудієнції в Люблінського воєводи А. Ремішевського, із якими обговорили питання створення Обивательських Комітетів та узгодили відкриття церков у Лещанах, Сельці та Савінах⁴⁵⁷. Ті самі делегати зустрічалися із державним куратором шкіл у Любліні, обговорюючи питання організації українського шкільництва на Холмщині та Підляшші. Також із офіційним візитом згадані делегати відвідали Штаб Округу 2-го Корпусу, вирішуючи справу повернення парафіяльного будинку в Холмі, в результаті чого споруду віддали православної громаді, де створили резиденцію єпископа Антонія⁴⁵⁸.

Зрештою, 9 жовтня 1927 р. відбулось установче зібрання Українського народного банку в Холмі, на якому обрали керівництво та Наглядову раду. Президентом ради став П. Васиньчук. Банк був офіційно зареєстрований 27 жовтня. Вже наприкінці жовтня брати Васиньчуки провели перемовини з німецькими підприємцями з Лодзю та державними установами щодо субсидій та субвенцій для банку. Впродовж наступних років банк зміг поширити ареал своєї діяльності на весь Холмський повіт і сусідні території. Завдяки дешевим

⁴⁵⁵ Перга Ю. Суспільно-політичне життя українців Холмщини та Підляшшя 1918–1939 рр.: дис. ... канд. іст. 07.00.01. Київ, 2016. С. 102.

⁴⁵⁶ Селянський шлях. 1927. № 24. С. 2.

⁴⁵⁷ Szumiło M. Antoni Wasynczuk 1885–1935. Ukraiński działacz narodowy i polityk. Lublin, 2006. S. 107.

⁴⁵⁸ Archiwum Państwowe w Lublinie. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 1725. Tygodniowe sprawozdania sytuacyjne starosty chełmskiego Nr 1–13, 15–33 K. 206.

кредитним відсоткам багато українських селян користали з його послуг, розпочинаючи розбудовувати власні господарства. Водночас поруч із економічною діяльністю установа фінансово підтримувала справу українського шкільництва та суспільно-політичного життя, що сприяло збільшенню його популярності серед населення, а разом з ним – і відродженого «Селянського союзу»⁴⁵⁹.

Успіх «Сельсоюзу» провокував негативну реакцію зі сторони «Сельробу». Так, наприклад, на сторінках «Нашого життя» А. Васиньчука називали «польсько-українським фашистом» та «хрунем», який підтримував «угодницьку позицію» щодо офіційної Варшави та позитивно відгукувався про Ю. Пілсудського⁴⁶⁰.

Брати Васиньчуки намагалися зменшити вплив «Сельробу» та КПЗУ і на товариство «Рідна хата». З цього приводу 15 травня 1927 р., виступаючи на загальних зборах організації в Холмі, А. Васиньчук попереджав, що через активну нелегальну політичну діяльність «Рідну хату» можуть закрити, а це, своєю чергою, згубно вплине на все українське населення регіону. У відповідь С. Маківка опонував, що А. Васиньчук через несплату членських внесків з 1925 р. більше не є членом товариства, а тому й не має права взагалі якимось чином коментувати справи «Рідної хати»⁴⁶¹. Відтак організація і надалі залишилася під впливом лівих сил.

Тим часом в межах самого «Сельробу» розпочалися відцентрові процеси, навіть поміж членами його ЦК. Зокрема, М. Заяць звинуватив вихідця з КПЗУ П. Крайківського у неналежному виконанні покладених на нього функцій та у поширенні недовір'я всередині самої партії. Крім цього протиріччя викликало проблема випуску єдиного офіційного друкованого органу, якого досі не існувало, а його функції й надалі виконували «Наше життя» та «Воля Народу». П. Крайківський та С. Маківка наполягали, що необхідно негайно налагодити

⁴⁵⁹ Doroszewski J. Oświata w życie kulturalne społeczności ukraińskiej na Lubelszczyźnie w latach 1918–1939. Lublin, 2000. S. 47.

⁴⁶⁰ Випари з васильчуківського болота. *Наше життя*. 1927. Ч. 39. 25 вересня. С. 2.

⁴⁶¹ На загальних зборах Т-ва Рідна Хата в Холмі. *Наше життя*. 1927. Ч. 21. 22 травня. С. 2.

підготовку єдиної партійної газети. Натомість К. Вальницький опонував їм, запевняючи, що обидві газети прекрасно виконують свої завдання, хоча й не мають статусу офіційних, а на відкриття нового видання немає фінансів. Проте більшість схилилися до пропозиції С. Маківки. І М. Чучмай, і С. Козицький та П. Крайківський знову запропонували розпочати видання єдиної газети, яку до того ж планувати зробити щоденною. У відповідь проти цієї пропозиції виступили М. Заяць та К. Вальницький, котрі зазначали, що селяни просто не мають часу щодня читати пресу, тому це буде лише даремна робота і нераціональне використання коштів, яких і так бракувало⁴⁶². В результаті єдиного видання до розколу партії восени 1927 р. так і не було започатковано.

В той же час на початку лютого 1927 р. розпочалися дискусії і щодо зміни конфігурацій в ЦК партії між вихідцями з «Народної волі» з одного боку, і вихідцями зі «Сельсоюзу» з іншого. 25 лютого 1927 р. на засідання ЦК під час обговорення пропозиції С. Маківки про кооптування в ЦК ще одного представника, колишнього «сельсоюзника» А. Братуня, вчорашній «народоволець» К. Вальницький зазначив, що це є порушенням умов партійного об'єднання та принципу паритетності в умовах, коли вихідці із «Народної волі» і так становили в ЦК «Сельробу» лише третину порівняно із экс-представниками «Сельсоюзу», а відповідальність за партійні рішення несли однаково з ними. Однак, не без втручання КПЗУ, А. Братуня таки було введено до складу ЦК. У відповідь 10 березня 1927 р. К. Вальницький знову нагадав про порушення принципу паритету, і крило «воленародовців», нібито з метою досягнення рівноваги представництва обох колишніх партій в ЦК «Сельробу», відкликали свою, дану ще в січні 1927 р., згоду на кооптацію П. Крайківського в члени ЦК. Однак і цього разу справу вирішили не на користь вчорашніх «народовольців» і жодних змін у складі ЦК не відбулося. Зрештою, коли 12 квітня 1927 р. на засідання ЦК К. Вальницький знову порушив згадане питання, цього разу запропонувавши досягнути паритету шляхом збільшення складу ЦК

⁴⁶² ЦДАЛ України. Ф. 351. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 29.

за рахунок кооптування колишнього «воленародовця» М. Голінатого, голосування і по цій пропозиції було перенесено на наступне засідання, що тільки загостило внутрішню ситуацію в «Сельробі»⁴⁶³.

Ситуація, яка склалася в рядах об'єднання викликала занепокоєння КПЗУ. Влітку 1927 р. розпочалися обговорення проблеми «Сельробу». На з'їзді повітових комітетів КПЗУ у Львові найбільшим прорахунком проголосили створення лише окремого представництва у партії, а не чіткий контроль з боку КПЗУ⁴⁶⁴. Такий стан справ, мовляв, і породив «опортунізм» серед керівництва «Сельробу», що насправді було фактом наявності у лідерів селянсько-робітничого об'єднання власної позиції та бачення розвитку партії та її тактики, які не були нівельовані попри бажання КПЗУ.

Тим не менше, ці тези до кінця 1927 р. підтримали фактично усі окружні комітети КПЗУ. У резолюціях місцевих партконференцій уся провина покладалася на західноукраїнську компартію, яка замість того, щоб встановити над сельробівським рухом гегемонію та рішуче асимілювати «сельсоюзню» та «народовольну» частини, вирішила опиратися на одну із груп, які творили партію, а саме колишніх «сельсоюзівців», що зокерма проявилось і у введенні до складу ЦК А. Братуня, тобто ще одного колишнього члена «Сельсоюзу»⁴⁶⁵.

Однак, попри намагання КПЗУ та ЦК «Сельробу» зробити все можливе, щоб партія продовжила фактичне існування, вже до осені 1927 р. суперечності стали неподоланими й 11 вересня 1927 р. члени ЦК К. Вальницький, М. Заяць та К. Пелехатий опублікували в позачерговому випуску газети «Воля народу» заяву про свій вихід із керівного складу «Сельробу» та одночасно оголосили про створення окремого об'єднання – «Сельроб-лівиці» (відтоді власне «Сельроб» інколи почали називати «Сельроб-правиця»). До них приєдналася більшість представників колишньої «Народної волі», звинувативши колишніх

⁴⁶³ Сизоненко Г. «Сельроб» у боротьбі за возз'єднання. Львів: Каменяр, 1971. С. 91.

⁴⁶⁴ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Zespół 2021. Komenda Wojewódzka Policji Państwowej we Lwowie. Sygn. 6. Inwigilacja organizacji i osób podejrzanych o działalność polityczną w województwie lwowskim, ustalenie miejsca pobytu. Protokół, raporty, rezolucja, wykazy, korespondencja. 1920–1927. K. 594.

⁴⁶⁵ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 446. Арк. 15, 17, 19, 26, 29.

колег з партії – вихідців із «Сельсоюзу» у «петлюрівстві» та невиконанні програми партії і свідомому допущенні політичних помилок. Зі свого боку 15 листопада 1927 р. відбулася конференція партійного активу «Сельробу», на якій дії «Сельроб-лівиці» засудили за «спроби порушити селянсько-робітничу єдність»⁴⁶⁶. Відтак, остаточно було завершено перший етап в існуванні єдиного «сельробівського» об'єднання, який протривав лише трохи більше року. Видається влучною у цьому контексті оцінка цього об'єднання одного із діячів КПЗУ (прізвище не встановлено), який відзначав: «... повстання “Сельроба” в тім організаційнім оформленні, як воно сталося, було передчасним та штучним твором... Передумов до такого об'єднання не було. Тому в дійсності це було не об'єднання, а механічна злука двох чужих і різних політичних груп»⁴⁶⁷.

Таким чином, зі перших днів свого існування «Сельсоюз», якому вдалося стати серйозною політичною силою – репрезентантом інтересів українського селянства – особливо популярною на Холмщині, Підляшші, Волині, Поліссі та частково у Східній Галичині, перебував у постійному пошуку політичних союзників для координації спільних дій як у стінах парламенту, так і на рівні місцевих осередків. Спочатку «Сельсоюз» як первісно партія національно-державницького спрямування долучився до діалогу щодо розробки спільної платформи всіх політсил схожого ідейного профілю включно із галицькими та еміграційними – УНТП, ЗГ УНТП, УРП, УПСР, УПНП, УХНП. Однак в умовах, коли вихідні позиції для об'єднання партій буди різними, а почасти й протилежними – навіть в межах однієї партійної організації, створення єдиної української платформи виявилось справою нездійсненною. Проблемною для «Сельсоюзу» видалася навіть комунікація із найбільш ідейно близькими УРП та УПСР щодо створення єдиної платформи українських соціалістичних сил. В результаті, в той час, коли дві останні політсили об'єдналися в УРСР, «сельсоюзники» до новоствореної партії не лише не приєдналися, але й

⁴⁶⁶ Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. Документи і матеріали. Том 2. Сучасність, 1983. С. 267–269.

⁴⁶⁷ ЛНБ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. О/Н – 1916. Арк. 1.

незабаром після її виникнення припинили з нею співпрацю. Натомість починаючи зі середини 1920-х рр. «сельсоюзники» поступово потрапили під вплив КПЗУ, зацікавленої у створенні легального політичного об'єднання, через яке офіційно можна було реалізовувати свої завдання. За курування радянської сторони та після тривалих переговорів у жовтні 1926 р. об'єднався із партією «Народна воля» в Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання «Сельроб», що вплинуло й на риторику колишніх «сельсоюзників» щодо національно-демократичних сил, насамперед УНДО, яке відтепер послідовно розглядалось як сила, з якою в жодному разі з ідейних міркувань неможливий союз, тим більше, що це був основний конкурент за вплив в УПР. В той же час саме з подачі вчорашніх предстаників «Селянського союзу» до програми «Сельробу» поруч із соціальними гаслами були включені й українські національні вимоги. Втім перманентні непорозуміння між групами – вихідцями з двох різних партій – не сприяли стабільності та єдності об'єднання, що особливо загострювалося постійними фінансовими труднощами. Як результат, вже восени 1927 р. в партії відбувся розкол, і більша частина колишніх «народовольців» створила власну партію «Сельроб-лівицю», а основу збереженого «Сельробу» відтепер становили вихідці зі «Сельсоюзу» на чолі із С. Маківкою, С. Козицьким, А. Братунем та М. Чучмаєм. Іронія долі полягає в тому, що до кінця 1927 р. конкуренцію у боротьбі за вплив на українське селянство, поруч із іншими політсилами, почали створювати колишні соратники-«сельсоюзники», очолювані братами Васиньчуками та С. Назаруком, які не пристали на злиття із «народовольцями», і з кінця 1926 р. розпочали відроджувати «Селянський союз» як партію правоцентристської орієнтації. В таких умовах обидві групи підходили до парламентських виборів, які мали відбутися навесні 1928 р.

4.2. Участь у виборах 1928 р. до польського парламенту

Вибори 1928 р. стали своєрідним «лакмусовим папірцем» зрілості українських політиків та й населення Західної України назагал. В той час, як для польської влади вони були покликані ствердити, насамперед, територіальну цілісність Другої Речі Посполитої та підтримку політики уряду Юзефа Пілсудського, то для української сторони це був шанс збільшити чисельність своїх представників у сенаті та сеймі для відстоювання своїх інтересів на державному рівні. Більше того, якщо вибори 1922 р. політики та населення Східної Галичини бойкотували, то 1928 р. навпаки став часом висунення на порядок денний консолідаційних процесів для якомога успішнішого результату на виборах⁴⁶⁸.

Зі свого боку, для політикуму Холмщини, Підляшшя, Волині та Полісся встановлення контактів із галицькими колегами також було вкрай важливо навіть з точки зору прагматизму – для організаційної, правової, інформаційної та фінансової підтримки.

Особливо про це засвідчив перебіг місцевих виборів, які пройшли в цьому краї 1927 р. Так, під час виборів на території Люблінського воєводства польська сторона почасти вдавалася до фальсифікацій, або й взагалі не затверджувала не вигідні для себе результати голосування, а на місце обраних депутатів призначала осіб польської національності⁴⁶⁹. Наприклад, у Костиневичах Більського повіту під час виборів до волосної ради та повітового сеймику з 12 членів ради лише 1 був українцем. На виборах до волосної ради в Уханях Грубешівського повіту, де 65 % населення волості складала українці, до ради не було обрано жодного українського представника (як зазначали у «Селянському шляху», не обійшлося без вини місцевих «сельробівців», очолюваний Й. Дудою)⁴⁷⁰. Диспропорційними були й результати в інших

⁴⁶⁸ Соляр І. Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. С. 115.

⁴⁶⁹ Селянський шлях. 1927. 31 липня. С. 1–2.

⁴⁷⁰ Селянський шлях. 1927. 2 липня. С. 2.

волостях, де етнічну більшість становили українці: на Холмщині у волості членами ради стали лише 3 українців, тоді як поляків – 7, німців – 2; у волості Рейовець не обрали в депутати жодного українця, натомість мандати здобули 10 поляків та 2 євреїв; у волості Павлів 12 місць отримали лише поляки; тільки у волості Раколупи більшість місць у радах отримали українці⁴⁷¹. Водночас на виборах до Ольховецької волосної ради Холмського повіту, де українці отримали 10 місць, а поляки – 1, результати було скасовано⁴⁷². Така ж ситуація була у Сидорецькій волосній раді Більського повіту, на виборах до якої 7 мандатів здобули «сельробівців» та 5 – представники Незалежної селянської партії. В результаті вибори визнали недійсними та було призначено перевибори⁴⁷³.

Зрештою, під час виборів до міської ради Холма, які відбулися 6 листопада 1927 р., польські соціалісти (список № 2) та ендеки (№ 12) вели свою агітацію під гаслами «Захистимо польськість Холма». Їм опонували українські делегати, в тому числі підтримані «Сельсоюзом» на чолі із А. та П. Васиньчуками: колишній викладач Холмської гімназії С. Чижевський, приватний урядник А. Рап, електротехнік А. Алексійчук, домогосподарка С. Дрозд та господарі з прилеглих сіл І. Залужний, Ф. Добош, К. Максим'юк, А. Портечко, П. Скибинський. Виборча комісія, укомплектована здебільшого поляками, відмовилася визнавати анкети кандидатів, заповнені українською мовою, і у відповідь висунула вимогу подати довідки про підтвердження громадянства, віку (кандидати мусіли бути не молодшими 25 років) і про знання на письмі польської мови. Незважаючи на віче протесту, організоване «сельсоюзником» П. Васиньчуком, в результаті кандидатам-українцям таки довелося скласти екзамен на знання державної (польської) мови⁴⁷⁴. Однак, попри активізацію діяльності відродженого «Селянського союзу» впродовж весни-осені 1927 р.,

⁴⁷¹ Селянський шлях. 1927. 31 липня. С. 1–2.

⁴⁷² Селянський шлях. 1927. 23 липня. С. 2.

⁴⁷³ Вибори в Більському повіті на Підляшшу. *Наше життя*. 1927. Ч. 29. 17 липня. С. 1.

⁴⁷⁴ Селянський шлях. 1927. 6 листопада. С. 2.

згадані кандидати на виборах до міської ради Холма набрали лише 270 голосів із 8565 та не здобули жодного мандату⁴⁷⁵.

Зі свого боку реагуючи на такі виборчі маніпуляції, представники «Сельробу» та КПЗУ намагалися проводити акції протесту, розповсюджувати листівки та комуністичні видання та розвішувати плакати антипольського та загалом антидержавного змісту. Польська влада на такі дії відповідала судовими переслідуванням окремих кандидатів від «Сельроб-правиці». Наприклад, безпосередньо перед парламентськими виборами у Томашівському повіті заарештували членів згаданого об'єднання – Д. Гриця, Г. Сікору, А. Боднарука, Р. Петринюка та ще понад 60 осіб. Крім цього 19 квітня 1928 р. Люблінський окружний суд виголосив вирок 17 українцям терміном від до 1 до 6 років позбавлення волі за антидержавну діяльність⁴⁷⁶.

За таких обставин, станом на осінь 1927 р. для представників «Сельсоюзу» стало зрозумілим, що для того, аби мати шанси отримати мандати у сеймі та сенаті на виборах 1928 р. потрібно було шукати політичних союзників. В цей час з ініціативою створення єдиного виборчого блоку всіх українських національно-державницьких партій виступало галицьке УНДО. Одним із головних завдань цієї політсили було проголошено ліквідацію т. зв. «сокальського кордону» та політичне об'єднання всіх українських земель, які опинилися у складі Польщі, аби виступити на парламентських виборах єдиним українським фронтом. Більше того, оскільки УНДО на теренах, що раніше входили до складу Російської імперії, не мало ні значного впливу на тамтешнє населення, ні організаційної структури, то зі свого боку ця партія також була зацікавлена у пошуку місцевого партнера для співпраці. Тому в об'єднанні було вирішено звернутись по допомогу саме до «Сельсоюзу», який

⁴⁷⁵ Селянський шлях. 1927. 6 листопада. С. 2.

⁴⁷⁶ Макар Ю., Макар В., Горний М., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 1. Дослідження. Чернівці: Букрек, 2011. С. 251–252.

був представлений не тільки в Холмщині та Підляшші, а й частково на Західній Волині, а тому його організаційною мережею могло скористатися і УНДО⁴⁷⁷.

Паралельно УНДО взяло курс на відродження Блоку національних меншин, який постав 28 листопада 1927 р. і до якого окрім українських націонал-демократів увійшли представники кількох національних блоків: єврейського – «Мізрахі» (клерикальна група сіоністів), безпартійні ортодокси, організації ремісників та купців; білоруського – Християнська демократія, Православна демократія; всі німецькі та литовські партії, за винятком комуністичних⁴⁷⁸. Однак включення до БНМ євреїв зустріло серед низки українських політиків шквал критики. Справа в тому, що якраз лише у листопаді 1927 р. в Парижі завершився судовий процес над С. Шварцбардом – вбивцею С. Петлюри. Під час самого процесу адвокати підсудного, намагаючись виправдати його в суді, наголошували, що його дії були лише відповіддю на єврейські погроми в Україні, які, мовляв, здійснював сам Петлюра та його прибічники в часі Української революції. Про заяви правників регулярно писала українські преса, що спровокувало серед українського суспільства відповідний опір, як і той факт, що за результатами суду Шварцбард був виправданий більшістю присяжних та звільнений з в'язниці⁴⁷⁹.

Це внесло і певні корективи в комунікації УНДО з «Селянським союзом». Так, спочатку 23 листопада 1927 р. в Холмі відбувся черговий з'їзд Народного комітету Холмщини та Підляшшя, під час якого обговорювалося питання участі на найближчих парламентських виборах. Під час дискусії М. Ваврисевич розкритикував братів Васиньчуків за «угодовство», оскільки вони пропонували налагодити зв'язки з УНДО та закликав до співпраці зі «Сельробом». Однак більшість учасників зустрічі проголосували за рішення щодо створення «сильного загальнонаціонального блоку всіх українських земель», підтримали

⁴⁷⁷ Szumiło M. Antoni Wasyńczuk 1885–1935. *Український діяч народowy i polityk*. Lublin, 2006. S. 109.

⁴⁷⁸ Зайцев О. Політичні партії західної України у парламентських виборах 1928 р. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 1995. Вип. 2. С. 174–175.

⁴⁷⁹ Feliński M. *Українці w Izbach Ustawodawczych Polski Odrodzonej. Sprawy Narodowościowe*. 1931. № 6. S. 577–578.

концепцію, запропоновану УНДО та уповноважили в її контексті А. та П. Васиньчуків вести переговори із єврейськими правими колами в краї⁴⁸⁰. Однак вже через тиждень, 3 грудня 1927 р. на шпальтах газети «Селянський шлях» з'явилося комюніке, у якому зазначали, що Комітет не братиме участі у БНМ⁴⁸¹. Крім цього у виданні також розкритикували «ундовсько-сіоністичний» блок, якому було відмовлено у репрезентації інтересів українців з території колишньої Російської імперії⁴⁸².

Головним противником включення «Сельсоюзу» до БМН виступив очільник Комітету А. Васиньчук. Будучи в часі існування УНР прихильником С. Петлюри, він вважав, що після паризького процесу українці не повинні жодним чином співпрацювати із євреями навіть з технічних питань. Втім на той момент у своїх поглядах він не був єдиним. Як зазначав у звіті Замоївський староста: «Характерно, що через вбивство отамана Петлюри Шварцбардом в Парижі, серед місцевих русинів (українців – Т. Б.) запанувало неприязне ставлення до євреїв. Русини гучно висловлюють жаль, що в 1922 році голосували разом з євреями за список № 16 (Блоку національних меншин – Т. Б.), що принесло користь лише євреям»⁴⁸³. Відтак, можна припустити, що окрім власних переконань позицією А. Васиньчука керувало й бажання здобути популярність серед відповідно налаштованих українських селян краю.

В той же час А. Васиньчук намагався отримати порозуміння із польською стороною. Зокрема, на початку грудня він мав зустріч із референтом служби громадської безпеки у Холмі, під час якої ствердив, що готовий піти на парламентські вибори із проурядовими силами у тому разі, якщо польська влада пішла би українцям на поступки у церковних справах⁴⁸⁴. В цей же період

⁴⁸⁰ Archiwum Państwowe w Lublinie Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 1725. Tygodniowe sprawozdania sytuacyjne starosty chełmskiego Nr 1–13, 15–33. K. 258.; Feliński M. Ukraińcy w Izbach Ustawodawczych Polski Odrodzonej. *Sprawy Narodowościowe*. 1931. № 6. S. 250.

⁴⁸¹ Селянський шлях. 1927. № 32. S. 1.

⁴⁸² Селянський шлях. 1928. № 2. S. 1.

⁴⁸³ Szumiło M. Antoni Wasyńczuk 1885-1935. *Ukraiński działacz narodowy i polityk*. Lublin, 2006. S. 110–111.

⁴⁸⁴ Archiwum Państwowe w Lublinie. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 1725. Tygodniowe sprawozdania sytuacyjne starosty chełmskiego Nr 1–13, 15–33. K. 258.

представник «Сельсоюзу», правдоподібно, проводив переговори у справі можливого входження цієї партії до соціалістичного блоку під проводом ППС⁴⁸⁵. Однак ніяких конкретних результатів ці зустрічі не дали.

Тим часом 18 грудня 1927 р. «сельсоюзники» створили Український виборчий комітет у складі: А. Новосада – від гміни Кривички, М. Бориса – від гміни Став, І. Василюка – від гміни Жмудь, С. Плиса – від гміни Раколупи, Т. Лихотона – від гміни Турка, А. Чижа – від гміни Букова, Й. Травинського з Любартівського повіту, О. Бойка – з гміни Войславичі, Є. Барана – від гміни Циців, Г. Новосада – від гміни Кривички, В. Гуля і П. Васильчука – з Холма. Подібні виборчі комітети також створили українські комуністичні та прокомуністичні організації, зокрема, «Сельроб-правиця», «Робітничо-селянська єдність», яка сповідувала ідеологію КПЗУ, Польсько-українське селянське об'єднання «Самопоміч хлопська», близький до Польської комуністичної партії польсько-український блок лівого спрямування «Робітничо-селянське об'єднання» та інші⁴⁸⁶.

На початку січня 1928 р. «Сельсоюз» офіційно розпочав виборчу кампанію. Наприклад, А. Васиньчук активно розповсюджував виборчі агітки на території Томашівського повіту, але оскільки це здебільшого було електоральне поле «Сельробу» така акція великого успіху не принесла⁴⁸⁷.

Результативнішою виявилася робота Б. Бжуся в Білгорайському повіті. Так, вже 1 січня йому вдалося провести віче в Тарногороді, під час якого він гостро розкритикував діяльність комуністів та їхніх соратників. Водночас впродовж січня він зміг відновити повноцінну роботу повітового виборчого комітету та місцевих комітетів у Лазові, Липинах та Кустраві, а також,

⁴⁸⁵ Sprawy Narodowościowe. 1927. № 5–6. S. 540.

⁴⁸⁶ Perga Iu. The participation of Ukrainian political parties of Chelm and Podlasie regions in parliamentary elections Second Polish Republic in 1928. *Сторінки Історії*. № 42. Київ, 2016. С. 101–102.

⁴⁸⁷ Archiwum Państwowe w Lublinie. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 424. Akcja przedwyborcza wśród ludności ukraińskiej. K. 9.

правдоподібно, шляхом позик акумулювати 10 тис. злотих на передвиборчу агітацію⁴⁸⁸.

Водночас попри офіційно негативне ставлення щодо БНМ діячі «Сельсоюзу» надалі проводили переговори з УНДО, розуміючи, що перемога на виборах була можливою лише у складі більшого об'єднання. Навіть А. Васиньчук погодився на вступ до БНМ, але лише за умови отримання першого місця у списку кандидатів до сенату. Однак у Блоці цю пропозицію категорично відхилили, оскільки Антін в галицьких політичних колах вже сприймався як «угодник» щодо польської влади⁴⁸⁹.

Ще одна дискусія виникла при розподілі мандатів у виборчому окрузі № 26 (Люблін, Холм, Любартів), де П. Васиньчук вимагав очолити список, йому опонували єврейські представники. Однак врешті переговори завершилися компромісно – український політик погодився стати у списку другим. Зрештою, не зважаючи на подальший спротив А. Васиньчука, керівництво «Сельсоюзу» вирішило приєднатися до БНМ, а 13 січня 1928 р. на конференції у Ковелі було досягнуто остаточних домовленостей з УНДО. Як результат, вже 17 січня було організовано Український Центральний Виборчий Комітет Волині, Холмщини, Полісся та Підляшшя. А 22 січня 1928 р. Ковельську резолюцію підтримало й більшість членів Народного комітету Холмщини та Підляшшя, що призвело до розколу всередині організації – А. Васиньчук, С. Пелех та Б. Бжусь розірвали з нею співпрацю, вирішивши йти на вибори окремо⁴⁹⁰.

В останній тиждень січня 1928 р. на території Люблінського воєводства серед українського населення почала поширюватися відозва «До українського народу Холмщини, Підляшшя, Полісся та Волині» авторства А. Васиньчука. У ній український політик та громадський діяч зазначав: «Партія УНДО без повідомлення і згоди нашого населення створила блок з євреями-сіоністами. У такий спосіб євреям-сіоністам було передано наші українські мандати на

⁴⁸⁸ Archiwum Państwowe w Lublinie. Zesp. Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Chełmie. Sygn. 28. Dziennik podawczy. K. 11–12.

⁴⁸⁹ Sprawy Narodowościowe. 1928. № 4. S. 1.

⁴⁹⁰ Sprawy Narodowościowe. 1928. № 4. S. 55.

найбільш зникаючій національно-міщанській Холмщині. ... Партія УНДО складається з панів та землевласників. Вони власне і шукали спільників серед багатіїв-сіоністів та німців-фабрикантів. Соціалістичні та демократичні партії євреїв, німців та українців не увійшли до блоку. Запродався їм тільки «Сельсоюз» на чолі з редактором Гулом та моїм братом Павлом... Закликаю всіх селян, робітників та працюючу інтелігенцію до єдиного національного виборчого фронту без УНДО та євреїв, до створення українського народного виборчого списку селян, робітників та працюючої інтелігенції»⁴⁹¹. Вочевидь таким чином А. Васинчук намагався мобілізувати на свій бік виборців, використовуючи їхню неприязнь до євреїв та «панів з Галичини».

Тим часом 3 лютого 1928 р. завершився етап формування виборчих списків. Висуваний А. Васинчуком Український Народний Господарчий Список (УНГС) отримав № 36. Також був зареєстрований виборчий список до сенату по Люблінському воєводству та список по округу № 27 (повіти Білгорай, Замостя, Томашів), у той час, як список по округу № 28 (повіти Янівський, Красноставський, Грубешівський) був відхилений. В інших округах Холмщини та Підляшшя А. Васинчуку не вистачило сил для висування своїх кандидатів. В окрузі № 27 за списком УНГС на вибори йшли наступні кандидати: А. Васинчук, О. Банада, С. Гаврилюк, Б. Бжусь, В. Коба. До списку № 36 кандидатів до сенату від Люблінського воєводства були включені: А. Васинчук, О. Банада, П. Дука-Дудзінський⁴⁹².

У своїх передвиборчих листівках А. Васинчук поставив на перше місце питання про економічний розвиток краю під гаслом «Добробут господарчий принесе нам розвиток освітньо-культурний». Також декларувалась боротьба за українську школу, відкриття закритих православних храмів та запровадження у

⁴⁹¹ Szumiło M. Antoni Wasynczuk 1885-1935. Ukraiński działacz narodowy i polityk. Lublin, 2006. S. 112.

⁴⁹² Archiwum Państwowe w Lublinie. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 343. Tygodniowe Sprawozdania Sytuacyjne – ruch polityczny, ruch wywrotowy, ruch narodowościowy, ruch zawodowy, ruch strajkowy i bezrobocie, przestępczość kryminalna Nr Nr: 5, 6, 7, 8. K. 48.

війську Другої Речі Посполитої української мови⁴⁹³. Водночас нерідко А. Васиньчук під час своїх промов позитивно оцінював діяльність уряду Ю. Пілсудського та почасти був готовим агітувати за список № 1 – Безпартійний Блок Співпраці з Урядом та, більше того, був готовим віддати йому голоси своїх виборців⁴⁹⁴. Вочевидь, завдяки цьому А. Васиньчук пробував досягнути поступок у справі українських інтересів, або отримати від влади якнайкраще якнайвище місце у списках правлячої партії, як це практикувалось на виборчих округах Волині. Однак з точки зору офіційної Варшави Холмщина та Підляшшя були польськими етнічними теренами, на яких майже не було свідомих українців, а тому будь-які спроби А. Васиньчука у цьому напрямку так і залишилися односторонніми. За таких умов він остаточно вирішив проводити абсолютно самостійну виборчу акцію. Прикметно, що в останній передвиборчій відозві він особливо наголосив на національних гаслах: «Всі українські селяни, робітники та працююча інтелігенція повинна віддати свої голоси за український список. Тільки українські послы знають потреби нашого народу в краю і будуть боротися за національне визволення та національні права, тільки українські послы будуть боротися для народу за вітчизняну школу і забезпечать нормальний розвиток українських культурних інституцій»⁴⁹⁵.

Тим не менше, діяльність А. Васиньчука у передвиборчий період найбільше критикувалася колишніми соратниками – представниками «Сельсоюзу» та «Сельробу-правиці». Наприклад, «Селянських шлях» писав, що «А. Васиньчук перейшов до гурту угодовців та хрунів». Також у газеті його звинувачували в тому, що за державні гроші він вносив в український виборчий фронт розбрат, і при цьому створював зі себе образ «порядного Русина»⁴⁹⁶. В «Сельробі» закликали виборців не віддавати голосів за А. Васиньчука, який, на

⁴⁹³ Archiwum Państwowe w Lublinie. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 2051. Tygodniowe sprawozdania sytuacyjne starosty zamojskiego Nr 3–14. K. 70–71.

⁴⁹⁴ Archiwum Państwowe w Lublinie. Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny. Sygn. 1726. Tygodniowe sprawozdania sytuacyjne starosty chełmskiego Nr 3–14. K. 44.

⁴⁹⁵ Українська Нива. 1928. № 22. S. 2.

⁴⁹⁶ Селянський шлях. 1928. № 4. S. 1.

думку партійних діячів, був «політичним спекулянтом та польським запродавцем»⁴⁹⁷.

Якщо на закиди «сельсоюзників» А. Васинчук відповів лише вимогою публічно надати докази факту отримання ним від влади якихось коштів, то відповідь на звинування від «сельробівців» була радикальнішою. Політик вирішив повернути у свою власність тижневик «Наше життя», який відіграв значну роль у передвиборчій агітації «Сельробу», і використати видання у своїх цілях напередодні виборів. Для цього 1 лютого 1928 р. у Холмському старостві А. Васинчук написав заяву про відмову від своєї ж декларації 1920 р., як видавця та відповідального редактора, через що газета перестала виходити вже з 8 лютого. В той же час А. Васинчук створив нове видання з тією самою назвою. Його головна редакція розташовувалась у Бжеші, а тижневик видавався накладом 1000 примірників, які розповсюджувались передовсім на території, де активну агітацію проводив Український Народний Господарчий Список⁴⁹⁸.

Кандидати в депутати від українського демократичного крила подали свої окремі списки, а також були представлені у списку Блоку національних меншин. Представники партії «Селянський союз» (список № 18) О. Рочняк, П. Васинчук і В. Островський балотувалися в округах № 27 і № 28, а в округах № 25 і № 26 разом з кандидатами від УНДО представляли Блок національних меншин⁴⁹⁹. Кандидати від БНМ провели широку агітаційну роботу. В лютому 1928 р. лише на території Холмського повіту відбулися масові зустрічі з виборцями в селах Верейці та Столп'є, де були присутні мешканці зі Спаса, Новосілок, Ліщан, Поболович, Жмуді, Чулчиць, Волі Ліщанської⁵⁰⁰.

⁴⁹⁷ Романюк Д. Власна буржуазія визискує не менш жорстоко, чим чужа. *Наше життя*. 1928. Ч. 4. 22 січня. С. 3.

⁴⁹⁸ *Sprawy Narodowościowe*. 1928. № 22. S. 2.

⁴⁹⁹ Макар Ю., Макар В., Горний М., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 1. Дослідження. Чернівці: Букрек, 2011. С. 252.

⁵⁰⁰ Перга Ю. Суспільно-політичне життя українців Холмщини та Підляшшя 1918–1939 рр.: дис. ... канд. іст. 07.00.01. Київ, 2016. С. 116.

За списком № 13 від Робітничо-селянської єдності балотувалися комуністи Й. Скрипа, А. Варський-Варшавський, Ю. Лелюк, Я. Гемпель, Л. Миколайчук, Я. Войтюк, Т. Стефанович, Я. Бартошак.

За списком № 8 від «Сельроб-правиці» (у складі якої також були колишні «сельсоюзники») в чотирьох округах балотувалися: І. Карп'юк, М. Королюк, С. Маківка, А. Сенюк, С. Волинець, І. Федорук, В. Зінкевич, І. Турченко, С. Козицький, І. Пастернак, Хом'юк, Левуцик, Манаховський, а також комуністи Г. Сікора, П. Щербак, Б. Кузьма⁵⁰¹.

Варто зауважити, що ще 18 грудня 1927 р. у Львові відбулася крайова конференція «Сельроб-правиці» на виконання рішення ЦК КПП про нове злиття із лівицею, що з точки зору комуністичних кураторів було вкрай необхідно напередодні парламентських виборів. Однак у даний момент не надто прагнула об'єднання ні «Сельроб-лівиця» (яка, вочевидь, не бажала перебувати під безпосереднім контролем КПЗУ), ні частина «Сельробу» на чолі із колишнім «сельсоюзником» С. Козицьким, чия позиція щодо недоцільності поновленого злиття із лівицею на конференцію здобула більшість прихильників, і обидві частини «Сельробу» вирішили брати участь у виборах окремо⁵⁰².

В результаті передвиборча агітація вчорашніх соратників перетворилася на взаємні звинувачення та образи, відсунувши партійні програми на другий план, хоч і вони, будучи практично ідентичними, оскільки базувалися на програмі, яка була прийнята до розколу, ще більше збивали з пантелику виборців, які не бачили суттєвої різниці між обома групами та плутали їх. Натомість основними завданнями обох «відламків» «Сельробу» стали боротьба за електорат у поєднанні із намаганням дискредитувати своїх основних суперників – колишніх

⁵⁰¹ Макар Ю., Макар В., Горний М., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 1. Дослідження. Чернівці: Букрек, 2011. С. 253.

⁵⁰² Пиріг М. Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання («Сельроб») у виборчій кампанії 1928 року до польського сейму та сенату. *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка: зб. наук. пр.* Львів, 2012–2013. Вип. 13–14. С. 407–416.

однопартійців. Друковані органи обох груп рясніли взаємними звинуваченнями в розкольництві, зраді комуністичних ідей, обидві частини партії прирівнювали своїх опонентів до своїх основних ворогів, “поплічників фашизму”, насамперед, УНДО⁵⁰³.

Втім «сельробівці» не обділювали критикою й представників інших партій, в тому числі з числа українських. Типовим у цьому контексті є звернення С. Маківки до виборців, опубліковане у «Виборчому Пораднику» його ж авторства, що побачив світ якраз напередодні виборів 1928 р. Один із колишніх «сельсоюзників», а тепер представників «Сельроб-правиці» наголошував: «Памятаймо, що кождий голос, відданий на бльок меншостей чи на листу УНДО, є добровільне запродання себе своєму та чужому капіталові і фашизмові. Кождий голос відданий на лісті Васильчуків, Ваврисевичів, петлюрівців ріжної масти, хлібоїдів, радикалів, то добровільне віддання себе в руки дрібних спекулянтів, яким не розходиться про долю працюючих, а тільки про власні інтереси. Кождий голос відданий на листу Визволення, ППС, Сторонництва Хлопського... то ставлення хреста на своїх соціяльних і національних змаганнях»⁵⁰⁴.

Результати виборів виявилися дещо несподіваними для української спільноти краю і польської влади. Кандидати від партій лівого спрямування отримали значну підтримку виборців: у Більському повіті 17 %, Білгорайському – 16,5 %, Холмському – 22,8 %, Грубешівському – 31,8 %, Константинівському – 4,3 %, Янівському – 0,98 %, Люблінському – 9,1 %, Любартівському – 7,07 %, Радинському – 6,0 %, Томашівському – 22,8 %, Володавському – 28,0 %, Замойському – 4,8 %⁵⁰⁵.

⁵⁰³ ЦДІАЛ України. Ф. 351. Оп. 1. Спр. 72. Арк. 4.

⁵⁰⁴ Маківка С. Виборчий Порадник. Львів, Луцьк, Холм, Бересть: 3 друкарні Вайнштейна в Холмі, 1928. С. 2.

⁵⁰⁵ Макар Ю., Макар В., Горний М., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 1. Дослідження. Чернівці: Букрек, 2011. С. 254.

Блок національних меншин разом з прокомуністичними партіями здобув на Холмщині та Підляшші 84 512 голосів виборців⁵⁰⁶. Зокрема, кандидати в депутати від «Сельробу-правиці» (список № 8) отримали 29 528 голосів, від «Робітничо-селянської єдності» (список № 13) – 7 106 голосів, від селянського об'єднання «Самопоміч хлопська» (список № 36) – 18 122 голосів, від «Польсько-українського робітничо-селянського об'єднання» (список № 39) – 14 073 голосів, від «Польсько-українського об'єднання» (список № 41) – 9 543 голосів⁵⁰⁷.

За списком № 8 від близької до комуністів політичної організації «Сельроб-Правиця» до парламенту були обрані М. Чучмай, А. Сенюк, С. Волинець та С. Козицький (став сенатором). Від «Сельробу-лівиці» посольські мандати отримали К. Вальницький, М. Хам та І. Грецький. Від комуністів, які балотувалися за списком № 19, депутатами сейму стали К. Вольський-Варський та М. Хома, а за списком № 36 – С. Войтович. БНЦ, який у списку № 18 представляли члени УНДО та Селянського союзу, від українців з північно-західних етнічних теренів до сейму вдалося провести свого представника з П. Васиньчука⁵⁰⁸. Натомість УНГС А. Васиньчука зазнав повного провалу. На виборах до сейму, що пройшли 4 березня 1928 р., у виборчому окрузі № 27 за партію проголосувало лише 389 виборців. А на сенатських виборах, які відбулись 11 березня 1928 р., список здобув ще менше – лише 343 голоси⁵⁰⁹.

У підсумку, замість 20 депутатів сейму і 6 сенаторів (це результати, що українці здобули у 1922 р.), в парламенті зразка 1928 р. українське населення Холмщини, Підляшшя, Волині та Полісся могли представляти лише 9 депутатів, з яких тільки 1 був членом сенату. Завдяки тому, що в цих виборах взяли участь українці Галичини, загальне українське представництво у сеймі

⁵⁰⁶ Пастернак С. Нарис історії Холмщини і Підляшшя: новіші часи. Вінніпер; Торонто, 1989. С. 204.

⁵⁰⁷ Макар Ю., Макар В., Горний М., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 1. Дослідження. Чернівці: Букрек, 2011. С. 254.

⁵⁰⁸ Пастернак С. Нарис історії Холмщини і Підляшшя: новіші часи. Вінніпер; Торонто, 1989. С. 204.

⁵⁰⁹ Szumiło M. Antoni Wasyńczuk 1885–1935. Ukraiński działacz narodowy i polityk. Lublin, 2006. S. 102.

склало 40 депутатів, а у сенаті – 11. Проте більшість депутатів-українців належало до УНДО; від цієї партії до сейму пройшло 26 осіб, а до сенату – 9⁵¹⁰. В тому числі до польського парламенту II каденції (1928–1930 рр.) потрапило 3 вихідців із первісного складу «Селянського союзу» – М. Чучмай та П. Васиньчук стали послами до сейму, а С. Козицький – сенатором.

Тим часом протягом 1928–1930 рр. популярність діючого «Сельсоюзу» на чолі із П. Васиньчуком значно зменшилася, як і робота його діячів із населенням – за цей період органи влади зафіксували лише 5 народних зібрань, ініційованих «Сельсоюзом» (3 в Люблінському і 2 у Волинському воєводстві), організованих послами сейму П. Васиньчуком і Л. Серветник.

Проте, як звітувала поліція, П. Васильчук на цей час уже не мав такого впливу серед українського селянства як раніше. Інший посол від «Сельсоюзу» Лаврентій Серветник, за інформацією державної поліції, здійснив поїздку Костопільським повітом, уродженцем якого він був, де проводив низку небагатолюдних зібрань в приватних помешканнях⁵¹¹.

Ще однією спробою реанімувати діяльність «Сельсоюзу» стало заснування групою прихильників партії на чолі з послом П. Васиньчуком в грудні 1929 р. в Холмі товариства «Сільський господар». За аналітичними оцінками міністерства внутрішніх справ, це було зроблено, щоб протиставитися діяльності холмського «Комітету українських кооперативів», цілком опанованого впливами «Сельроб-єдності» – партії, створеної у травні 1928 р. під час з'їзду у Львові з числа «Сельроб-лівиці» та більшості членів «Сельробу». Проте на той час польська поліція відзначала, що прихильники «Сельсоюзу» уже кілька місяців не виявляють жодної активності, а ця досить невпевнена спроба реанімації впливів партії не мала суттєвого успіху. Загалом, як робили висновок поліціанти, на теренах Люблінського і, дещо меншою

⁵¹⁰ Енциклопедія українознавства: Словникова частина / ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. Львів: НТШ, 2000. С. 341–342.

⁵¹¹ Szumiło M. Wiecie sprawozdawcze posłów i senatorów Ukraińskiej Reprezentacji Parlamentarnej w latach 1928–1939. *Wschodni rocznik humanistyczny*. T. IV. 2007. S. 264.

мірою, Волинського воєводств «Сельроб-єдність» «цілковито опановує українське громадське і господарське життя»⁵¹².

Ще одну (і як згодом виявилось – останню) спробу відновити діяльність партії П. Васиньчук зробив у квітні 1930 р., коли за його ініціативою було скликано надзвичайну конференцію представників «Сельсоюзу». Основним у порядку денному було питання реорганізації партії, зміни програми та статуту, пошуки можливих союзників на майбутніх парламентських виборах. Відповідно до аналітичного звіту міністерства внутрішніх справ Другої Речі Посполитої, це свідчило, що «керівники Сельсоюзу, який нині фактично не існує, мають наміри реанімувати партію». У звіті констатували, що на Волині та в українських повітах Люблінського воєводства навіть на початку 1930-х рр. ще існували симпатії до колишнього «Сельсоюзу», який існував ще перед об'єднанням з «народовольцями». Проте вони досить слабкі і організаторам партії треба докласти чималих зусиль, щоб відновити «Сельсоюз» як самостійну політичну організацію⁵¹³. З огляду на це можна припустити, що скликання надзвичайної конференції була насамперед передвиборчим маневром, розрахованим на торги з УНДО, аніж реальною спробою реанімації партії. Зрештою пошук зближення з УНДО не дав бажаних результатів – пропозиції П. Васильчука про об'єднання зусиль було відкинуто.

Зрештою одним із важливих факторів, що вплинув на припинення діяльності «Селянського союзу», стала і нестача джерел фінансування, що особливо стало актуальним після того, коли наприкінці 1929 р. до Польщі докотилися хвилі світової фінансової кризи, а «благодійність українських громад як місцевих, так і з Америки, значно ослабла», тож українське культурно-освітнє і політичне життя на той час відчуло значні труднощі з огляду на брак джерел фінансування⁵¹⁴.

⁵¹² Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za październik, listopad i grudzień 1929 r. Warszawa, 1930. S. 52.

⁵¹³ Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za II i III kwartał 1930 r. Warszawa, 1930. S. 46.

⁵¹⁴ Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za październik, listopad i grudzień 1929 r. Warszawa, 1930. S. 53.

Не значно довше протривало існування й «Сельробу», якого у парламенті репрезентували в тому числі колишні «сельсоюзники» М. Чучмай та С. Козицький. У 1928 р. вся увага КПЗУ зосередилася на «Сельробі-єдності» та його діяльності, оскільки він надалі носив легальний характер та відкривав більші можливості для впливу на українське населення⁵¹⁵. 25 січня 1930 р. відбулося засідання ЦК КПЗУ у справі ліквідації «Сельроб-правиці», на якому розкритиковано керівників організації П. Крайківського, М. Чучмая та С. Козицького, а ліквідацію партії оголошено остаточною перемогою над так званим «шумскізмом» в рядах комуністичного руху⁵¹⁶.

Тим не менше, це лише загострювало і так непросту ситуацію всередині партії, де перманентними були конфлікти як між керівництвом, так і між різними партійними ланками, місцевими представництвами та центром. Це призводило до розчарування частини місцевих «сельробівців» та їх переходу у лави інших партій, а першу чергу УНДО, або ж навіть радикальних УВО та ОУН. Ці процеси посилювалися на початку 1930-х рр., коли у зв'язку із дедалі відвертішою антиукраїнською політикою та зміцненням тоталітарного режиму в радянській Україні підтримка «Сельробу», як і решти ліворадикальних сил, серед західноукраїнського населення критично впала. Зрештою 5 вересня 1932 р. польська влада остаточно ліквідувала цю партійну організацію.

Таким чином, результат виборів 1928 р. та провал на них українських політичних сил Холмщини та Підляшшя, а разом з цим і суттєве послаблення позицій партії «Селянський союз» були закономірним результатом діяльності політичних партій та їх лідерів протягом 1920-х рр. Головними причинами цього стали: дроблення партій на менші, постійні взаємні звинувачення та протидія, неспроможність об'єднатися для досягнення спільної цілі як між собою, так і з іншими українськими силами, наприклад з Галичини. Фактично

⁵¹⁵ Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і воз'єднання з радянською Україною (1921–1939 рр.). Ч. 1: (1921–1928 рр.): збірник документів і матеріалів / упор.: Л. Буднікова та ін. Луцьк : Волинське обласне видавництво, 1957. С. 240.

⁵¹⁶ Пиріг М. Український ліворадикальний рух у Польщі (1919–1929 рр.): дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. Львів, 2016. С. 71.

після цих виборів політичні лідери Холмщини та Підляшшя втратили свою загальнодержавну та загальноукраїнську вагу, яку вони мали після виборів 1922 р. у відстоюванні інтересів всіх українців у сеймі та сенаті, а із первісного складу «Селянського союзу» 1928 р. до парламенту Другої Речі Посполитої потрапили лише троє: від списку БНМ – посол П. Васиньчук та від «Сельробу» – посол М. Чучмай та сенатор С. Козицький.

Водночас дедалі агресивніша щодо українського національного руху політика Другої Речі Посполитої, кульмінацією якого стало проголошення 1930 р. розпуску парламенту, масові арешти опозиційних до влади політиків, зокрема і вчорашніх послів до сейму та сенаторів та пацифікація мінімізували можливість вирішення українського питання виключно парламентським шляхом. Це значно радикалізувало настрої населення Західної України. В таких умовах, тим паче після світової економічної кризи 1929 р., не знайшлося місця на політичній мапі ні для «Сельсоюзу», ані пізніше і «Сельробу», яких поступово замінили серед українських електоральних симпатій у парламенті УНДО та ВУО, а в нелегальному полі – ОУН.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні, ґрунтуючись на опрацюванні архівних матеріалів та опублікованих збірників документів, стенограм сеймових засідань, мемуаристики та міжвоєнної періодики, комплексно проаналізовано діяльність партії «Селянський союз» на тлі суспільно-політичного життя Західної України в 1920-х рр. В процесі роботи вдалося досягнути наступних висновків:

1. Попри вже наявний масив української та зарубіжної історіографії, переважно відповідні позиції стосуються порушеної в дисертації теми лише частково та не деталізовано. Натомість досі бракує комплексного дослідження діяльності та місця партії «Селянський союз» в суспільно-політичному житті Західної України в 1920-х рр., а отже обрана дисертанткою проблема є актуальною, нагальною та своєчасною. Водночас вже існуючі роботи вищезазначених дослідників складають важливе історіографічне підґрунтя для подальшої наукової роботи. Опрацьована при проведенні дисертаційного дослідження джерельна база (архівні матеріали поруч із опублікованими документами) та застосована при цьому методологія є широкою та різноплановою і надає можливість комплексно й ґрунтовно проаналізувати діяльність українських ліворадикальних сил в Західній Україні у 1920-х рр. роль, місце та участь партії «Селянський союз» в суспільно-політичному житті Західної України в 1920-х рр.

2. Українські діячі Холмщини та Підляшшя, Волині та Полісся, зокрема А. та П. Васиньчуки, М. Чучмай, С. Маківка, А. Братунь, С. Козицький, С. Назарук завдяки консолідації власних сил у перші повоєнні роки зуміли здобути досвід парламентської діяльності, на відміну від українських політичних кіл Галичини, які вирішили вибори до польського сенату та сейму 1922 р. бойкотувати. Найбільший вплив та підтримку серед місцевого населення, як продемонстрували результати виборів 1922 р., отримав Блок національних меншин, складовою частиною якого був й УЦВК. Створена з

числа українських сенаторів та послів УПР актуалізувала «українське питання» у стінах польського парламенту, хоча як єдина фракція проіснувала не довго, розділившись за ідейними напрямками на праві, ліві та помірковані «автономістсько-федералістичні» кола. Водночас ставало зрозумілим, що в межах українського політичного руху бракує сили, яка би могла однаково адекватно реагувати як на соціальні, так і національні виклики, зберігаючи при цьому свій вплив як у стінах обох палат польського парламенту, так і серед українських виборців краю.

3. Упродовж 1922–1924 рр. чільним українським діячам Холмщини, Підляшшя, Волині та Полісся вдалося пройти шлях від організації Українського Центрального Виборчого Комітету, самоврядної одиниці у складі Блоку національних меншин, а разом з останнім – репрезентантів української громади у польському парламенті до становлення повноцінної політичної партії «Селянський союз», яка у стінах польського парламенту відстоювала на владному рівні права та інтереси українських селян, і водночас постійно комунікувала з останніми на місцевому (повітовому та сільському) рівнях. З огляду на прийняту 1924 р. програму, партія окреслювала себе класовим політичним об'єднанням українських селян, ставила перед собою головною метою цілковиту заміну тодішніх політичних, економічних та культурних відносин на максимально вигідні для українського селянства, в якому вбачали потужний, і досі недостатньо врахований, елемент майбутньої політики. Зокрема, у справі земельного питання та господарчої політики у партії декларували: необхідність переходу всіх поміщицьких, церковних та державних до власності малоземельних та безземельних селян без викупу відповідно до трудових норм на засадах індивідуально-спадкового користування; проведення такого розподілу землі відповідно до трудових норм трудовими селянськими комітетами, насамперед, поміж місцевим населенням; збереження у державній власності земель, необхідних для «зразкових господарств» та наукових цілей; удержавлення всіх підземних багатств та лісів і використання цих ресурсів, насамперед, з метою відбудови знищених

господарств краю; запровадження державної політики зі створення селянсько-господарського кредиту, аграрної допомоги, постачання рільничих машин та спорядження, що сприяло би розвитку та вдосконаленню сільських господарств та сільськогосподарської культури. У справі освіти «Селянський союз» виступав за: загальне, обов'язкове, світське навчання рідною (для української громади – українською) мовою; державне фінансування навчання в початковій, середній та вищій школі, як загальноосвітній, так і фаховій; створення на українських теренах українських шкіл всіх типів та ступенів; удоступнення навчання в школах для всього українського селянства; запровадження шкільної та позашкільної професійної, сільськогосподарської та технічної освіти для селян. Також у програмі передбачалась вимога повноцінного задоволення громадянських прав населення, його соціального захисту, лібералізації податкової сфери та судівництва і разом з цим декларувалася й необхідність національного визволення українського селянства, а перебудова всіх ділянок життя на нових основах, як відзначалося, повинна була здійснюватися виключно в національних формах.

Організаційний статут «Сельсоюзу», також затверджений 1924 р., складався з трьох розділів. Перший розділ обґрунтовував членство у партії, визначав права та обов'язки партійних членів, порядок їх прийому та виключення. У другому розділі статуту вказувалось, що українське соціалістичне об'єднання «Селянський союз» складається зі сільських, окружних комітетів та Центрального комітету (ЦК), регламентувався принцип їхньої діяльності та взаємодії. У третьому розділі статуту визначались джерела грошового фонду – внески, податки, доходи від підприємств і особливі прибутки.

4. З перших днів офіційного створення «Селянського союзу» у серпні 1924 р., його представники з числа українських делегатів до польського сейму та сенату намагалися за допомогою діяльності у парламенті досягнути ключових постулатів, прописаних у програмі партії. Відтак, свою увагу «сельсоюзники» зосередили на кількох ключових напрямках: вимоги

соціального характеру, а також національні домагання зі запровадження української мови навчання та діловодства, українського шкільництва різного рівня, відновлення закритих раніше православних храмів, розбудова зруйнованих в роки Першої світової війни господарств та, зрештою, проведення вигідної для українського селянства земельної реформи, за якої земля без відшкодування була би розподілена між місцевими селянами, боротьба з польським осадництвом. Такі вимоги регулярно порушували у своїх виступах члени «Селянського союзу» П. Васиньчук, С. Козицький, М. Чучмай, С. Маківка, А. Братунь. Разом з цим, від перших днів існування «Селянський союз» поруч із діяльністю в парламенті намагався налагодити роботу мережі місцевих осередків та регулярно проводив віча на місцях, попри офіційну заборону зі сторони польської влади на їх організацію. Водночас травневий переворот українські послы, як і значна частина польської лівиці, сприйняли обнадійливо, адже саме завдяки йому, насамперед, від влади були відсторонені польські праві сили, які упродовж першої половини 1920-х рр. зволікали, а то і виключно ігнорували сприяння розвитку національної культури українців, їхньої освіти та економічного розвитку. За таких обставин не дивно, що після травневих подій 1926 р. українська сторона очікувала якщо хоча би не змін на краще, то в будь-якому разі усунення загроз для українського національного розвитку, тим паче, що серед частини політикуму існувало переконання, що Ю. Пілсудський, який у 1919–1920 рр. підтримував С. Петлюру, захоче відновити активну польсько-українську співпрацю, побудовану на принципах солідарності та діалогу. Втім вже до кінця 1926 р. ілюзії українського політикуму щодо нової влади в Другій Речі Посполитій остаточно зникли і для цього середовища ставало очевидним, що і режим «санації» не має наміру виконувати українські суспільно-політичні постулати, вимоги у справі вигідної для українських селян земельної реформи, розвитку сільського господарства чи сприяти справі української освіти та культури, що проявилось і у практично відсутності польсько-української співпраці в місцевих органах самоврядування. Зі свого боку, УПР, всередині якої розпочалися внутрішні чвари між

представниками УНДО та «Сельробу» (вчорашніми «сельсоюзниками»), не могла за таких обставин забезпечити ефективне та результативне відстоювання українських інтересів в польському парламенті єдиним фронтом (що і до цього була нелегкою справою), а тим паче вносити до своїх вимог якісь нові акценти. Такою ситуація була до завершення каденції сейму та сенату міжвоєнної Польщі I скликання у листопаді 1927 р., з якої відійшла в історію й парламентська діяльність партії «Селянський союз» у форматі єдиної та самостійної політичної сили.

5. Одразу ж після свого становлення «Сельсоюз» перебував у постійному пошуку політичних союзників для координації спільних дій як у стінах парламенту, так і на рівні місцевих осередків. Спочатку «Сельсоюз» як первісно партія національно-державницького спрямування долучився до діалогу щодо розробки спільної платформи всіх політсил схожого ідейного профілю включно із галицькими та еміграційними – УНТП, ЗГ УНТП, УРП, УПСР, УПНП, УХНП. Однак в умовах, коли вихідні позиції для об'єднання партій були різними, а почасти й протилежними – навіть в межах однієї партійної організації, створення єдиної української платформи виявилось справою нездійсненною. Проблемною для «Сельсоюзу» видалася навіть комунікація із найбільш ідейно близькими УРП та УПСР щодо створення єдиної платформи українських соціалістичних сил. В результаті, в той час, коли дві останні політсили об'єдналися в УРСП, «сельсоюзники» до новоствореної партії не лише не приєдналися, але й незабаром після її виникнення припинили з нею співпрацю. Натомість починаючи зі середини 1920-х рр. «сельсоюзники» поступово потрапили під вплив КПЗУ, зацікавленої у створенні легального політичного об'єднання, через яке офіційно можна було реалізовувати свої завдання. За курування радянської сторони та після тривалих переговорів у жовтні 1926 р. об'єднався із партією «Народна воля» в Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання «Сельроб», що вплинуло й на риторіку колишніх «сельсоюзників» щодо національно-демократичних сил, насамперед УНДО, яке відтепер послідовно розглядалось як сила, з якою в жодному разі з

ідейних міркувань неможливий союз, тим більше, що це був основний конкурент за вплив в УПР. В той же час саме з подачі вчорашніх представників «Селянського союзу» до програми «Сельробу» поруч із соціальними гаслами були включені й українські національні вимоги. Втім перманентні непорозуміння між групами – вихідцями з двох різних партій – не сприяли стабільності та єдності об'єднання, що особливо загострювалося постійними фінансовими труднощами. Як результат, вже восени 1927 р. в партії відбувся розкол, і більша частина колишніх «народовольців» створила власну партію «Сельроб-лівицю», а основу збереженого «Сельробу» відтепер становили вихідці зі «Сельсоюзу» на чолі із С. Маківкою, С. Козицьким, А. Братунем та М. Чучмаєм. Іронія долі полягає в тому, що до кінця 1927 р. конкуренцію у боротьбі за вплив на українське селянство, поруч із іншими політсилами, почали створювати колишні соратники-«сельсоюзники», очолювані братами Васиньчуками та С. Назаруком, які не пристали на злиття із «народовольцями», і з кінця 1926 р. розпочали відроджувати «Селянський союз» як партію правоцентристської орієнтації. В таких умовах обидві групи підходили до парламентських виборів, які мали відбутися навесні 1928 р.

6. Результат виборів 1928 р. та провал на них українських політичних сил Холмщини та Підляшшя, а разом з цим і суттєве послаблення позицій партії «Селянський союз» були закономірним результатом діяльності політичних партій та їх лідерів протягом 1920-х рр. Головними причинами цього стали: дроблення партій на менші, постійні взаємні звинувачення та протидія, неспроможність об'єднатися для досягнення спільної цілі як між собою, так і з іншими українськими силами, наприклад з Галичини. Фактично після цих виборів політичні лідери Холмщини та Підляшшя втратили свою загальнодержавну та загальноукраїнську вагу, яку вони мали після виборів 1922 р. у відстоюванні інтересів всіх українців у сеймі та сенаті, а із первісного складу «Селянського союзу» 1928 р. до парламенту Другої Речі Посполитої потрапили лише троє: від списку БНМ – посол П. Васиньчук та від «Сельробу» – посол М. Чучмай та сенатор С. Козицький.

Водночас дедалі агресивніша щодо українського національного руху політика Другої Речі Посполитої, кульмінацією якої стало проголошення 1930 р. розпуску парламенту, масові арешти опозиційних до влади політиків, зокрема і вчорашніх послів до сейму та сенаторів та пацифікація мінімізували можливість вирішення українського питання виключно парламентським шляхом. Це значно радикалізувало настрої населення Західної України. В таких умовах, тим паче після світової економічної кризи 1929 р., не знайшлося місця на політичній мапі ні для «Сельсоюзу», ані пізніше і «Сельробу», яких поступово замінили серед українських електоральних симпатій у парламенті УНДО та ВУО, а в нелегальному полі – ОУН.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ

Державний архів Львівської області

Ф. 121. Львівське воєводське управління державної поліції.

Оп. 2.

1. Спр. 9. Наблюдательное дело за деятельностью КПЗУ с приложениями листовок, резолюций IV пленума на V конференции КПЗУ и схемы организации КПЗУ, 90 арк.

2. Спр. 235. Донесения поветовых управлений государственной полиции, телефонограммы отделений полиции о розыске и аресте бывших депутатов сейма и сенаторов, обвиняемых в проведении собраний, и роспуске собраний, организованных депутатами сейма, 19 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки

Ф. 6. Центральний Комітет Комуністичної партії Західної України.

Оп. 1.

3. Спр. 5. Постанови, доклади та інші матеріали по історії комуністичної партії західної України. 1919–1933 рр., 331 арк.

4. Спр. 62. Постановления ИККИ и материалы к ним о КПЗУ (1924–1933), 62 арк.

5. Спр. 106. Материалы о политических процессах над членами Компартии Западной Украины. 1924–1933 г., 212 арк.

6. Спр. 177. Статьи о национальной политике на Западной Украине (1924–1933), 34 арк.

7. Спр. 277. Докладные записки и другие материалы ЦК КПЗУ по вопросам раскола партии «Сельроб», 25 арк.

Оп. 2.

8. Спр. 17. Стенограмма II съезда КПЗУ. 1925 г., 96 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів
Ф. 205. Прокуратура апеляційного суду м. Львів, 1919–1939 рр.

Оп. 1.

9. Спр. 827. Списки депутатів і сенаторів польського сейму, 1919–1931 рр., 122 арк.

10. Спр. 433. Звіти окружного командування державної поліції у Львові про політичне становище за липень-листопад 1924 р., 94 арк.

Ф. 309. Наукове товариство імені Шевченка, м. Львів.

Оп. 1.

11. Спр. 368. Листування із національними товариствами і організаціями, 1923–1928 рр., 124 арк.

12. Спр. 2082. Статті невстановлених авторів про селянські спілки, кооперацію та суспільно-політичні реформи на селі, 56 арк.

Ф. 351. Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання («Сель-Роб»), м. Львів (1926–1932).

Оп 1.

13. Спр. 1. Статут і програма організації, 27 арк.

Ф. 355. Західно-Українське Товариство Ліги Націй, м. Відень. 1921–1928.

Оп. 1.

14. Спр. 28. Огляд з характеристикою політичного становища українського населення Західної України, 1924, 36 арк.

15. Спр. 29. Пам'ятна записка про політичне становище українського населення на території Польщі, Румунії і Чехословаччини, 1928, 33 арк.

Ф. 392. Українська парламентська репрезентація в польському сеймі.

Оп. 1.

16. Спр. 8. Рішення парламентарної спілки польських соціалістів в справі автономії земель з українським населенням та промови українських послів з цього питання, 1925–1931 рр., 25 арк.

17. Спр. 14. Документи про суспільно-політичне та економічне становище українців, білорусів та інших національностей та національно-визвольний рух на землях Західної України і Західної Білорусі. Листування, інтерпеляції, скарги, 1922–1931 рр., 127 арк.

Ф. 581. Колекція документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки та ЗУНР.

Оп. 1.

18. Спр. 140. Звернення та відозви Української народної ради, Української соціал-демократичної партії Галичини та Буковини та ін. організацій в Східній Галичині до українського населення з закликом бойкотувати вибори до польського сейму, засудження визнання державами Антанти Східної Галичини за Польщею (1918–1923), 7 арк.

Archiwum Akt Nowych

Zesp. 1294. Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy (1919–1938).

19. Sygn. 165/I-2 t. 1. Zjazdy i konferencje partyjne: protokóły z obrad, materiały komisji i sekretariatu, rezolucje, ankiety delegatów, 1924–1928. 121 k.

20. Sygn. 65/I-2 t. 12. Zjazdy i konferencje partyjne: protokóły z obrad, materiały komisji i sekretariatu, rezolucje, ankiety delegatów, 1924–1928. 44 k.

21. Sygn. 165/IV t. 1–2. Sekretariat Komitetu Centralnego. 76 k.

Zesp. 1301. Ukraińskie Chłopsko-Robotnicze Socjalistyczne Zjednoczenie SEL-ROB JEDNOŚĆ (1928).

22. Sygn. 173/1. Program, statut, okólniki, odezwy, 1928. 83 k.

Zesp. 1370. Ukraińska Socjaldemokratyczna Partia (1924).

23. Sygn. 255/1. Klub Poselski USP: interpelacje i przemówienia posłów, 1924. 173 k.

Zespół 2021. Komenda Wojewódzka Policji Państwowej we Lwowie.

24. Sygn. 6. Inwigilacja organizacji i osób podejrzanych o działalność polityczną w województwie lwowskim, ustalanie miejsca pobytu. Protokół, raporty, rezolucja, wykazy, korespondencja. 1920–1927. 594 k.

Archiwum Państwowe w Lublinie

Zesp. Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Chełmie.

25. Sygn. 28. Dziennik podawczy. 20 k.

Zesp. Rusińskie Dobroczynne Stowarzyszenie «Ridna Chata» w Chełmie.

26. Sygn. 34. Podania do władz administracyjnych. 5 k.

Zesp. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny.

27. Sygn. 343. Tygodniowe Sprawozdania Sytuacyjne – ruch polityczny, ruch wywrotowy, ruch narodowościowy, ruch zawodowy, ruch strajkowy i bezrobocie, przestępczość kryminalna Nr Nr: 5, 6, 7, 8. 64 k.

28. Sygn. 419. Ruch ukraiński i ruski. 18 k.

29. Sygn. 424. Akcja przedwyborcza wśród ludności ukraińskiej. 48 k.

30. Sygn. 437. Zjazd przedstawicieli ludności ukraińskiej województwa lubelskiego w Chełmie w dniu 18.IV.1922 r. 80 k.

31. Sygn. 439. Zjazd przedstawicieli ludności ukraińskiej województwa lubelskiego w Chełmie w dniu 22.V.1927 r. 16 k.

32. Sygn. 1725. Tygodniowe sprawozdania sytuacyjne starosty chełmskiego Nr 1-13, 15-33. 287 k.

33. Sygn. 1726. Tygodniowe sprawozdania sytuacyjne starosty chełmskiego Nr 3-14. 241 k.

34. Sygn. 2051. Tygodniowe sprawozdania sytuacyjne starosty zamojskiego Nr 3-14. 238 k.

35. Sygn. 2070. Zebrania i wiece polityczne – sprawozdania starostów. 42 k.

36. Sygn. 2072. Zebrania i wiece polityczne – informacje. 74 k.

II

РУКОПИСНІ ДОКУМЕНТИ

Львівська національна наукова бібліотека України

імені Василя Стефаника

Відділ рукописів.

37. О/Н – 1916. 1 арк.

Biblioteka Narodowa w Warszawie**Odział Rękopisów.**

Zesp. UNDO.

38. mf 75611. 5 s.

III**ПРОГРАМНІ ДОКУМЕНТИ, ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ СТАТУТ ПАРТІЇ**

39. Програмові тези і організаційний статут Українського соціалістичного об'єднання «Селянський Союз». Холм: Українське соціалістичне об'єднання «Селянський Союз», б. д. 12 с.

IV**ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ**

40. Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з радянською Україною (1921–1939 рр.). Ч. 1: (1921–1928 рр.): збірник документів і матеріалів / упор.: Л. Буднікова та ін. Луцьк: Волинське обласне видавництво, 1957. 480 с.

41. Під прапором жовтня. Вплив великої жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1921–1928 рр.). Документи та матеріали. Львів: Каменяр, 1964. 380 с.

42. Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 т. Т. VII. Київ, 2001. С. 160.

43. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. Документи і матеріали. Том II. Нью-Йорк, 1983. 381 с.

V**СТЕНОГРАМИ ЗАСІДАнь ПОЛЬСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ**

44. Preliminarz budżetowy na rok 1925 (dalsza rozprawa). Sprawozdanie Stenograficzne z 158 posiedzenia Sejmu Rzeczpospolitej z dnia 4 listopada 1924 r., S. 29–38.

45. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja II. Posiedzenie sejmu 10. z dnia 23 I 1923, S.65.
46. Stenogramy sejmowe, przemówienie P. Wasyńczuka z 14 XII 1926, łam 64–79.
47. Stenogramy sejmowe, przemówienie P. Wasyńczuka z 27 I 1927.
48. Stenogramy sejmowe, przemówienie Ś. Makiwki z 9 II 1927, łam 101.
49. Stenogramy sejmowe, przemówienie z 24 IX 1926.
50. Stenogramy sejmowe. 172 posiedzenie, łamy 35–41, 173 posiedzenie z 19 XII 1924, łamy 16–17.
51. Stenogramy sejmowe. 221 posiedzenie z 25 VI 1925.
52. Stenogramy sejmowe. 223 posiedzenie z 30 VI 1925, łamy 37–44.
53. Stenogramy sejmowe. 237 posiedzenie z 17 VII 1925, łamy 27.
54. Ustawa o zakwaterowaniu wojska. Sprawozdanie Stenograficzne z 164 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 28 listopada 1924 r. S. 9–15, 18–19.
55. Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej / Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa. 1921. № 44. T. 1. S. 650–653.
56. Wnioski w sprawie polityki zagranicznej Rządu. Sprawozdanie Stenograficzne z 157 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 29 i 30 października 1924 r. S.10–11.

VI

ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА

57. Без вітрил. *Діло*. 1926. Ч. 207. 18 вересня. С. 1–2.
58. Без змін. *Наше життя. Краєвий тижневик по справам політичним, культурним і суспільно-економічним*. 1923. 16 вересня. Ч. 38 (62). С. 1.
59. Бурхливе засідання Української Парляментарної Репрезентації. *Наше життя*. 1925. 29 листопада. Ч. 47 (171). С. 2 3.
60. Важна для селян поправка нашого сен. Пастернака пройшла в Сенаті. *Наше життя*. 1925. 24 травня. Ч. 21 (145). С. 2.

61. Васильчук А. Два комунікати. *Наше життя*. 1924. 16 листопада (Ч. 45). С. 2.
62. Васиньчук А., Войтюк Я. До відома населення Холмщини, Підляшя, Полісся й Волині. *Наше життя*. 1922. 10 грудня. Ч. 15 (22). С. 1.
63. Вбивство президента Нарутовича. *Наше життя*. 1922. 27 грудня. Ч. 17 (24). С. 1.
64. Великі дні в Соймі. *Наше життя*. 1925. 26 липня. Ч. 29 (153). С. 1.
65. Вибори в Більському повіті на Підляшю. *Наше життя*. 1927. Ч. 29. 17 липня.
66. Вибори до Сейму та Сенату. *Наше життя*. 1922. 19 листопада. Ч. 12. С. 1.
67. Виборчий рух. *Наше життя*. 1922. Ч. 9. 29 жовтня. С. 2.
68. Виборчі насильства. *Наше життя*. 1922. Ч. 11. 12 листопада. С. 2.
69. Випари з васильчуківського болота. *Наше життя*. 1927. Ч. 39. 25 вересня. С. 2.
70. Від Української Парляментарної Репрезентації. Комунікат. *Наше життя*. 1925. 27 грудня. Ч. 51 (175). С. 1 2.
71. Відкриття Сейму і Сенату. *Наше життя*. 1922. 3 грудня. Ч. 14 (21). С. 2.
72. Вітаємо! В добрий час. *Наше життя*. 1924. 5 жовтня. Ч. 39 (112). С. 1.
73. Воля народа. 1926. 5 вересня. С. 1.
74. Вчена хруніада. *Наше життя*. 1925. 27 грудня. Ч. 51 (175). С. 1.
75. Громадський голос. 1924. 13 грудня. С. 1.
76. Громадський голос. 1924. 25 жовтня. С. 1.
77. Громадський голос. 1924. 8 падолиста. С. 1.
78. Громадський голос. 1924. 30 серпня. С. 1.
79. Громадський голос. 1925. 7 лютого. С. 1.
80. Громадський голос. 1926. 18 вересня. С. 1.
81. Громадський голос. 1926. 27 лютого. С. 1.
82. Два кроки. *Наше життя*. 1924. 30 листопада. Ч. 47 (120). С. 1.

83. До спільного знаменника. *Діло*. 1926. Ч. 206. 17 вересня. С. 2.
84. Домагаймося школи з українською мовою навчання. Деклярація. *Наше життя*. 1925. 8 лютого. Ч. 6 (130). С. 2.
85. Дубенщина однодушно стає під прапор «Селянського Союзу». В єднані сила. Резолюції 3'їзду «Селянського Союзу» в Дубні. *Наше життя*. 1925. 5 липня. Ч. 26 (150). С. 2–3.
86. Експозе премєр-міністра (програмна промова) ген. Сікорського 19/1 в Сеймі. *Наше життя*. 1923. 28 січня. Ч. 5 (29). С. 1–2.
87. Жук С. До злуки соціалістичних сил. *Громадський голос*. 1924. 13 вересня. С. 1.
88. З діяльности Україн. Парл. Клубу Холмщини. В справі одпуску кердитів на укр. шкільництво і притулки. *Наше життя*. 1923. 4 лютого. Ч. 6 (30). С. 2.
89. З польських справ. Побіда Вітоса. Офіціяльне повідомлення про створення сеймової більшості. *Наше життя*. 1923. 27 травня. Ч. 22 (46). С. 2.
90. З польсько-української конференції в Варшава. *Наше життя*. 1920. Ч. 1. 27 червня. С. 2–3.
91. З Сейму Польського. *Наше життя*. 1923. Ч. 14. 1 квітня. С. 2.
92. З Сейму Польського. *Наше життя*. 1922. 10 грудня. Ч. 15(22). С. 2.
93. З Сейму Польського. Протест Українців і Білорусів. *Наше життя*. 1923. Ч. 13 (37). 25 березня. С. 2.
94. З Сейму Польського. Ревізія тактики Укр. Парлям. Клубу. *Наше життя*. 1923. 1 квітня. Ч. 14 (38). С. 2.
95. З Сойму та Сенату. Внесок послів українського клубу в справі безпідставних масових арештувань українського населення. *Наше життя*. 1925. 3 травня. Ч. 18 (142). С. 1.
96. З Сойму та Сенату. Інтерпеляція посла С. Козицького і товаришів з Клубу Українського до Міністра Освіти про відмову інспекторів приймати деклярації шкільні від українців. *Наше життя*. 1925. 5 квітня. Ч. 14 (138). С. 1.

97. З Сойму та Сенату. Інтерпеляція послів з Українського клубу до панів міністрів – Справедливості і Внутрішніх справ. *Наше життя*. 1925. 29 березня. Ч. 13 (137). С. 1.

98. З Сойму та Сенату. Інтерпеляція. *Наше життя*. 1925. 22 лютого. Ч. 8 (132). С. 1.

99. З Сойму та Сенату. *Наше життя*. 1924. Ч. 46. 23 листопада. С. 1.

100. З Сойму та Сенату. *Наше життя*. 1924. 26 жовтня. Ч. 42 (115). С. 1.

101. З Сойму та Сенату. *Наше життя*. 1924. 14 грудня. Ч. 49 (122). С. 1.

102. З Сойму та Сенату. *Наше життя*. 1925. 1 листопада Ч. 43(167). С. 1.

103. З Сойму та Сенату. *Наше життя*. 1925. 15 листопада. Ч. 45 (169). С. 1.

104. З Сойму та Сенату. *Наше життя*. 1925. 8 листопада. Ч. 44 (168). С. 1–2.

105. З Сойму та Сенату. Промова пос. Пав. Васильчука виголошена в польському Соймі 25 квітня ц.р. при генеральній бюджетовій дискусії. (Докінчення). *Наше життя*. 1925. 24 травня. Ч. 21 (145). С. 1–2.

106. З Сойму та Сенату. Промова посла І. Павлюка з укр. Клубу виголошена на засіданню Сойму 6 липня ц. р. в справі законопроекту про парцеляцію і осадництво. *Наше життя*. 1925. 6 вересня. Ч. 35 (159). С. 1.

107. З Сойму та Сенату. Промова посла М. Чучмая, виголошена в Соймі при дискусії над бюджетом Міністерства Рільних Реформ. *Наше життя*. 1924. 14 вересня. Ч. 36 (109). С. 1.

108. З Сойму та Сенату. Промова посла П. Васильчука 18 грудня 1924 р. в справі видачі послів українського Клубу. Після видачі. *Наше життя*. 1925. 11 січня. Ч. 2 (126). С. 1–3.

109. З Сойму та Сенату. Промова посла С. Маківки 18 лютого 1925 р. при першій читанню уставу о земельній реформі. *Наше життя*. 1925. 1 березня. Ч. 9 (133). С. 2.

110. З Союму та Сенату. Промова сен. Черкавського на пленумі Сенату 17 вересня 1925 р. при обговоренні закону про парцеляцію й осадництво (т. зв. рільної реформи). *Наше життя*. 1925. 4 жовтня. Ч. 39 (163). С. 1.

111. З Союму та Сенату. Союм закінчив літню сесію. Устава про земельну реформу прийнята 200 голосами проти 90. *Наше життя*. 1925. 26 липня. Ч. 29 (153). С. 2.

112. З Союму. *Наше життя*. 1923. 12 серпня. Ч. 33 (57). С. 3.

113. З Холмщини, Підляша, Волині, Полісся та Галичини. Збори «Селянського Союзу» в Холмі. *Наше життя*. 1925. 18 жовтня. Ч. 41 (165). С. 3.

114. З'їзд «Селянського Союзу» в Бересті. *Наше життя*. 1924. 19 жовтня. Ч. 41 (114). С. 1.

115. З'їзд «Селянського Союзу» в Володимирі. *Наше життя*. 1924. 21 грудня. Ч. 50 (123). С. 3.

116. За єдність національного фронту. *Діло*. 1924. Ч. 168. 1 серпня. С. 1.

117. За рідну школу. *Наше життя*. 1923. 18 березня. Ч. 12 (36). С. 2.

118. Загальні збори Т-ва «Рідна хата». *Наше життя*. 1922. Ч. 6. С. 3.

119. Загальні збори т-ва «Рідна хата». *Наше життя*. 1923. № 3. С. 3.

120. Засідання Сейму 20 грудня ц.р. *Наше життя*. 1922. 27 грудня. Ч. 17 (24). С. 2.

121. Засідання Української Української Парламентарної Репрезентації. Уступлення Президії. *Наше життя*. 1925. 22 листопада. Ч. 46 (170). С. 2.

122. Заява. *Діло*. 1924. Ч. 168. 1 серпня. С. 1.

123. Заяви Голови Українського Посольського С. Підгірського в Союмі в справі маєткового податку. *Наше життя*. 1923. 12 серпня. Ч. 33 (57). С. 3.

124. Знова! *Наше життя*. 1925. 15 листопада. Ч. 45 (169). С. 1.

125. III Україн. Народний З'їзд в Холмі. *Наше життя*. 1923. 3 червня. Ч. 23 (47). С. 1–2.

126. Інтерв'ю з пос. Васильчуком. *Наше життя*. 1923. Ч. 9. 25 лютого. С. 1.

127. Козицький С. Домагаймося школи з українською мовою навчання. *Наше життя*. 1925. 1 лютого. Ч. 5 (129). С. 2.
128. Комунікат Української Парляментарної Репрезентації. *Наше життя*. 1922. 27 грудня. Ч. 17 (24). С. 2.
129. Конференція українських послів і сенаторів в Ковлю. *Наше життя*. 1922. 26 листопада Ч. 13 (20). С. 1.
130. Косоноцький В. З Сейму та Сенату. *Наше життя*. 1925. 5 липня. Ч. 26 (150). С. 1.
131. Косоноцький В. З Сойму та Сенату. *Наше життя*. 1924. 9 листопада. Ч. 44 (117). С. 1.
132. Кушнір І. До з'єднання соціалістичних сил. Голос селянина в дискусії. *Громадський голос*. 1924. 4 жовтня. С. 2.
133. Маєтковий податок (данина). *Наше життя*. 1923. 12 серпня. Ч. 33 (57). С. 3.
134. Маєш хлопе реформу «рільну» а земля при нас зістанеться. *Наше життя*. 1925. 19 липня. Ч. 28 (152). С. 1–2.
135. Маківка С. Крайня пора. *Наше життя*. 1926. Ч. 36. 5 вересня. С. 1.
136. На загальних зборах Т-ва Рідна Хата в Холмі. *Наше життя*. 1927. Ч. 21. 22 травня. С. 2.
137. На переломі. *Наше життя*. 1923. Ч. 17. 22 квітня. С. 1.
138. Наглий внесок посла Антона Васильчука в справі заборони приватним парцеляційним спілкам, володіючим здобувати маєтки. *Наше життя*. 1923. 4 березня. Ч. 10 (34). С. 2.
139. Наглий внесок послів Хоми Приступи, Семена Любарського... *Наше життя*. 1923. 4 лютого. Ч. 6 (30). С. 2.
140. Наглий внесок Хоми Приступи і товаришів з клубу українського в справі політичних арештів в Східній Галичині. *Наше життя*. 1923. 4 лютого. Ч. 6 (30). С. 2.
141. Надбужний Пилип. Посольські віча. *Наше життя*. 1923. 15 липня. Ч. 29 (53). С. 2 3.

142. Назарук С. Володимир. З Холмщини, Підляшя, Волині, Полісся та Галичини. *Наше життя*. 1925. 8 листопада. Ч. 44 (168). С. 4.
143. Наше життя. 1920. Ч. 1. 27 червня. С.4.
144. Наше життя. 1922. Ч. 1. С. 1–4.
145. Наші кандидати. *Наше життя*. 1922. Ч. 9. 29 жовтня. С. 1–2.
146. Небувала буря в Соймі. Українські і білоруські послы вчинили величезну обструкцію. Більшість Сойму ухвалила наділяти землею передовсім осадників. *Наше життя*. 1925. 19 липня. Ч. 28 (152). С. 1.
147. Новий уряд. Ген. Сікорський. *Наше життя*. 1922. 27 грудня. Ч. 17 (24). С. 2.
148. Од редакції. *Наше життя*. 1922. 3 грудня. Ч. 14(21). С. 1.
149. Один із знемагаючих. *Діло*. 1926. 28 липня. С. 1.
150. Організаційний статут української соціалдемократичної партії Галичини, Холмщини, Полісся і Підляшшя ухвалений на Партійному Зізді 18 марта у Львові. *Наше життя*. 1923. 26 серпня. Ч. 35 (59). С. 2–3.
151. Організаційний статут українського соціалістичного об'єднання «Селянський Союз». *Наше життя*. 1924. Ч. 36. 14 вересня. С. 2–3.
152. Осудили б. редактора В. Козловського. *Наше життя*. 1925. 8 листопада. Ч. 44 (168). С. 3.
153. Після процесу. *Наше життя*. 1925. 24 травня. Ч. 21 (145). С. 2.
154. По виборі Президента. *Наше життя*. 1922. 17 грудня. Ч. 16 (23). С. 2.
155. Повітовий з'їзд «Селянського Союзу» в Володимирі-Волинському. *Наше життя*. 1924. 14 грудня. Ч. 49 (122). С. 3.
156. Політичний огляд. *Нова зоря*. 1926. 19 вересня. С. 6.
157. Політичні перспективи. *Наше життя*. 1923. 14 січня. Ч. 3 (27). С. 2.
158. Польське Народне Зібрання і обрання Президента. *Наше життя*. 1922. 17 грудня. Ч. 16 (23). С. 2.
159. Польський магараджа і його чури. *Діло*. 1926. Ч. 216. 1 жовтня. С. 1.
160. Посольські віча. *Наше життя*. 1923. Ч. 36. 2 вересня. С. 2.

161. Посольські віча. *Наше життя*. 1923. 5 серпня. Ч. 32 (56). С. 1.
162. Посольські справоздавчі віча. *Наше життя*. 1923. Ч. 10. 4 березня. С. 2.
163. Програмові тези Українського Соціалістичного об'єднання «Селянський Союз». *Наше життя*. 1924. Ч. 33. 24 серпня. С. 2–3.
164. Промова в Сеймі на експозе Премера Сікорського посла С. Підгірського. *Наше життя*. 1923. 4 лютого. Ч. 6 (30). С. 1.
165. Промова Голови Українського Посольського Клубу пос. Самійла Підгірського над експозе прем. Вітоса в Сеймі 2 червня ц.р. *Наше життя*. 1923. 23 червня. Ч. 26 (50). С. 2.
166. Промова пос. Павла Васиньчука в Сеймі Річпосполітої Польської дня 7-го лютого при дискусії над бюджетовим прелімінаром. *Наше життя*. 1923. 25 лютого. Ч. 9 (33). С. 2–3.
167. Процес українських послів. *Наше життя*. 1925. 8 листопада. Ч. 44 (168). С. 1.
168. Резолюції прийняті на з'їзді У.С.О. «Селянський Союз» в Горохові 6 вересня 1925 р. *Наше життя*. 1925. 27 вересня. Ч. 38 (162). С. 3.
169. Романюк Д. Власна буржуазія визискує не менш жорстоко, чим чужа. *Наше життя*. 1928. Ч. 4. 22 січня. С. 3.
170. Селянський З'їзд в Луцьку про господарчу кризу на селі. Україн. Трудове селянство в розпучливому положенню. *Наше життя*. 1925. 22 березня. Ч. 12 (136). С. 1–2.
171. Селянський З'їзд у Луцьку. *Наше життя*. 1925. 15 березня. Ч. 11 (135). С. 3
172. Селянський шлях. 1927. 2 липня. С. 2.
173. Селянський шлях. 1927. 23 липня. С. 2.
174. Селянський шлях. 1927. 31 липня. С. 1–2.
175. Селянський шлях. 1927. 6 листопада. С.2.
176. Селянський шлях. 1927. № 32. С. 1.
177. Селянський шлях. 1927. № 24. С. 2.

178. Селянський шлях. 1928. № 2. С. 1.
179. Селянський шлях. 1928. № 4. С. 1.
180. Соймова промова посла А. Братуня 4 липня ц. р. при обговорюванні уставу о парцеляції й осадництві. *Наше життя*. 1925. 23 серпня. Ч. 33 (157). С. 1–2.
181. Соймова промова посла Степ. Маківки виголошена дня 25 червня ц. р. підчас обговорювання закону про земельну реформу, осадництво та парцеляцію. *Наше життя*. 1925. 25 липня. Ч. 29 (153). С. 2.
182. Соймова промова посла Степ. Маківки виголошена дня 25 червня ц. р. підчас обговорювання закону про земельну реформу, осадництво та парцеляцію (Докінчення). *Наше життя*. 1925. 9 серпня. Ч. 31 (155). С. 2.
183. Суд над нашими послами відбудеться 6-го травня ц.р. в Рівному. *Наше життя*. 1925. 3 травня. Ч. 18 (142). С. 1.
184. Судили і засудили. *Наше життя*. 1925. 17 травня. Ч. 20 (144). С. 1.
185. Темнота є найлютішим ворогом селянства. Освіта – головним оруддям проти народнього лиха. У.С.О. «Селянський Союз» є одиноким дійсним виразником волі трудового селянства. Всі трудящі стануть під прапор «Селянського Союзу». *Наше життя*. 1925. 29 березня. Ч. 13 (137). С. 2.
186. Український Виборчий Комітет Холмщини і Підляша. *Наше життя*. 1922. Ч. 1 (8). 5 вересня. С. 3
187. Український Народ. Комітет Холмщини і Підляшшя. *Наше життя*. 1923. 23 червня. Ч.26 (50). С. 1.
188. *Українська Нива*. 1928. № 22. С. 2.
189. Українські віча. *Наше життя*. 1922. Ч. 8. 22 жовтня. С. 3–4.
190. Феод. Герес. Україн. маніфестація во Львові. *Наше життя*. 1923. 1 квітня. Ч. 14 (38). С. 1.
191. Холмський повітовий З'їзд «Селянського Союзу». *Наше життя*. 1924. Ч. 33. 24 серпня. С. 2.
192. Чого хоче список № 16. *Наше життя*. 1922. Ч. 8. 22 жовтня. С. 2–3.

193. Feliński M. Ukraińcy w Izbach Ustawodawczych Polski Odrodzonej. *Sprawy Narodowościowe*. 1931. № 6. S. 250.
194. Hołówko T. Sprawa mniejszości a Chełmszczyzna. *Robotnik. Centralny organ P.P.S.* 1919. 28 grudnia. № 408 (785). S. 2.
195. Memorial prawosławnej ludności chełmskiej. *Ziemia Lubelska*. 1919. 7 października. № 411. S. 2.
196. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za II i III kwartał 1930 r. Warszawa, 1930. S. 46.
197. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za IV kwartał 1931 r. Warszawa: Wydział narodowościowy, 1932. S. 3.
198. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za październik, listopad i grudzień 1929 r. Warszawa, 1930. S. 52.
199. *Sprawy Narodowościowe*. 1927. № 5–6. S. 540.
200. *Sprawy Narodowościowe*. 1928. № 22. S. 2.
201. *Sprawy Narodowościowe*. 1928. № 4. S. 1.

VII

НАУКОВА, МЕМУАРНА ЛІТЕРАТУРА

202. Айненкель А. Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період. Вибрані проблеми. *Україна–Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках» Варшава, 22–24 травня 1997*. Варшава: Світовий союз воїнів Армії Крайової. Об'єднання українців у Польщі, 1998. 245 с.
203. Андрушко А. Деятельность коммунистической партии Западной Украины по интернациональному сплочению трудящихся на борьбу за социальное и национальное освобождение (1919–1923 гг.): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук. Киев, 1973. 30 с.
204. Басва Н. У вогні боротьби: про керівну роль КПЗУ у боротьбі трудящих проти соціального і національного гніту у 1929–1933 рр. Львів : Каменярь, 1972. 63 с.

205. Бегей І. Українська лівіця Галичини: теорія і практика (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст). Київ: УБС НБУ, 2015. 374 с.

206. Борці за возз'єднання: біографічний довідник / [редкол. Ю. Ю. Сливка та ін.; упорядник Ю. Ю. Сливка]. Львів : Каменяр, 1989. 360 с.

207. Бостан С. Методологічний інструментарій конституційно-правового дослідження. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 3. С. 22–29.

208. Васюта І. Галицько-волинське село між світовими війнами: монографія. Львів: Каменяр, 2010. 507 с.

209. Васюта І. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918–1939 рр.). *Український історичний журнал*. 2001. № 5. С. 22–42.

210. Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939). Львів: Каменяр, 2006. 335 с.

211. Васюта І. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. Львів: Видавництво Львівського університету, 1971. 220 с.

212. Васюта І. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918–1939). Львів: Вища школа, 1978. 192 с.

213. Васюта І. Формування робітничо-селянського союзу в революційній боротьбі на Західній Україні, 1921–1939. Львів: Вища школа, 1988. 172 с.

214. Великанович Д. За українську школу. Львів: Рідна школа, 1937. 56 с.

215. Вінярський К. Третій з'їзд КПЗУ про національне питання на Західній Україні. Харків: Державне видавництво України, 1929. 116 с.

216. Власюк О. Діяльність українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» у 1924–1930 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. 2011. Вип. 17. С. 151–162.

217. Власюк О. Кримінальне переслідування українських послів Польського сейму (1922–1927 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Держава і армія»*. 2011. № 693. С. 158–165.

218. Галушко Є. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919 – 1928 рр. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1965. 262 с.
219. Герасименко М., Дудикевич Б. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921–1939 рр.). Київ, 1955. 224 с.
220. Герасимович І. Українські школи під польською владою. Станиславів.: Бистриця, 1924. 22 с.
221. Гірчак Є., Данилович К. III з'їзд Комуністичної партії Західної України. Б. м., б. р. 82 с.
222. Гонюкова Л. Методологія дослідження політичних партій у державно-управлінській науці. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. Вип. 2. С. 179–184.
223. Горний М. Вплив соціально-економічних факторів на формування інтелігенції Холмщини і Підляшшя. *Питання історії нового та новітнього часу. Зб. наук праць*. Чернівці, 2000. Вип. 7. С. 52–58.
224. Горний М. Прометеї Холмської землі: люди, які присвятили себе збереженню українства на Холмщині. Львів: СПОЛОМ, 2010. 230 с.
225. Горний М. Українська інтелігенція Холмщини і Підляшшя у ХХ ст.: монографія. Львів, 2002. 326 с.
226. Горний М. Українці Холмщини і Підляшшя: видатніші особи ХХ століття. Львів, 1997. 664 с.
227. Гурладі Н. Проти фашизму і війни, за владу рад і возз'єднання з Радянською Україною (З історії революційного руху молоді в Західній Україні 1929–1939 рр.). Львів, 1959. 49 с.
228. З історії західних земель [в 5 т.] / під ред. І.П. Крип'якевича. Київ: Наукова думка, 1957–1960. Т. 4. 152 с.
229. Заболотний І. Нескорена Волинь: Нариси історії революційного руху на Волині. 1917–1939. Львів, 1964. 2013 с.
230. Завгородний Г. Коммунистическая партия Западной Украины во главе революционной борьбы трудящихся масс в 1924–1928 годы: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук. Киев, 1961. 18 с.

231. Задорецький В. Национальный вопрос в деятельности КПЗУ (1919–1926 гг.): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук. Львов, 1974. 29 с.

232. Зайцев О. Політичні партії західної України у парламентських виборах 1928 р. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1995. Вип. 2. С. 172–186.

233. Зайцев О. Українська Народна Трудова Партія (1919–1925). URL: <http://prima.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um7/Statti/2-ZAJTSEV%20Oleksandr.htm>

234. Зайцев О. Ю. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939). *Український історичний журнал*. 1993. № 1. С. 72–84.

235. Зільберман М. Революційна боротьба трудящих Західної України (1924–1928 рр.). Львів: Видавництво Львівського університету, 1968. 198 с.

236. Карпенко О. Деякі питання історії Комуністичної партії Західної України (1924–1925 рр.). *Український історичний журнал*. 1958. № 3. С. 83–96.

237. Карпенко О. До питання про утворення КПЗУ. *Український історичний журнал*. 1989. № 2. С. 63–70.

238. Комар В. Участь Смаль-Стоцького в міжнародному Прометеївському русі (1921–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип. 17. С. 212–219.

239. Костик П. Трагічна доля Холмщини і Підляшшя. Львів, 1997. 51 с.

240. Кравець М. До характеристики УСДП у Західній Україні (1920–1924). *Український історичний журнал*. 1958. № 1. С. 84–91.

241. Кравець М. Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921–1939 рр. Київ : Вид-во академії наук Української РСР, 1959. 236 с.

242. Крамар Ю. Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. 404 с.

243. Крамар Ю. В. Національно-культурна та релігійна політика урядів Польщі на Волині (1921–1939 pp.). URL: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/dis_kramar.pdf

244. Крамар Ю. Парламентські вибори 1922 року в Польщі та участь у них політичних сил Західної України. *Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків* : збірник наук. праць / упор. М. Кучерепа. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. Т. 2. С. 115–124.

245. Крамар Ю. Участь українських політичних сил Волині, Холмщини та Підляшшя у парламентських виборах 1922 р. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: історичні науки*. Луцьк, 2009. Вип. 13. С. 170–176.

246. Кухта Б. Національне питання в діяльності комуністичної партії Західної України в 20–30-х роках ХХ століття (на допомогу лектору). Львів, 1970. 20 с.

247. Кучерепа М. Український політикум Волині 1921 – 1939 років: спроба узагальнення. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр.* Львів, 2008. Вип. 17. С. 239–248.

248. Кучерепа М., Цецик Я. Українські національні партії на Волині (1921–1939 роки). У 2 частинах. Ч. 1: монографія. Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2011. 304 с.

249. Кучерепа М., Цецик Я. Українські національні партії на Волині (1921-1939 роки): у 2 частинах. Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2011. Ч. 2. Документи і матеріали. 292 с.

250. Макар Ю. Становище українців у міжвоєнній Польщі. *Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Частина 2: ХХ століття* / Міжнародна асоціація українців. Відповідальні редактори: Станіслав Кульчицький, Віктор Даниленко. Одеса; Київ; Львів, 1999. С. 480–487.

251. Макар Ю. Холмщина і Підляшшя в першій половині ХХ століття. Історико-політична проблематика. Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 2003. 88 с.

252. Макар Ю., Горний М., Макар В., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя українців холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Чернівці : Букрек, 2011. Т. 1. Дослідження. 880 с.

253. Макар Ю., Макар В., Горний М. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 2. Спогади. Чернівці: Букрек, 2014. 900 с.

254. Макар Ю., Макар В., Горний М. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 3. Спогади. Чернівці: Букрек, 2015. 959 с.

255. Макарчук С. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западно-украинских землях в период империализма. Львов: Вища школа, 1983. 256 с.

256. Маківка С. Виборчий Порадник. Львів, Луцьк, Холм, Бересть: З друкарні Вайнштейна в Холмі, 1928. 16 с.

257. Маківка С. Нескорені креси: записки політв'язня. Львів: Кн.-журн. Вид-во, 1954. 108 с.

258. Малець О. Українсько -польські відносини в діяльності Комінтерну в 20-х рр. ХХ ст. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2017. Вип. 10. С. 33–40.

259. Мудрий В. Боротьба за огнище української культури у Західних землях України. Львів: Укр. краєва студ. рада, 1923. 130 с.

260. Панчук М. «Білі плями» героїчного літопису: Із історії Ком. партії Зах. України. Київ: Політвидав України, 1989. 134 с.

261. Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя (2-е видання). Вінніпег, Торонто, 1989. 466 с.

262. Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя: новіші часи. Вінніпег; Торонто, 1968. 466 с.

263. Перга Ю. Антон Васинчук: на шляху до лідерства в Українському народному русі Холмщини. *Спеціальні історичні дисципліни: питання та теорії методики. Генеалогія та геральдика. Збірка наукових праць*. Київ: НАН України, Інститут історії України, 2014. Число 24. С. 98–106.

264. Перга Ю. Еволюція діяльності комуністичної партії західної України на Холмщині та Підляшші в 1923–1926 рр. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Історія*. 2014. № 5. С. 42–44.

265. Перга Ю. Створення Українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» та роль політичних діячів Холмщини у цьому процесі. *Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Дні науки історичного факультету»*. Київ, 2015. С. 265–267.

266. Перга Ю. Становлення Антона Васинчука як політичного лідера українців Холмщини. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2015. Ч. 26–27. С. 89–97.

267. Перга Ю. Суспільно-політичне життя українців Холмщини та Підляшшя 1918-1939 рр.: дис. канд. іст. 07.00.01. Київ, 2016. 190 с.

268. Перга Ю. Діяльність українського товариства доброчинощі «Рідна хата» 1919-1930 рр. *Часопис української історії*. 2014. Вип. 30. С. 95–100.

269. Пиріг М. Національне питання у діяльності українських ліворадикальних сил Польщі: 20-ті рр. ХХ ст. *Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр.* / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: ВІР УАН, 2013. Вип. 75 (№8). С. 57–59.

270. Пиріг М. Становлення та організаційні принципи діяльності Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання (Сельроб) у 1926–1928 роках. *Мандрівець*. 2013. № 4. С. 31–37.

271. Пиріг М. Українське селянсько-робітниче соціалістичне об'єднання («Сельроб») у виборчій кампанії 1928 року до польського сейму та сенату.

Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка: зб. наук. пр. Львів, 2012–2013. Вип. 13–14. С. 407–416.

272. Пиріг М. Український ліворадикальний рух у Польщі (1919–1929 рр.): дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. Львів, 2016. 245 с.

273. Політичні партії Західної України: методичні вказівки для викладачів та студентів. Львів: ЛДУ, 1992. С. 29.

274. Райківський І. Перехід галицької УСДП у комуністичний табір на початку 1920-х рр. *KOMUNIZM: System – Ludzie – Dokumentacja. Rocznik Naukowy*. 2015. №. 4. S. 31–52.

275. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України, 2. вид., доп. Київ: Українська видавнича спілка, 2000. 432 с.

276. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. Тернопіль: КЖВ «Тернопіль», 1997. 440 с.

277. Сизоненко Г. «Сельроб» у боротьбі за возз'єднання. Львів: Каменярь, 1971. 176 с.

278. Сливка Ю. Сторінки історії КПЗУ. Львів: Каменярь, 1989. 93 с.

279. Соляр І. «Сельроб» від створення до розколу (1926–1927 рр.). *Галичина*. Івано-Франківськ, 2006–2007. № 12–13. С. 126–132.

280. Соляр І. Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. 150 с.

281. Соляр І. Радянофільство у Західній Україні (1920-ті рр.). *Український історичний журнал*. 2009. № 1. С. 55–67.

282. Соляр І. Спроба об'єднання лівоцентристських сил Західної України в середині 1920-х років. *Галичина*. Івано-Франківськ, 2001. Вип. 5. С. 258–261.

283. Степанчук О. Становище українського населення Холмщини в контексті польської національної політики 20 - 30-х років ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2013. 20 с.

284. Твердохліб В. Революційно-визвольна боротьба трудящих Прикарпаття (1921–1939 рр.). Львів: Вища школа, 1974. 123 с.

285. Твердохліб В. Солідарність у боротьбі за визволення. Допомога громадськості країни рад західноукраїнським трудящим у боротьбі за возз'єднання в єдиній українській радянській державі 1917–1939. Львів: Вища школа, 1978. 195 с

286. Ткачівський С. З кривавої книги Західної України. (До десятиліття окупації західно-українських земель буржуазними державами). 1918–1928. Київ, 1929. 80 с.

287. Турчин О. Український клуб в Сеймі та Сенаті Польщі 1922–1927 роках. Магістерська робота. Гуманітарний факультет Українського католицького університету. Львів, 2019. 120 с.

288. Холмщина і Підляшшя: Історико-етнографічне дослідження / За ред. В.Борисенко. Київ, 1997. 383 с.

289. Цецик Я. Участь українського населення Волині та Холмщини у парламентських виборах 1922 року. *Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків*. Т. 2. Луцьк. 2010. С. 127–132.

290. Чекаленко Л. Трагізм української нації очима польської еліти. *Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики*. Київ: Ін-т істор. України НАН України, 1998. № 2. С. 261–270.

291. Чернецький А. *Спомини з мого життя*. Київ: Основні цінності, 2001. 168 с.

292. Швидак О. Інтернаціональна єдність трудящих Західної України і Польщі у революційно-визвольній боротьбі (1929–1939 рр.). Київ: Видавництво Київського університету, 1972. 228 с.

293. Шевчук Т. Відображення діяльності українського товариства «Рідна хата» на Холмщині і Підляшші в 1919–1930 рр. в архівних джерелах Польщі. *Південний архів: Збірник наукових праць*. Випуск XXV. Херсон, 2007. С. 138–145.

294. Шевчук Т. Встановлення польського політичного режиму на Холмщині та Підляшші (1918–1923 рр.). *Південний архів. Історичні науки: Збірник наукових праць*. Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. Вип. 28–29. С. 178–185.

295. Шевчук Т. Ідеологічні концепції польських політичних сил щодо українського питання та земель Холмщини і Підляшшя. *Південний архів. Історичні науки: Збірник наукових праць*. Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. Випуск 27. С. 176–186.

296. Шевчук Т. Роль української політичної еліти Холмщини і Підляшшя у виборах 1922 р. *Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний збірник*. Випуск 6. 2006. С. 252–262;

297. Шевчук Т. Українська інтелігенція Холмщини і Підляшшя в боротьбі за свої права в міжвоєнний період. *Українська історична наука на шляху творчого поступу. Матеріали III Міжнародного конгресу українських істориків*. Луцьк, 2008. С. 295–298.

298. Ярошенко А. Комуністична партія Західної України – організатор і керівник революційно-визвольної боротьби трудящих західноукраїнських земель. Київ, 1959. 46 с.

299. Ярошенко А. Під Ленінським прапором (В. І. Ленін і революційний рух Західної України). Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1961. 168 с.

300. Bereza T., Bukała M. Wincenty Witos (1874–1945). Kraków: Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2015. S. 10–11.

301. Chojnowski A. Konsepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. Wrocław: Ossolineum, 1979. 262 s.

302. Dmowski R. Polityka narodowa w odbudowanym państwie. Warszawa, 1939. 123 s.

303. Doroszewski J. Oświata w życie kulturalne społeczności ukraińskiej na Lubelszczyźnie w latach 1918–1939. Lublin, 2000. 338 s.

304. Giertych J. O program polityki kresowej. Warszawa: Polityka, 1932. 164 s.
305. Grabski S. Z zagadnień polityki narodowo-państwowej. Warszawa: Nakładem księgarni wydawniczej L. Igła, 1925. 58 s.
306. Groth A. Polish Elections 1919–1928. *Slavic Review*. 1965. Vol. 24, № 4. pp. 653–665.
307. Grunberg K., Sprengel B. Trudne sąsiedztwo. Warszawa, 2005. S. 454.
308. Holówko T. Kwestia narodowościowa w Polsce. Warszawa, 1922. 62 s.
309. Horak S.M. Poland and her national minorities (1919–1939). New-York: Vintage press, 1961. 260 s.
310. Kuprianowicz G. Memorial w sprawie sytuacji ukraińskiej ludności na Chełmszczyźnie. *Res Historica*. 1997. Z. 1. Lublin, 1997. S. 331–338.
311. Kuprianowicz G. Ukraińskie życie kulturalno-oświatowe i ekonomiczne na Chełmszczyźnie i południowym Podlasiu w latach 1918–1926. *Rocznik Chełmski*. T. 1. Chełm, 1995. S. 171–210.
312. Litwiński R. Obraz życia społeczno-politycznego międzywojennego powiatu chełmskiego w doniesieniach władz administracji ogólnej. *Rocznik Chełmski*. Chełm, 2007. T. 11. S. 143.
313. Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939. Warszawa, 1989. 320 s.
314. Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w drugiej Rzeczypospolitej, 1922–1926. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979. 390 s.
315. Perga Iu. The participation of Ukrainian political parties of Chelm and Podlasie regions in parliamentary elections Second Polish Republic in 1928. *Сторінки Історії*. № 42. Київ, 2016. С. 101–102.
316. Potocki R. Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930-1939. *Res Historica*. 1997. Z. 1. Lublin, 1997. S. 331–338.
317. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. T. 1. Warszawa: Tyrsa, 1992. 317 s.

318. Snyder T. *Sketches from a Secret War: A Polish Artist's Mission to Liberate Soviet Ukraine*. Yale University Press, 2005. 427 p.

319. Srokowski K. *Sprawa narodowościowa na kresach wschodnich*. Kraków: Drukarnia «Czasu», 1924. 56 s.

320. Syrnyk M. *Ukraińcy w Polsce 1918–1939. Oświata i szkolnictwo*. Wrocław: Design Studio, 1996. 148 s.

321. Szumiło M. *Anton i Pawło Wasyńczykowie – ukraińscy działacze narodowi z Chełma. Українці Холмищини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упор. М. Кучерепа*. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. Т.2. С. 56–64.

322. Szumiło M. *Antoni Wasyńczuk 1885–1935. Ukraiński działacz narodowy i polityk*. Lublin, 2006. 147 s.

323. Szumiło M. *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928–1939)*. Lublin, 2007. 325 s.

324. Szumiło M. *Wiece sprawozdawcze posłów i senatorów Ukraińskiej Reprezentacji Parlamentarnej w latach 1928–1939. Wschodni rocznik humanistyczny*. T. IV. 2007. S. 264–273.

325. Szumiło M. *Działalność Antoniego Wasyńczuka w ukraińskim ruchu narodowym na Ziemi Chełmskiej i Podlasiu w latach 1919–1922. Rocznik Chełmski*. T. 5. Chełm, 1999. S. 171–190.

326. Tomczyk R. *Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne 1925–1939*. Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staczcica, 2006. 336 s.

327. Torzecki R. *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*. Kraków, 1989. 468 s.

328. *Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku*. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19210490300>

329. *Zabójstwo pierwszego prezydenta Rzeczypospolitej / Dziurok A., Gałęzowski M., Kamiński Ł., Musiał F. Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2014. URL:

<https://www.polska1918-89.pl/zycie-polityczne-w-polsce-pierwszych-lat-niepodleglosci,23.html>

330. Zaporowski Z. Ukraińcy na Lubelszczyźnie 1918–1922. *Rocznik Lubelski*. T. 5. Lublin, 1989–1990. S. 178.

331. Zaporowski Z. Wołyńskie Zjednoczenie Ukraińskie. Lublin, 2000. 230 s.

332. Zełenko K. Stosunki polsko-ukraińskie w II Rzeczypospolitej 1918–1939. Lublin, 1994. 49 s.

НАУКОВІ ПУБЛІКАЦІЇ Т.В. БОРТНІК***Статті, опубліковані в наукових фахових та іноземних виданнях***

1. Бортнік Т. На шляху до створення «Сельсоюзу»: консолідація українського політикуму Волині, Холмщини та Підляшшя (1922–1924). *Літопис Волині*. 2020. № 23. С. 7–12.

2. Бортнік Т. Діяльність українського політикуму Холмщини та Підляшшя, Волині на сторінках часопису «Наше життя» у 1922–1923 роках. *Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 5. С. 67–80.

3. Бортнік Т. Участь «Селянського союзу» у створенні Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання («Сельроб»). *Новітня доба*. 2021. Вип. 9. С. 50–62.

4. Бортнік Т. Участь «Селянського союзу» у виборах до сейму та сенату Другої Речі Посполитої 1928 року. *Емінак*. 2021. № 4 (36). С. 148–159.

5. Bortnik T., Artymyshyn Y. «“From the Sejm and the Senate”»: parliamentary activities of the “Selianskyi Soyuz” (“The Peasants’ Union”) of 1924–1925 on the pages of the newspaper “Nashe Zhyttia” (“Our Life”). *East European Historical Bulletin*. 2022. № 22. P. 103–114.